

**DEKRETY PREZIDENTA
REPUBLIKY 70 LET POTÉ:
TEORETICKÉ ASPEKTY,
APLIKAČNÍ PRAXE,
KOMPARATIVNÍ POHLED**

**Sborník příspěvků sekce teorie práva a právních dějin,
přednesených na mezinárodní vědecké konferenci
Olomoucké právníké dny 2015**

**OLOMOUC
2015**

Rezensoval: JUDr. Mgr. Ondřej Horák, Ph.D.

Vzor citace: Osina, P. (ed.). *Dekrety prezidenta republiky 70 let poté: Teoretické aspekty, aplikační praxe, komparativní pohled*. Olomouc: Iuridicum Olomoucense, o.p.s., 2015. 155 s. ISBN 978-80-87382-67-7

Vydalo Iuridicum Olomoucense, o.p.s. ve spolupráci s Právnickou fakultou
Univerzity Palackého v Olomouci, Tř. 17. listopadu 8, 771 11 Olomouc

Výkonný redaktor: Mgr. Michal Černý, Ph.D.

Technická redakce: Lukáš Walek

Návrh obálky: Mgr. Michaela Cyprová

Tisk: BenefitIT, s.r.o., Tichého 11, 616 00 Brno

1. vydání

© Petr Osina (ed.), 2015

ISBN 978-80-87382-67-7

Obsah

Dekret prezidenta republiky č. 50/1945 Sb., o opatřeních v oblasti filmu. Inspirace pro současnost?	5
Ivan David	
Konfiškácie, znárodnenia a pozemkové reformy z pohľadu medzinárodného práva	17
Tomáš Gábriš	
Mýty a realita v procese s J. A. Baťom.....	55
Alexandra Letková	
Dekrety prezidenta republiky prismaticke obecné teorie právní a legislační	67
Jan Pinz	
Benešova koncepcia právnej kontinuity Československej republiky a slovenská demokratická štátnosť.....	113
Martin Skaloš	
Štátne občianstvo osôb maďarskej národnosti a ich nábor i presídlenie na verejné práce do Čiech v kontexte dekretov prezidenta Československej republiky.....	127
Ján Štefanica	
Dopad dekretů na německojazyčné církevní struktury – případ německé evangelické a starokatolické církve	143
Petr Jan Vinš	

Dekret prezidenta republiky č. 50/1945 Sb., o opatřeních v oblasti filmu. Inspirace pro současnost?

Presidential Decree No. 50/1945 Coll., On Measures in the Area of Film. Inspiration for Today?

Ivan David¹

Anotace: Filmový průmysl byl vůbec prvním znárodněným odvětvím československé ekonomiky po druhé světové válce. Znárodnění přitom proběhlo nejen velmi rychle, ale též v do té doby nevídaném masovém měřítku, jemuž odpovídal i takřka absolutní státní filmový monopol, který byl současně zaveden a formálně trval až do roku 1993. Příspěvek se zabývá příčinami této skutečnosti a popisuje a analyzuje prehistorii, přípravu, pojetí i praktické důsledky přijetí dekretu č. 50/1945 Sb., o opatřeních v oblasti filmu.

Abstract: The film industry was the first nationalized branch of Czechoslovak economy after World War II. Nationalization, at the same time, took place not only very fast, but was also done on unprecedented mass scale, which corresponded to almost absolute state film monopoly, which was also introduced and formally lasted until 1993. The paper deals with the causes of this fact and describes and analyses the prehistory, preparation, conception and the practical consequences of the adoption of the Presidential Decree No. 50/1945 Coll., on Measures in the Area of Film.

I. Úvod

V červnu 2015, tedy 70 let poté, co byl do připomínkového řízení rozeslán návrh budoucího dekretu č. 50/1945 Sb., o opatřeních v oblasti filmu, publikoval Státní fond kinematografie znepokojivou studii, jejíž autoři poukazují na několik základních faktorů, které jsou příčinou současné hluboké hospodářské i umělecké krize profesionálního českého hraného filmu.² Klíčovým slovem této analýzy se přitom jeví

1 JUDr. Ivan David, advokát.

2 Bližší informace o studii zde: Filozofická fakulta Masarykovy univerzity: Studie vývoje českého hraného kinematografického díla (informace o projektu).

být termín fragmentarizace. Malé, podfinancované a izolované filmové produkční společnosti v České republice nejsou schopny akumulovat dostatečný kapitál, který by umožňoval financovat vývoj a výrobu standardního celovečerního hraného filmu v uspokojivé kvalitě. Proč zmiňujeme tuto zdánlivě nesouvisející aktuální studii na úvod příspěvku, který se zabývá několik desítek let vzdálenými legislativními a společenskými procesy? Protože, jak se v následujícím textu pokusíme ukázat, situace analogické té, které jsme dnes svědky v české kinematografii, byla právě jednou z hlavních příčin znárodnění československého filmového průmyslu v srpnu 1945.

II. Prehistorie dekretu

Film je pro nás ze všech umění nejdůležitější!
Vladimír Iljič Lenin (začátek 20. let 20. století)

Model státního filmového monopolu spojený se znárodněním došavadního filmového průmyslu byl poprvé do praxe zaveden v celém svém rozsahu v sovětském Rusku vládním dekretem podepsaným Vladimírem Iljičem Leninem jakožto předsedou vlády dne 27. srpna 1919. Nejen celosvětové úspěchy avantgardního sovětského filmu ve 20. letech (kontrastující s nevalnou uměleckou úrovní většiny dobové československé kinematografie), ale mimo jiné i finanční potíže, do kterých se dostal československý film s příchodem zvukového filmu i ekonomické krize na začátku 30. let vedly k tomu, že začala být hledána inspirace pro ČSR i v sovětském modelu. I ti, kteří sovětský centralizovaný model principiálně odmítali (i s ohledem na sílící sovětský státní teror i dogmatismus v tamním umění uplatňovaný zejména od druhé poloviny 30. let), začali v této době připouštět, že náš filmový průmysl se bez státní podpory i jisté míry státní ochrany nemůže do budoucna udržet, má-li zůstat konkurenceschopným.

Dalším významným impulsem, který vedl k prohloubení úvah o nutnosti státní ingerence do československého filmového průmyslu, bylo nastolení nacistického režimu v sousedním Německu v roce 1933. Tamní ministr propagandy Joseph Goebbels měl propracovaný

Dostupné z WWW: <http://www.muni.cz/research/projects/28344> [navštíveno dne 27. 6. 2015].

plán na pevné státní řízení filmu, který začal záhy po nástupu k moci prosazovat do praxe. Součástí plánu bylo vytvoření Říšské filmové komory (již 22. září 1933), v níž bylo zavedeno povinné členství pro všechny profesionální pracovníky v německém filmovém průmyslu. Říšská filmová komora měla zajistit nejenom státně-politický dozor nad filmovou produkcí (který s ohledem na nacistickou ideologii znamenal například i vyloučení Židů z filmového života), ale zejména si kladla za cíl přinést celkovou stabilizaci, samostatnost a profesionalizaci německého filmu. Jakkoliv byl pohled mnohých československých občanů na nacistický režim obdobně jako v případě režimu v SSSR značně rozpačitý až nepřátelský, byly u odborné veřejnosti zabývající se filmem shledávány v nacistickém filmovém modelu mnohé pozitivní rysy, které se zdály být hodny následování. K tomu je třeba připomenout, že často větší sympatie než nacistické Německo vzbuzovala u některých pozorovatelů v Československu fašistická Itálie, která se rovněž mohla v této době vykázat mnohými úspěchy na poli filmové produkce i distribuce (např. založení prvního mezinárodního filmového festivalu v Benátkách v roce 1932, vybudování moderního komplexu filmových studií Cinecittà – „Hollywoodu na Tibeře“ – v roce 1937 apod.). Obecně tak počal postupem času převládat dojem, že nedemokratické a silně etatistické režimy mají v ruce klíč k úspěšné filmové budoucnosti.

Před druhou světovou válkou se na našem území právní regulace filmu prosazovala pouze velmi pozvolna. Prvním (a fakticky až do nacistické okupace nejvýznamnějším) právním předpisem, který se výslovně zabýval regulací filmu, bylo nařízení č. 191/1912 z. ř., o pořádání veřejných představení kinematografem. Toto nařízení stanovovalo relativně přísné podmínky pro získání podnikatelského oprávnění (licence) pro provozovatele filmových představení, ale též systematizovalo filmovou cenzuru a stanovilo několik významných omezení (například zakázalo promítání filmů v bezprostřední blízkosti kostelů, škol, vychovávacích ústavů, dětských zahrádek, nemocnic apod.). Po vzniku Československa v roce 1918 byly některé související předpisy přijímány též s účinností pro území Slovenska (např. nařízení č. 128/1919 Sb., o filmování a zakládání filmových podniků), byť na Slovensku před rokem 1945 dosud nemůžeme hovořit o existenci filmového průmyslu coby svébytného hospodářského odvětví. V každém případě do konce první československé republiky (přes naznačený stále se zvyšující do-

hled státu nad mladým uměleckým odvětvím) nelze ani o částečném státním filmovém monopolu hovořit. Filmových podniků (zejména produkčních a distribučních) zde působilo značné množství a teprve v druhé polovině třicátých let lze sledovat snahy o vytvoření alespoň určitých zastřešujících profesních organizací.

Společně s okupací českých a moravských zemí Německem v březnu 1939 začal být na našem území novou státní mocí budován centralizovaný model po nacistickém vzoru. Jako analogie Říšské filmové komory bylo v roce 1940 pro Protektorát Čechy a Morava zřízeno Českomoravské filmové ústředí přímo podřízené Úřadu říšského protektora. Obdobně jako v nacistickém Německu se rovněž provedla „arizace“ (fakticky zestátnění prosazené pod záminkou údajného židovského vlivu v zestátněných podnicích) někdejších klíčových československých produkčních a distribučních společností, včetně nejmodernějších barrandovských ateliérů vlastněných společností A-B Miloše Havla; takto byla v roce 1941 vytvořena zastřešující Němci ovládaná produkční společnost Prag-Film. Spolu s těmito represivními kroky však byly prováděny i obecně pozitivně vnímané reformy, např. vytvoření filmové knihovny nebo prvního filmového archivu (1943).

III. Přípravy prvních verzí dekretu v průběhu války

Filmová výroba, obchod s osvětlenými filmy, veřejné promítání filmů za úplaty a zřizování, udržování a provozování k tomu potřebných průmyslových, obchodních a provozních podniků a jiných pomocných ústavů a institucí je [...] výhradní právo státu.

Z návrhu nařízení o zřízení státního (filmového) monopolu vypracovaného filmaři v Protektorátu Čechy a Morava (duben 1942)

Zpětně je prakticky nemožné přesně zjistit, kolik návrhů právního předpisu o znárodnění československého filmového průmyslu vzniklo. I přímí pamětníci tvorby těchto návrhů se v přesných počtech rozcházejí. Uvedené návrhy – vznikající v průběhu 2. světové války a těsně po jejím skončení – se koncepčně lišily, v závislosti na tom, jaké osoby nebo skupiny je vypracovávaly. Můžeme však konstatovat, že v „mainstreamu“ těchto návrhů dominovala základní idea, že ke všem hlavním činnostem spojeným s výrobou a exploatací filmů má být v poválečném Československu oprávněn výlučně stát, který měl získat do svého

vylučného vlastnictví všechny prostředky potřebné k realizaci tohoto práva.

Nejvýznamnější a nejpracovanější prvotní návrhy právního předpisu, které měly nést tyto myšlenky, vznikly na ilegální úrovni v Protektorátu Čechy a Morava v okruhu levicově smýšlejících filmových pracovníků (patřili mezi ně například filmový režisér Elmar Klos, filmový publicista a pozdější první ústřední ředitel Československé filmové společnosti Lubomír Linhart, či první předseda Českomoravského filmového ústředí Emil Sirotek).³ Systematické diskuse o formě a organizaci zestátnění byly v těchto kruzích zahájeny už několik měsíců po vypuknutí války, přičemž hlavní centra těchto diskusí byla dvě: Praha a Zlín (tedy dvě města, kde se v této době nalézala nejdůležitější filmová studia u nás). V první polovině roku 1942 zde byla dokončena první ucelená koncepce zamýšleného znárodnovacího předpisu, jejíž exemplář byl propašován do londýnského a moskevského exilu i na další místa v zahraničí. V následujících letech byla tato koncepce cizelována a na jejím základě vzniklo několik dalších verzí příslušného právního předpisu. Hlavním autorem posledních verzí návrhu, které sloužily jako přímý podklad pro legislativní práce na dekretu č. 50/1945 Sb., byl Jindřich Elbl.⁴

Mimo tento „hlavní proud“ vzniklo na domácí půdě i několik dalších – „disentních“ – návrhů znárodnovacího předpisu. K pravděpodobně nejznámějším patří návrh filmového producenta Miloše Havla, který počítal se vznikem jakési monopolní akciové filmové společnosti, ve které by akci byly rozděleny mezi stát (51 %) a filmaře (49 %) a která by byla řízena odborníky z filmového oboru.⁵

Jiným návrhem, jehož koncepce se v praxi neprosadila, byl návrh dekretu prezidenta republiky o přechodné úpravě věcí filmových, kte-

3 Vzpomínky nejvýznamnějších aktérů tohoto podzemního hnutí přinesl v sérii rozhovorů k dvacetiletému výročí nacionalizace filmového průmyslu časopis *Film a doba*. Srov. Jak byl znárodněn československý film. *Film a doba* 11, 1965, č. 2, č. 3, č. 4, č. 5, č. 8, č. 9 a č. 12.

4 Jindřich Elbl, vyjma toho, že v době třetí republiky (1945–1948) působil ve významné funkci zmocněnce ministra informací pro dovoz a vývoz filmů, proslul mimo jiné také jako jedna z „postav“ *Reportáže, psané na oprátce* Julia Fučíka. (Jindřich Elbl byl od 12. května do 8. prosince 1942 spolu s Fučíkem vězněn gestapem.)

5 Více o tom návrhu viz: Havelka, J.: *Čs. filmové hospodářství 1945 a 1946*. Praha: Československé filmové nakladatelství, 1947, s. 18.

ry v květnu 1944 rozeslal v londýnském exilu do meziministerského připomínkového řízení ministr hospodářské obnovy František Němec (za autora tohoto návrhu je obvykle považován hudební publicista Bedřich Bělohlávek). Tento návrh nechtěl zavést zestátnění, ale pouze stanovoval, že na určitou přechodnou dobu (po osvobození republiky) *přejímá veškeré licence k provozování veřejných představení kinematografem stát*, přičemž do podniků provozovaných dle těchto licencí měl být dosazen *zatímní správce* (§ 1 cit. návrhu dekretu). Nákup a distribuce filmů měly dle tohoto návrhu spadat do rezortu ministerstva hospodářství (§ 2 a násl. cit. návrhu dekretu). Tento návrhu dekretu byl však v důvodové zprávě prohlašován za provizorní, a tedy rozhodně nevyklučoval pozdější celkové zestátnění; důvodová zpráva naopak výslovně hájila právo státu na širokou ingerenci do kinematografie.⁶

IV. Vývoj po osvobození a legislativní práce na dekretu

Je-li co zralé pro postátnění, je to film!

Edvard Beneš na manifestační schůzi s filmaři (2. srpna 1945)

Ještě předtím, než oficiálně započaly legislativní práce na znárodnovacím dekretu, znárodnování již fakticky probíhalo: Nejprve ve formě živelného zabírání filmových podniků spolu s postupující frontou a později již zcela organizovaně. Už 8. května 1945 dala Česká národní rada Národnímu výboru českých filmových pracovníků plnou moc k přebírání kin a faktickému zajišťování znárodnění kinematografie. O dva týdny později, konkrétně 23. května 1945, jmenoval ministr informací Václav Kopecký svých 9 zmocněnců pro řízení jednotlivých odvětví filmového podnikání.⁷ Tito zmocněnci společně s dalšími orgány řídicími provizorně československý filmový průmysl (šlo dále například o Prozatímní správní výbor České filmové společnosti zřízený ministrem informací v polovině července 1945) bez ohledu na to, jak se právě vyvíjely přípravy dekretu, činili systematicky taková opatření, která vedla ke stále větší centralizaci a hierarchizaci filmového oboru a vytvářela v podstatě stav *fait accompli*.

6 Srov. úplné znění tohoto návrhu včetně důvodové zprávy zde: Jech, K., Kaplan, K.: Dekrety prezidenta republiky 1940–1945. Brno: Doplněk, 2002, s. 389–395.

7 Opatření ministra informací č. j. 8008/45 (23. 5. 1945). Národní archiv, fond ministerstva informací, karton 205.

Klíčovou úlohu v těchto procesech hrálo ministerstvo informací, zřízené ústavním dekretem prezidenta republiky č. 1/1945 Sb. s účinností ke dni jeho podpisu (2. dubna 1945) a sídlící po úplném osvobození republiky v Kolovratském paláci v Praze. Ministerstvo bylo rozčleněno celkem do 6 odborů, z nichž V. odbor měl na starosti otázky týkající se filmu.

Další charakteristickou skutečností, kterou bychom měli připomenout, byl značný vliv KSČ na poválečný vývoj ve filmovém průmyslu. Nejen, že komunistická strana okamžitě obsadila svými členy nejvýznamnější posty, z nichž byl tento průmysl řízen – včetně pozice ministra informací (Václav Kopecký), předsedy V. odboru tohoto ministerstva (Vítězslav Nezval) a vedoucí jeho právního oddělení (Eva Heráfová), i od března 1946 zřízené funkce ústředního ředitele Československé filmové společnosti (Lubomír Linhart) – ale též přímo v této straně záhy po květnové revoluci 1945 začaly vznikat specializované orgány zabývající se situací ve filmu (včetně její právní regulace) a udílející závazné pokyny členům strany (zejména filmové oddělení KSČ, transformované od října 1946 do filmové komise ÚV KSČ).

Do připomínkového řízení rozeslalo Ministerstvo informací první návrh dekretu dne 26. května 1945.⁸ Tento návrh, který byl uvozen poměrně košatou preambulí (jež se s několika drobnými opravami dostala celá i do finální verze dekretu), již svým názvem – „dekret prezidenta republiky o *prozatímních* opatřeních v oblasti filmu“ – naznačoval, že zamýšlená zákonná úprava je toliko provizorní. To potvrzoval i jeho článek 1, který výslovně hovořil o předpokládané *nové zákonné úpravě*. Z účinnosti dekretu měl být dle tohoto návrhu vyňat *amaterský film* a dále *odborná činnost kinematografických skupin československé branné moci* (čl. 1 odst. 3 cit. návrhu dekretu). Podniky, k jejichž provozu měl být dle návrhu dekretu nově způsobilý pouze stát, měly být odevzdány jejich *provozovateli* do *rukou zplnomocněnců jmenovaných podle směrnic ministra informací*, přičemž se tato odevzdací povinnost vztahovala výlučně na podniky nalézající se *v zemi České a Moravskoslezské a v celní cizině* (čl. 2 cit. návrhu dekretu). Tato prvotní verze dekretu vypracovaná na ministerstvu informací dosud nepočítá s vyplácením náhrad za znárodněný majetek.

8 Průvodní dopis ministerstva informací s návrhem dekretu prezidenta republiky o prozatímních opatřeních v oblasti filmu adresovaný Předsednictvu ministerské rady, č. j. 80.010/45 (26. 5. 1945). Národní archiv, fond Úřadu předsednictva vlády, karton 680, signatura 662-1.

Počínaje 1. červnem 1945 začaly být na ministerstvo informací odesílány připomínky k návrhu dekretu ze strany dalších ústředních úřadů.

Nejpodstatnější výhrady se týkaly následujících oblastí:

Výhrady k navrhovanému stupni centralizace. Zatímco koncepce ministerstva informací počítala s vysokým stupněm centralizace všech složek znárodněného filmu, některá připomínková místa – nejjednoznačněji ministerstvo financí⁹ – prosazovala názor, že alespoň promítání filmů by mělo být decentralizováno, a to až na úroveň národních výborů, který by samy mohly rozhodovat, komu budou jednotlivé biografy svěřeny do správy.

Výhrady ke kompetencím ministerstva informací. Předkladatel návrhu – ministerstvo informací – prosazovalo důsledně princip, že zestátněný film má spadat výlučně do jeho rezortní kompetence. Proti této koncepci se ohrazovaly a podílu na zmíněné kompetenci se domáhaly některé další ústřední úřady – jmenovitě ministerstvo financí,¹⁰ ministerstvo průmyslu a obchodu¹¹ a ministerstvo školství a národní osvěty.¹²

Dne 24. července 1945 projednávala osnovu dekretu vláda, která určila komisi sestávající ze 7 ministrů (vedle ministra informací Václava Kopeckého byli členy této komise například i ministr vnitra Václav Nosek či ministr průmyslu Bohumil Laušman), jejímž úkolem bylo dosavadní návrh dekretu detailně prodiskutovat, dohodnout některé kompromisy u sporných bodů a vypracovat následně nový návrh dekretu, který bude reflektovat dosavadní připomínky. Právě na tomto jednání vlády například trval ministr výživy Václav Majer na tom, že text dekretu musí počítat s poskytováním náhrad majitelům vyvlastněných podniků (o těchto náhradách se text návrhu, jak jsme uvedli, dosud vůbec nezmiňoval); rovněž chtěl, aby se v dekretu hovořilo o instituci

9 Dopis Presidia ministerstva financí Předsednictvu ministerské rady, č. j. 1361/45 (4. 6. 1945). Národní archiv, fond Úřadu předsednictva vlády, karton 680, signatura 662-1.

10 Tamtéž.

11 Dopis Presidia ministerstva průmyslu Ministerstvu informací, č. j. P-4172/1-1945 (5. 6. 1945). Národní archiv, fond Úřadu předsednictva vlády, karton 680, signatura 662-1.

12 Dopis Presidia ministerstva školství a národní osvěty Ministerstvu informací, č. j. 2961/45-pres. (6. 6. 1945). Národní archiv, fond Úřadu předsednictva vlády, karton 680, signatura 662-1.

zmocněnců jakožto o zmocněncích státu, nikoli jako o zmocněncích ministra informací (jak byli v textu dosud zmiňováni). Opatrnou pozici zde zaujal premiér Zdeněk Fierlinger, podle jehož názoru by stačil *monopol půjčování filmů*. K zdrženlivosti vyzývali například i národně socialistický ministr spravedlnosti Jaroslav Stránský (který naznačoval, že před tím, než se sejde parlament, nemá vláda ke znárodnění mandát), či státní tajemník v ministerstvu zahraničního obchodu za slovenskou Demokratickou stranu Ján Lichner (i on zejména požadoval, aby dekret hovořil o povinnosti náhrad dosavadním vlastníkům).¹³

Následně byl vypracován nový návrh dekretu, kam byla především zapracována následující věta (coby jediný kompetenční ústupek ministerstva informací): *Ve věcech hospodářských a finančních zásadního významu ministr informací jedná v dohodě s ministrem financí*. Nová verze dekretu také v reakci na diskusi ve vládě nově upravovala otázku náhrad bývalým majitelům znárodněných podniků; tato úprava však byla mimořádně stručná, když pouze v ust. § 2 odst. 3 návrh nově hovořil o tom, že odškodnění bývalých vlastníků znárodněných podniků se má dít podle směrnic, které vydá ministr informací v dohodě s dalšími zúčastněnými ministry, s tím, že některým subjektům má být poskytnuta náhrada *ve výši obecné ceny*. Tento způsob plánovaného vyplácení náhrad byl ze strany některých orgánů podroben kritice.¹⁴ Ministerstvo informací jej však důsledně bránilo s poukazem na to, že odpovídá *potřebám dnešní doby*.¹⁵

Dne 7. srpna proběhlo další jednání vlády, kde vláda bez další odborného projednání provedla v textu návrhu dekretu významné

13 Srov. zápis z tohoto jednání vlády zde: Jech, K., Kaplan, K.: Dekrety prezidenta republiky 1940–1945. Brno: Doplněk, 2002, s. 395–397.

14 Tak například Úřad předsednictva vláda namítal, že *tento postup představuje novum v našem právním řádu, protože otázka výše náhrady se ponechává v rukou výlučně onoho státního orgánu, jehož zájem je právě opačný zájmům vyvlastněných*. (Naráží zde na skutečnost, že standardní vyvlastňovací řízení vedl dosud vždy nezávislý soud, který rovněž rozhodoval o výši náhrady.). Srov. Zpráva o připomínkovém řízení o osnově dekretu prezidenta republiky o prozatímních opatřeních v oblasti filmu, již vypracovalo ministerstvo informací (3. 8. 1945). Národní archiv, fond Úřadu předsednictva vlády, karton 680, signatura 662-1.

15 Dopis Presidia ministerstva informací Úřadu předsednictva vlády, č. j. 3319/45 (6. 8. 1945). Národní archiv, fond Úřadu předsednictva vlády, karton 680, signatura 662-1.

koncepční úpravy, a na témže jednání text návrhu dekretu jako finální schválila. Především zde vláda dohodla a potvrdila, že dekret nebude mít čistě provizorní charakter. Zmínka o předpokládané nové zákonné úpravě byla vypuštěna a do ust. § 1 odst. 3 návrhu dekretu vloženo nové ustanovení tohoto znění: *Organizace a správa podnikání uvedených v odstavcích 1 a 2¹⁶ bude upravena vládním nařízením, přičemž provoz veřejného promítání v zemích České a Moravskoslezské bude svěřen zpravidla národním výborům*. Dále vláda – na návrh náměstka předsedy vlády Klementa Gottwalda – z ust. § 1 odst. 1 návrhu dekretu vyškrtla slova, že se úprava vztahuje na zemi Českou a Moravskoslezskou. Státní monopol v tomto ustanovení uvedený se tak nově měl vztahovat na území celého Československa. Na uvedeném jednání vlády byla definitivně rozřešena i otázka preambule dekretu, která byla v průběhu připomínkového řízení častým zdrojem sporů (bylo zejména namítáno, že preambule by měly zůstat vyhrazeny pro právní předpisy ústavní síly): Vláda rozhodla o ponechání preambule a dala tak za pravdu slovům Klementa Gottwalda, že by každý zákon měl vlastně mítí preambuli vysvětlující jeho smysl a význam.¹⁷

Dne 11. srpna 1945 prezident republiky návrh dekretu o opatřeních oblasti filmu podepsal a dne 28. srpna 1945, kdy byl dekret pod číslem 50 publikován ve sbírce zákonů, vstoupil také v účinnost.

V. Závěr

Ano, prezidentův dekret sám o sobě není zárukou kvality českého filmu. [...] blahodárné reformy lze sabotovat nejen zlou vůlí a reakční intrikou, ale i pohodlím, indolencí, lhostejností a byrokratickým ulpíváním na mrtvé liteře. Leč nejvíce před lidskou hloupostí opatruj dekret, ó Pane!
Jiří Brdečka, „Dekret nestačí“, Filmová práce (1. září 1945)

Potřeba významnější podpory ze strany státu vůči filmovému průmyslu byla pocítována prakticky od jeho počátků (na našem území můžeme hovořit o profesionální a systematické filmové výrobě a dis-

16 Tj. provoz filmových ateliérů, výroba filmů, jejich laboratorní zpracování, půjčování filmů, veřejné promítání filmů a dovoz a vývoz filmů pro celé území Československé republiky.

17 Jech, K., Kaplan, K.: Dekrety prezidenta republiky 1940–1945. Brno: Doplněk, 2002, s. 397–401.

tribuci zhruba od začátku 10. let 20. století), významně však zesílila v průběhu 30. let 20. století, kde se český film v důsledku několika faktorů dostal do rozsáhlejší krize.

Koncepcí, jak tuto situaci řešit, bylo několik, a vycházely též z rozdílných zahraničních vzorů. Zejména v důsledku vývoje vnitropolitické a zahraničněpolitické situace od druhé poloviny 30. let do první poloviny 40. let se preference přiklonily k sovětskému modelu úplného znárodnění a státní monopolizace kinematografie. Zavedení tohoto modelu do praxe usnadnila německá okupace, během níž byl mezi lety 1939–1945 vybudován centralizovaný systém řízení filmového průmyslu, který mohl sloužit jako dobrý „předstupeň“ následného znárodnění a zavedení státního filmového monopolu.

V tomto příspěvku jsem se pokusil stručně ukázat, že přijímání dekretu č. 50/1945 Sb., o opatřeních v oblasti filmu, bylo činností značně hektickou, a že i přes to faktický vývoj o několik měsíců předběhl právní úpravu. Důsledkem urychleného přijímání dekretu bylo i to, že tento dekret – který měl původně představovat pouze provizorní řešení vzniklé situace – zůstal velmi vágní a v mnoha ohledech nedomyšlenou normou, jak měla ostatně brzy potvrdit i praxe. Význam dekretu byl tak nakonec spíše politicko-symbolický než právní: I v důsledku toho mohl dekret v nezměněné podobě zůstat v účinnosti příštích takřka 50 let, během kterých československá kinematografie poznala jednu ze svých největších krizí (období schematických budovatelských filmů na přelomu 40. a 50. let) i dobu svého největšího věhlasu (tzv. československý filmový zázrak 60. let).

V roce 1993 byla zrušena ta část dekretu, která zaváděla takřka úplný státní filmový monopol, a současně došlo k privatizaci rozsáhlých státních filmových podniků. Stát pak do značné míry rezignoval na aktivní organizaci a rozvíjení kinematografie, a teprve pozvolna a spíše neochotně se k této roli opět vrací. Tím mohlo de facto dojít k obnovení situace, která před několika desítkami let vedla nakonec až k masivní podpoře zestátnění filmu.

Opravdu platí, že jediné poučení z dějin je, že se z nich ještě nikdy nikdo nepoučil?

Kontakt na autora: ivan.david@centrum.cz

Konfiškácie, znárodnenia a pozemkové reformy z pohľadu medzinárodného práva¹

Confiscations, Nationalizations, and Land Reforms in the View of International Law

Tomáš Gábriš²

Anotácia: *Príspevok analyzuje medzinárodnoprávne výhrady voči zásahom do vlastníckeho práva, spojeným s československými právnymi dejinami v 20. storočí. Poukazuje na zvýšenú ochranu cudzích štátnych príslušníkov v pozemkovej reforme po 1. svetovej vojne, a naopak na sankčné konfiškácie (bez náhrady) nepriateľského majetku po 2. svetovej vojne. Posledný zo zásahov – znárodnenie – predpokladal vyvlastnenie s náhradou, tá však napokon bola vyplatená až s podstatným omeškaním.*

Abstract: *The article analyzes interventions into the right of ownership in the 20th century Czechoslovakia, from the point of view of International Law. The author points to a better position of foreign nationals, aliens, in case of land reform after the World War I, and on the other hand to their position in case of sanctionary confiscations (without compensation) of enemy property after the World War II. The final intervention – nationalization – presupposed compensation, but this was paid out only with a considerable deferral.*

I. Úvod

Tento text reaguje na neustále sa opakujúce snahy o otváranie otázok majetkových zásahov v podobe pozemkových reforiem, konfiškácií a znárodňovaní v strednej Európe. Kým v európskych podmienkach otváranie týchto otázok do istej miery bráni najmä v prípade povojnových konfiškácií séria medzinárodných dohôd, ale aj mierových zmlúv, dokonca zakazujúcich štátom, ktoré v druhej svetovej voj-

1 Text bol spracovaný v rámci projektu VEGA č. 1/0136/15 „Právna úprava správneho trestania“ udeleného Vedeckou grantovou agentúrou Ministerstva školstva, vedy, výskumu a športu SR a Slovenskej akadémie vied.

2 Doc. JUDr. PhDr. Tomáš Gábriš, PhD., LL.M., MA, katedra právnych dejín a právnej komparatistiky, Právnická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave, Slovenská republika. Za pripomienky a odporúčania k textu príspevku ďakujem JUDr. Mgr. Ondřejovi Horákovi, Ph.D.

ne patrili medzi porazené, podporovať akékoľvek snahy jednotlivcov o prehodnotenie týchto majetkových zásahov, v podmienkach USA takáto prekážka formálne neexistuje. Navyše osobitný zákon, the Alien Tort Claims Act (ATCA), svojím pôvodom z roku 1789, umožňuje v zmysle svojho výkladu prispôbeného súdmi od 80. rokov 20. storočia, aby sa ktokoľvek (bez ohľadu na štátnu príslušnosť) obrátil na súdy v USA, ak má za to, že postup ktoréhokoľvek cudzieho štátu mal za dôsledok zásah do jeho práv garantovaných medzinárodným právom.³ Nie je teda vylúčené, a tieto snahy sú skutočne v USA prítomné, aby sa na súdy obrátili osoby, ktoré majú za to, že či už pozemkové reformy po 1. svetovej vojne, konfiškácie alebo znárodnenia po druhej svetovej vojne boli vykonané v rozpore s medzinárodným právom. Na tomto mieste preto bližšie poukážeme na medzinárodnoprávnú rovinu všetkých troch druhov majetkových zásahov spojených s československými právnymi dejinami v 20. storočí, a preskúname ich súlad alebo nesúlad s medzinárodným právom.

II. Základné pojmy

Kým prejdeme k medzinárodnoprávnym aspektom jednotlivých majetkových zásahov, musíme si objasniť základnú terminológiu týchto zásahov, s ktorou budeme ďalej pracovať. Najdôležitejšou v tejto súvislosti pre nás bude problematika konfiškácií ako vyvlastnenia bez náhrady, chápaného ako sankčné opatrenie, osobitne vo vzťahu k príslušníkom nepriateľských štátov ako priamym okupantom, ale tiež vo vzťahu k vlastným občanom ako podporovateľom okupácie (spolupáchatelom, účastníkom v trestnoprávnom zmysle), kolaborantom.

Isté prvky konfiškácie vo vzťahu k štátnym príslušníkom nepriateľských štátov, cudzincom, či priamo Habsbursko-Lotrinskej dynastii,⁴ vykazovala v tejto súvislosti už pozemková reforma v Čes-

3 http://en.wikipedia.org/wiki/Alien_Tort_Statute [navštívené dňa 1. 5. 2015]. Pozri tiež <http://viewfromll2.com/2009/11/11/alien-tort-statute-cases-resulting-in-plaintiff-victories/> (navštívené dňa 1. 5. 2015).

4 Otázka majetku príslušníkov bývalej panovníckej rodiny bola v nadväznosti na mierové zmluvy riešená zákonom č. 354/1921 Zb. z. a n., o prevzatí statkú a majetku, prípadých podle mírových smluv čsl. státu. Námitky proti konfiškovaní majetku Habsburgovcov riešil aj Najvyšší správny súd (9186/22 zo dňa 1.7.1922), ktorý potvrdil legálnosť konfiškácie. Peichlová, A.: Konfiškační a vyvlastňovací prvej pozemkové reformy v době první republiky. In: Kuklík,

koslovensku po prvej svetovej vojne, predpokladajúca pôvodne vyvlastnenie cudzincov bez náhrady.⁵ V tomto prípade však nakoniec práve s poukazmi na medzinárodné právo cudzí štátni príslušníci (s výnimkou dynastie) dosiahli ochranu svojho vlastníckeho práva vo vyššej miere než štátni príslušníci Československej republiky, ako na to poukážeme nižšie.

Najotáznejším a dodnes najviac pertraktovaným zásahom do vlastníckeho práva v našich dejinách 20. storočia bolo vyvlastnenie bez náhrady (konfiškácia) na základe dekrétov prezidenta republiky Dr. E. Beneša a obdobných konfiškačných nariadení Slovenskej národnej rady (bližšie k nim nižšie) po (resp. počas) druhej svetovej vojne. Práve v tejto súvislosti sa objavuje medzinárodnoprávny protiargument Haagskymi dohovormi o vojnovom práve z roku 1907, z ktorých štvrtý dohovor o pozemnej vojne v čl. 46 bráni konfiškácii majetku civilistov.⁶ To je argument, ktorý sa používa pri spochybňovaní konfiškácií

J. a kol.: Konfiškace, pozemkové reformy a vyvlastnění v československých dějinách 20. století. Praha: Auditorium, 2011, s. 31. Podrobne tiež Sombati, J.: „Bývalá panovnícka rodina rakúsko-uhorská“ a československá pozemková reforma. In: Mílniky práva v stredoeurópskom priestore 2014. Bratislava: Univerzita Komenského, 2014, s. 110–119.

- 5 Kuklík, J.: Předmluva. In: Kuklík, J. a kol.: Konfiškace, pozemkové reformy a vyvlastnění v československých dějinách 20. století. Praha: Auditorium, 2011, s. 9.
- 6 V skutočnosti však otázka konfiškácií majetku civilistov a jej rozporu s medzinárodným právom nie je taká jednoznačná. Pozri Ziegel, J. S.: Confiscation in English Private International Law. In: The McGill Law Journal, Volume 6, č. 1/1959. Tiež Harris, Ch. W.: International Relations and the Disposition of Alien Enemy Property Seized by the United States During World War II: A Case Study on German Properties. In: The Journal of Politics, Vol. 23, č. 4/1961, s. 665. Dostupné na internete: <http://www.jstor.org/stable/2127130> [navštívené dňa 1.5.2015]: Current writings of publicists and scholars in international law are not in accord on the rules governing the treatment of alien enemy property. Writers have generally been divided into two camps. On one side are those who assert that the permanent retention of alien enemy property for any reason whatsoever is confiscation and is a violation of international law. On the other side are those who feel that it is legitimate to retain, permanently, alien enemy property seized during the time of war. Some members of the latter group maintain that there is no law at present, nor has there been one in the past, barring the confiscation of alien enemy assets in the prosecution of war. Others of this group feel that it is legitimate to retain alien enemy assets under certain circumstances which tend to obviate the charge of confis-

majetku súkromných osôb (civilistov) po druhej svetovej vojne. Naproti tomu sa však v našich podmienkach zdôrazňuje, že šlo o medzinárodne povolené sankčné opatrenia – pritom sa v českej a slovenskej literatúre polemizuje osobitne o tom, či konfiškácie predstavujú trestnoprávne sankcie, alebo opatrenia administratívnoprávne.⁷

Z medzinárodnoprávneho hľadiska je pritom potrebné odlišiť konfiškácie majetku nepriateľov (*enemy property confiscation*), ktoré predstavujú konfiškácie prítomné v Československu po druhej sveto-

cation against the seizing power.

- 7 Dobový náhľad bol ten, že ide o trestnoprávne sankcie. Pozri Horák, O.: Konfiškační dekrety prezidenta republiky. Spor o jejich interpretaci jako výraz kontinuity a diskontinuity. In: Časopis pro právní vědu a praxi, 21, 2013, s. 279. V súčasnosti trestnoprávny charakter podporuje Beňa, J.: Slovensko a Benešove dekrety. Bratislava: Belimex, 2002, s. 33. Podobne Pavlíček, V. a kol.: Ústavní právo a státověda II. díl. Ústavní právo České republiky. Část 1. 2. vyd. Praha: Linde, 2008, s. 152 a nasl.; tiež Pavlíček, V.: Dekrety prezidenta republiky. In: Jech, K. – Kaplan, K.: Dekrety prezidenta republiky 1940–1945. 2. vyd. Brno: Doplněk, 2002, s. 35, a tiež Horák, O.: Liechtensteinové mezi konfiškací a vyvlastněním. Příspěvek k poválečným zásahům do pozemkového vlastnictví v Československu v první polovině dvacátého století. Praha: Libri, 2010, s. 55 – upozorňuje tiež na špecifikum ukladania takejto sankcie normatívnym aktom, a nie rozhodnutím súdu (tamže). Administratívnoprávny pohľad presadzuje Kuklík, J.: Předmluva. In: Kuklík, J. a kol.: Konfiškace, pozemkové reformy a vyvlastnění v československých dějinách 20. století. Praha: Auditorium, 2011, s. 9. Tak konštatuje aj Ústavný súd v rozhodnutí 55/1995 – že dekrét č. 108/1945 Zb. je nepochybne sankciou, nejde však o sankciu trestnú. Pozri tiež Kuklík, J.: Znárodněné Československo : Od znárodnění k privatizaci – státní zásahy do vlastnických a dalších majetkových práv v Československu a jinde v Evropě. Praha: Auditorium, 2010, s. 13. Podobne v prospech administratívnoprávnej povahy sankcie sa vyjadruje Winkler, P.: Dekrety prezidenta republiky z období 1940–1945. In: Mezinárodní vztahy, Vol. 29, č. 3/1994, s. 26–27. Podľa neho nešlo o trestnoprávnu sankciu, lebo ju ukladali administratívne orgány, a trestné právo neuznáva kolektívnu zodpovednosť. Tu však musíme poukázať na to, že medzinárodné trestné právo práve v rokoch po druhej svetovej vojne uznalo aj kolektívnu zodpovednosť – najmä členov nacistických organizácií. Pozri Ečer, B.: Norimberský soud. Praha: Orbis, 1946, s. 25 – bolo to presadené aj v Charte medzinárodného vojenského tribunálu pripojenej k dohode Spojencov z 8.8.1945 (osobitne čl. 10 Charty). Zásadne však možno argumentovať tým, že vnútroštátna kvalifikácia sankcie ako trestnopprávnej alebo administratívnoprávnej (prípadne sankcie dnes už osobitne neexistujúceho správneho práva trestného) nie je zrejme z medzinárodnoprávneho hľadiska podstatná.

vej vojne vo vzťahu k Nemcom, Maďarom, zradcom a kolaborantom, od tzv. konfiškácie majetku cudzincov (*alien property confiscation*), ktorou sa argumentuje najmä pri znárodňovaniach (aj v Československu po druhej svetovej vojne) bez dostatočnej kompenzácie.⁸ Druhý uvedený druh konfiškácií je teda možné vnímať ako synonymum znárodňovania, resp. vyvlastňovania bez adekvátnej náhrady, čo sa týkalo osobitne štátnych príslušníkov Spojencov (ako napr. USA) a neutrálnych štátov (ako Švajčiarsko) ako podnikateľov a investorov na území ČSR.

Verdross navyše v tejto súvislosti správne upozorňuje, že aj v rámci konfiškácie nepriateľského majetku je potrebné rozlišovať konfiškáciu nepriateľského majetku počas vojny od konfiškácie nepriateľského majetku po vojne, ktorá môže prebehnúť na základe mierovej zmluvy, kde už ide o majetok „bývalých nepriateľov“, a kde sa konfiškácia majetku civilistov môže pripúšťať, ako to dokazujú aj mierové zmluvy po prvej svetovej vojne (Versailles a Trianon), a tiež Parížska reparačná dohoda z roku 1946 a mierové zmluvy z roku 1947. Naopak, konfiškáciu nepriateľského majetku počas vojny zrejme treba na základe *desuetudo* považovať za protiprávnu, hoci sám Verdross uvádza niektoré judikáty, ktoré tvrdia, že právo konfiškovať nepriateľský majetok počas vojny je len suspendované – tak to mal napr. konštatovať súd v Británii v prípade Cár Ferdinand z 30. 7. 1920 (AD 1919/22, č. 268).⁹

Od konfiškácie je tiež nutné odlišiť sekvestráciu majetku nepriateľa (*seizure, sequestration*), ktorá slúži ako prevenčný prostriedok proti zneužitiu tohto majetku v prospech nepriateľa, resp. v neprospech štátu, ktorý tento majetok sekvestruje.¹⁰ Sekvestráciu pozná aj

8 Rafat, A.: Compensation for Expropriated Property in Recent International Law. In: Vill. Law Revue, č. 14/1969. Dostupné na internete: <http://digitalcommons.law.villanova.edu/vlrv/vol14/iss2/1> [navštívené dňa 1.5.2015]; Domke, M.: Foreign Nationalizations. In: The American Journal of International Law, Vol. 55, č. 3/1961, s. 585–616. Dostupné na internete: <http://www.jstor.org/stable/2195880> [navštívené dňa 1. 5. 2015]; O'Connor, L. A.: The International Law of Expropriation of Foreign-Owned Property: The Compensation Requirement and the Role of the Taking State. In: Loy. L.A. Int'l & Comp. L. Rev, č. 6/1983. Dostupné na internete: <http://digitalcommons.lmu.edu/ilr/vol6/iss2/3> [navštívené dňa 1.5.2015].

9 Verdross, A.: Völkerrecht. 3. vyd. Wien: Springer, 1955, s. 387.

10 Verzijl, J. H. W. : International Law in historical perspective. IX-A. The Laws of War. Alphen: Sijthoff & Noordhoff, 1978, s. 186, 257 a nasl.

Haagsky dohovor o vedení pozemnej vojny, a to v čl. 53(2). Tento majetok zvyčajne spravuje osobitný správca, „*enemy property custodian*“,¹¹ a po skončení vojny sa vydáva naspäť vlastníkom¹² (napr. podľa *Brussels Agreement on Intercustodial Conflicts* z 5. decembra 1947), prípadne na základe osobitného medzinárodného dohovoru sa môže použiť na pokrytie reparácií,¹³ ako sa to stalo na základe Parížskej reparačnej dohody z roku 1946 (kde sa vlastne sekvestrácia mení na konfiškáciu za účelom reparácií).

Súkromný majetok príslušníkov nepriateľského štátu možno podľa medzinárodného vojnového práva tiež rekvirovať (tzv. rekvizície alebo rekvirácie), napr. na účely zásobovania armády, zásadne sa však následne za takéto rekvizície má postihnutému vlastníkovi poskytnúť náhrada. Rekvizície upravuje Haagsky dohovor o vedení pozemnej vojny z roku 1907 v čl. 52.

Napokon, medzinárodné právo pozná tiež osobitný inštitút vojrovej koristi, čo predstavuje zmocnenie sa nepriateľského vojnového materiálu. Korisť pritom nemusí byť po skončení vojny vrátená.¹⁴

V našom kontexte pritom v súvislosti s tzv. Benešovými dekrétmi a nariadeniami Slovenskej národnej rady ide primárne o problematiku konfiškácie majetku (štátnych príslušníkov) nepriateľa, prípadne vlastných štátnych príslušníkov. O druhej vyššie spomenutej kategórii konfiškácií – konfiškácii majetku cudzích štátnych príslušníkov (nie nepriateľských) v súvislosti s pozemkovou reformou po prvej svetovej vojne ani so znárodňovaním po druhej svetovej vojne podľa nás nemožno

11 Carroll, M. B.: Legislation on Treatment of Enemy Property. In: The American Journal of International Law, Vol. 37, č. 4/1943, s. 611–630. Dostupné na internete: <http://www.jstor.org/stable/2192494> [navštívené dňa 1.5.2015].

12 Southworth, C.: Shall Enemy Property be Returned? A Long-Term View. In: The American Political Science Review, Vol. 40, č. 1/1946, s. 101–112. Dostupné na internete: <http://www.jstor.org/stable/1949950> [navštívené dňa 1.5.2015].

13 Vnímalo sa to tradične ako zábezpeka na uhradenie pohľadávok vlastných poškodených občanov: Borchar, E. M.: Enemy Private Property. In: The American Journal of International Law, Vol. 18, č. 3/1924, s. 523–532. Dostupné na internete: <http://www.jstor.org/stable/2188362> [navštívené dňa 1. 5. 2015].

14 Downey, W. G. Jr.: Captured Enemy Property: Booty of War and Seized Enemy Property. In: The American Journal of International Law, Vol. 44, č. 3/1950, s. 488–504. Dostupné na internete: <http://www.jstor.org/stable/2194026> [navštívené dňa 1. 5. 2015].

správne hovoriť, nakoľko cudzí štátni príslušníci napokon pozemkovej reforme nepodliehali v takej miere ako bolo pôvodne plánované, resp. pri znárodňovaní po druhej svetovej vojne boli (hoci s omeškaním) za stratu svojho vlastníckeho práva kompenzovaní.

Ku skutočnej konfiškácii súkromného majetku došlo po prvej svetovej vojne v podstate iba vo vzťahu k majetku Habsbursko-Lotrinskej dynastie, a po druhej svetovej vojne vo vzťahu k súkromnému vlastníctvu príslušníkov (bývalého) nepriateľského štátu (Nemecka a Maďarska), ako aj vlastných štátnych príslušníkov nemeckej a maďarskej národnosti, zradcov a kolaborantov. Prevažujúca česká a slovenská mienka je pritom tá, že takáto konfiškácia bez náhrady bola prípustná, a to ako povojnové sankčné opatrenie s ohľadom na zločiny, ktorých sa dynastia v prvej svetovej vojne a Nemecko a Maďarsko v druhej svetovej vojne dopustili, a s ohľadom na podporu, ktorú Nemecku a Maďarsku finančne aj ľudsky poskytovali v druhej svetovej vojne ich vlastní štátni príslušníci, ako aj československí občania nemeckej a maďarskej národnosti. Ide pritom o osobitný typ kolektívnej zodpovednosti civilistov, čo je konštrukt, ktorý ako prípustný akceptovali aj Spojenci na svojich rokovaní počas druhej svetovej vojny, a aj v Charte Norimberského tribunálu a v obžalobe v norimberskom súdnom procese s vojnovými zločincami (osobitne vo vzťahu k členstvu v nacistických organizáciách¹⁵).

III. Pozemková reforma v ČSR po prvej svetovej vojne

Ako sme už naznačili, pozemková reforma po prvej svetovej vojne v Československu niesla niektoré prvky konfiškácie vo vzťahu k príslušníkom Habsbursko-Lotrinskej dynastie,¹⁶ kde zrejme možno hovoriť o akejsi sankčnej konfiškácii, a to najmä za rozpútanie prvej svetovej vojny, zaradenie do nesprávneho vojnového tábora počas vojny,

15 Pozri Ečer, B.: *Norimberský soud*. Praha: Orbis, 1946, s. 25.

16 Horák, O.: *Vznik Československa a recepcie práva*. K právní povaze a významu zákona č. 11/1918 Sb. z. a n. s přihlídnutím k otázce recepcie právního řádu. In: *Právněhistorické studie*, 38, 2007, s. 158.. Už pred schválením záborového zákona bol zabraný majetok dynastie sekvestračným opatrením na základe recipovaného cisárskeho nariadenia č. 245/1916 ř. z., nazvaného "týkající se odvetných opatření proti cizím státním příslušníkům za příčinou válečných událostí".

ale tiež všeobecne za dovtedajší útlak jednotlivých národov Rakúsko-Uhorska, osobitne národa „československého“.

Pritom pôvodne, podľa § 9 záborového zákona, bez náhrady mal byť prevzatý omnoho širšie formulovaný majetok – nielen majetok príslušníkov bývalej panovníckej rodiny Habsbursko-Lotrinskej, ale aj všeobecne majetok príslušníkov nepriateľských štátov, majetok nadácií spočívajúcich na právach zo šľachtictva zrušeného zákonom č. 61 zo dňa 10. decembra 1918, majetok, ktorého užívanie slúžilo na výkon funkcií, úradov a hodností cudzozemských, alebo ktorý bol s takými funkciami spojený, majetok protiprávne nadobudnutý, majetok osôb, ktoré sa hrubo previnili proti československému národu vo svetovej vojne, a napokon majetok, ktorý mal podľa finančných zákonov pripadnúť štátu ako splátka na dávku z majetku.

Paragrafy 35 a 36 zákona náhradového však pozmenili zásady zakotvené v § 9 záborového zákona a zúžili okruh prípadov, kedy nemala byť poskytnutá náhrada za prevzatý majetok. Bez náhrady mal byť prevzatý iba majetok Habsbursko-Lotrinskej rodiny, majetok príslušníkov nepriateľských štátov, pokiaľ tomu neodporujú mierové zmluvy (tie tomu však zväčša odporovali), a majetok nadácií spočívajúcich na právach zo zrušeného šľachtictva, za podmienky, že príslušné ministerstvo vyhlásilo, že daná nadácia sa zrušuje.¹⁷

Je pritom dôležité zdôrazniť, že mierové zmluvy pripúšťali iba konfiškovanie majetku nemeckých občanov, nie napríklad občanov Rakúska či Maďarska. V niektorých štátoch tak bol skutočne súkromný nemecký majetok (majetok nemeckých štátnych príslušníkov) konfiškovaný na základe Versailleskej mierovej zmluvy, ktorá v čl. 297 písm. b) zakotvila možnosť zabrať a likvidovať majetok Nemcov. Podľa písm. h) však výťažok likvidovaného majetku mal byť vyplatený Nemcom/vlastníkom, ak likvidujúci štát nebol účastný na reparáciách alebo ak šlo o nový štát radený k mocnostiam spojeným a združeným (ČSR patrila práve medzi takéto štáty, a preto mala výťažok z likvidácie vyplatiť vlastníkom).¹⁸ ČSR sa výslovne vzdala možnosti likvidovať ma-

17 Peichlová, A.: Konfiškační a vyvlastňovací prvek pozemkové reformy v době první republiky. In: Kuklík, J. a kol.: Konfiškace, pozemkové reformy a vyvlastnění v československých dějinách 20. století. Praha: Auditorium, 2011, s. 36–37.

18 E. M. B.: Confiscation of Private Enemy Property. In: The Yale Law Journal, Vol. 30, č. 8/1921, s. 845–849. Dostupné na internete: <http://www.jstor.org/>

jetok nemeckých občanov ako spôsobu pokrytia reparačných nárokov, a to v zmluvách zverejnených v Zbierke zákonov a nariadení pod č. 350/1921 a 359/1922.

Na rozdiel od Versailleskej mierovej zmluvy, v čl. 267 mierovej zmluvy s Rakúskom č. 507/1921 Zb. z. a n. a v čl. 250 mierovej zmluvy s Maďarskom č. 102/1922 Zb. z. a n. sa nachádzajú rovnaké ustanovenia o zákaze konfiškácie alebo likvidácie majetku, práv a záujmových účasťstiev rakúskych a maďarských štátnych príslušníkov alebo spoločností na území bývalého mocnárstva Rakúsko-Uhorska. Znamenalo to zúženie okruhu majetku, ktorý mohol byť podľa záborového a náhradového zákona prevzatý bez poskytnutia náhrady.¹⁹

V Československu sa teda síce pôvodne predpokladalo vyvlastnenie majetku bez náhrady (konfiškácia) v prípade príslušníkov nepriateľských štátov, ale nakoniec mali aj príslušníci týchto štátov dostať v rámci pozemkovej reformy náhradu, ktorá mala byť rovnaká ako v prípade domácich štátnych príslušníkov (porovnaj Boh. Adm. 1196).²⁰ Argumentovalo sa tým, že ide o rovnaké zaobchádzanie, kde práva tuzemcov sú mierou aj pre práva cudzozemcov (Boh.

stable/788257 [navštívené dňa 1. 5. 2015]. Na s. 846 autor uvádza citát z Versailleskej mierovej zmluvy, čl. 297 (b): „Subject to any contrary stipulations which may be provided for in the present Treaty, the Allied and Associated Powers reserve the right to retain and liquidate all property, rights and interests belonging... to German nationals, or companies controlled by them, within their territories, colonies, possessions and protectorates, including territories ceded to them by the present Treaty.“ Autor tu bližšie poukazuje aj na podrobnosti, ako boli konfiškované majetky nemeckých občanov v jednotlivých krajinách po prvej svetovej vojne. Zvyčajne sa konfiškoval iba majetok nad určitú hranicu. Iba niektoré mimoeurópske štáty vrátili nemeckým štátnym príslušníkom sekvestrovaný majetok v plnej výške. USA vrátili väčšinu majetku. Porovnaj Harris, Ch. W.: *International Relations and the Disposition of Alien Enemy Property Seized by the United States During World War II: A Case Study on German Properties*. In: *The Journal of Politics*, Vol. 23, č. 4/1961, s. 641–666, osobitne s. 642–643. Dostupné na internete: <http://www.jstor.org/stable/2127130> [navštívené dňa 1. 5. 2015].

- 19 Peichlová, A.: Konfiškační a vyvlastňovací prvek pozemkové reformy v době první republiky. In: Kuklík, J. a kol.: *Konfiškace, pozemkové reformy a vyvlastnění v československých dějinách 20. století*. Praha: Auditorium, 2011, s. 37.
- 20 Vondruška, E.: *Pozemková reforma*. In: *Slovník veřejného práva československého*, zv. III. Brno: Polygrafia, 1934, s. 401 a nasl.

Adm. 5772), a iba výnimočne sa mala pripustiť nerovnosť (Boh. Adm. 1079).²¹

Napriek tomu sa však objavili medzinárodné právne spory v súvislosti s pozemkovou reformou a výškou odškodnenia, ktoré sa malo poskytovať cudzím štátnym príslušníkom (Nemecka, či Maďarska).²² Na základe článku 250 a 239 mierovej zmluvy s Maďarskom mali totiž príslušníci Maďarska právo domáhať sa ochrany u medzinárodných zmiešaných rozhodcovských súdov, pokiaľ by Československo svoje záväzky z Trianonskej zmluvy (rešpektovať súkromné vlastníctvo maďarských štátnych príslušníkov) porušilo. Obdobne, na základe čl. 304 Versailleskej mierovej zmluvy (218/1921 Zb. z. a n.) mali takúto možnosť nemeckí štátni príslušníci.²³

Zmiešané súdy boli pre spory ohľadom majetku nemeckých štátnych príslušníkov vytvorené v Ženeve na základe normatívnych aktov zverejnených v Zbierke pod č. 1/1922 Zb. z. a n. a č. 176/1923 Zb. z. a n., a v Haagu pre spory medzi maďarskými štátnymi príslušníkmi a Československom, a to aktami zverejnenými pod č. 413/1922 Zb. z. a n., č. 11, č. 74 a č. 246/1925 Zb. z. a n., a č. 118/1931 Zb. z. a n. Cudzí štátni príslušníci, ktorých majetok bol v rámci pozemkovej reformy zabraný, podávali na tieto súdy žaloby proti ČSR s poukazom na porušenie mierovej zmluvy a požadovali reštitúciu alebo úplné odškodnenie.

Na pozemkovú reformu sa pritom podľa argumentácie ČSR, použitej pred týmito súdmi, nemala aplikovať ani mierová zmluva, ani napríklad vojnové právo chrániace civilistov, nakoľko vraj šlo o mierovú legislatívu prijatú po ukončení vojnových operácií a vojnového stavu. Tým Československo odmietalo uznať aplikovateľnosť ustanovení Versailleskej mierovej zmluvy (k argumentom pozri bližšie Vážný

21 Tamže, s. 402.

22 Podrobnejšie Kubačák, A.: Provádění pozemkové reformy na majetku cizích státních příslušníků v období první republiky. In: Vědecké práce Národního zemědělského muzea, 29/1991–1992, s. 33–72; Frolec, I. (ed.): Československá pozemková reforma 1919–1935 a její mezinárodní souvislosti. Sborník z příspěvků z mezinárodní vědecké konference konané ve dnech 21. a 22. dubna 1994. Uherské Hradiště: Slovácké muzeum, 1994.

23 Peichlová, A.: Konfiškační a vyvlastňovací prvek pozemkové reformy v době první republiky. In: Kuklík, J. a kol.: Konfiškace, pozemkové reformy a vyvlastnění v československých dějinách 20. století. Praha: Auditorium, 2011, s. 37.

civ. 4977), ktoré pripúšťali, aby sa nemeckí štátni príslušníci v prípade, že sa cítia poškodení postupom Československa voči ich majetku, mohli obrátiť v zmysle čl. 304 Versailleskej mierovej zmluvy (a Maďari v zmysle čl. 250 Trianonskej mierovej zmluvy) na zmiešaný rozhodcovský súd.²⁴

V týchto sporoch však zmiešané súdy neakceptovali argument ČSR, že pozemková reforma nesúvisí s ukončením vojnového stavu ani s mierovými zmluvami, a považovali sa za príslušné rozhodnúť o primeranej náhrade za zabratý a následne v pozemkovej reforme pridelo- vaný majetok nemeckých a maďarských štátnych príslušníkov. Preto, keď ČSR videla neúspech svojej argumentácie pred zmiešanými roz- hodcovskými súdmi, akceptovala túto situáciu a uzavrela mimosúdne urovnanie s jednotlivými súdiacimi sa štátnymi príslušníkmi Nemecka a Maďarska.²⁵ Dňa 28. 4. 1930 bola totiž v Paríži podpísaná spoločná zmluva Maďarska, Československa, Juhoslávie a Rumunska, podľa ktorej mal byť k uspokojeniu maďarských žalobcov zriadený osobitný fond. Na základe tejto zmluvy (pozri č. 81/1931 Zb. z. a n.) bola ČSR povinná prepustiť všetkým osobám, ktoré dovtedy podali na medzi- národnom rozhodcovskom zmiešanom súde žalobu, zo záboru mini- málne 100 000 katastrálnych jutár (57 550 hektárov) pôdy a za zvyšnú pôdu vyplatiť náhradu. Ostatným vlastníkom, ktorí žalobu nepodali, ale boli maďarskými občanmi, nesmelo byť v budúcnosti zabraných viac ako 25.000 katastrálnych jutár pôdy. V roku 1933 tak českosloven- sko-maďarský súd ukončil svoju činnosť. Aj žaloby nemeckých prí- slušníkov boli väčšinou vyriešené dohodou a československo-nemecký zmierovací rozhodcovský súd ukončil svoju činnosť v auguste 1933.

Jedným príkladom takéhoto súdneho konania za všetky nám tu môže byť prípad *Univerzita Petra Pázmánya v. Československý štát* z roku 1933, ktorý sa dostal až pred Stály súd medzinárodnej spravod- livosti. Univerzita Petra Pázmánya vlastnila pred rokom 1918 na úze- mí Slovenska niekoľko nehnuteľností, ktoré boli podľa zákonov o po- zemkovej reforme pod záborom. Išlo o majetok, ktorý sa nachádzal v Šali a v Kláštore pod Znievom, darovaný ešte Máriou Teréziou uni- verzite v Trnave, v roku 1775. Tiež šlo o pozemok v Necpaloch, ktorý

24 Vondruška, E.: Pozemková reforma. In: Slovník veřejného práva českosloven- ského, zv. III. Brno: Polygrafia, 1934, s. 402.

25 Tamže, s. 403.

univerzita kúpila v roku 1914. Univerzita sa preto obrátila na Maďarsko-československý zmiešaný arbitrážny tribunál v súlade s článkom 250 Trianonskej zmluvy a požadovala, aby jej bol tento majetok vydaný. Československo vo svojej argumentácii popieralo, že by Univerzita bola vôbec právnickou osobou, súd však uznal jej právnu subjektivitu, a to nepretržite od roku 1635, kedy univerzita vznikla na základe dekrétu Petra Pázmánya, ktorý bol potvrdený bulou Ferdinanda II. z 18. 10. 1635. Nielen rozhodcovský súd, ale následne aj Stály súd medzinárodnej spravodlivosti preto rozhodol, že Československo je povinné vrátiť predmetný majetok univerzite.²⁶

Záverom možno vo vzťahu k medzinárodnoprávnym aspektom pozemkovej reformy v Československu sumarizovať, že po prvej svetovej vojne sa vo vzťahu k nemeckým štátnym príslušníkom síce umožňovalo likvidovať ich súkromný majetok (v prípade ČSR však pod podmienkou vydania výťažku vlastníkom), Československo sa však tejto možnosti vzdalo, a rovnako ako v prípade maďarských štátnych príslušníkov (kde sa likvidácia ich súkromného majetku vôbec nepripúšťala, rovnako ako v prípade Rakúska a jeho občanov), aj Nemcom na základe medzinárodných dohôd napokon poskytlo za vyvlastnenie náhradu vyššiu než poskytovalo vlastným štátnym príslušníkom,²⁷ resp. obmedzilo účinky pozemkovej reformy na majetok týchto cudzincov – nakoľko navrhovanú kompenzáciu medzinárodné zmiešané arbitrážne tribunály nepovažovali za dostatočnú, adekvátnu. Pozemková reforma preto vo vzťahu k cudzím štátnym príslušníkom nepredstavovala konfiškáciu v pravom zmysle slova.

IV. Druhá svetová vojna a konfiškácie nepriateľského (nemeckého a maďarského) majetku

Druhá svetová vojna so svojimi hrôzami priniesla vo vzťahu k porazeným nepriateľským štátom, ich majetku, ako aj majetku súkrom-

26 Lantajová, D.: Medzinárodnoprávna úprava inštitútu sukcesie štátov. Krakow: Spolok Slovákov v Poľsku, 2014, s. 104–105.

27 Rovnako konštatuje Horák, O.: Zásahy státu do soukromoprávních vztahů; Státní zásahy do vlastnických vztahů po 2. světové válce. In Vojáček, L. – Schelle, K. – Tauchen, J. (eds.): Vývoj soukromého práva na území Českých zemí. 1. díl. Brno: MU, 2012, s. 358. Vychádza pritom tiež z Zimmermann, M. A.: Maďarsko a rumunská pozemková reforma. Bratislava: Obchodná a priemyselná komora, 1928.

ných osob – štátnych príslušníkov nepriateľských štátov (ale tiež ich podporovateľov z radov vlastných štátnych príslušníkov či príslušníkov iných štátov) posilnenie medzinárodnoprávnej možnosti konfiškovať majetok takýchto subjektov (ako to vo vzťahu k nemeckému majetku predpokladala už Versailleská mierová zmluva po prvej svetovej vojne), a to za účelom sankčným a zároveň preventívnym – demilitarizačným a deindustrializačným – aby sa do budúcnosti predišlo opakovanej vojne, resp. ďalšej militarizácii zo strany porazených štátov.²⁸

- 28 Harris, Ch. W.: *International Relations and the Disposition of Alien Enemy Property Seized by the United States During World War II: A Case Study on German Properties*. In: *The Journal of Politics*, Vol. 23, č. 4/1961, s. 641–666, osobitne s. 644–645. Dostupné na internete: <http://www.jstor.org/stable/2127130> [navštívené dňa 1. 5. 2015]: Although German assets in the United States included a lot of private and individual properties, they were thought of, largely, in terms of the cartels and combines such as I. G. Farben, Bosch Magneto, Krupp Works, et cetera. These concerns had been instrumental in waging two world wars. Porovnaj argumenty v náleze Ústavného súdu ČR z roku 1995 – dostupné na internete: <http://www.psp.cz/docs/laws/dek/na1995.html> [navštívené dňa 1. 5. 2015]: Právě na tomto místě je třeba si položit otázku: v jaké míře a v jakém smyslu odpovídají za plynové komory, koncentrační tábory, masové vyhlazování, ponižování, ubíjení a odlištění milionů jen představitelé nacistického hnutí, nebo jsou za tyto jevy spoludopovědní i všichni ti, kteří z těchto hnutí mlčky profitovali, plnili jeho příkazy a nekladli jim odpor. Černobílá schéma vylučné odpovědnosti představitelů nacismu a nedostatku odpovědnosti všech ostatních sotva existuje. Tak jako na vzniku a vývoji nacismu se podílely i další evropské státy a jejich vlády, neschopné a neochotné čelit již od počátku nacistické expanzi, odpovídá za něj v prvé řadě sám německý národ, byť i v jeho řadách se našlo nemálo těch, kteří aktivně a statečně proti němu vystoupili... Ve zkoumané věci tímto útočником bylo Německo a převážná část jeho lidu; bez široké podpory převážné části německého lidu, jaké se mu dostalo, by Hitler i se svou nacistickou stranou zůstal pouhým okrajovým jevem. V této jeho mimořádně nebezpečné povaze, v tom, že se stává sociálním jevem ohrožujícím „osud všeskerého života na zemi“ (preambule k Listině základních práv a svobod), tkví také důvod, proč úsilí o likvidaci všech zdrojů totalitarismu si vyžaduje i mimořádných legislativních opatření. Jinými slovy, v takových situacích jde následně vždy i o odstranění příčin vzniku totalitarismu, o odstranění jeho ohnisek, jež by mohla vést k recidivě se všemi jeho hrůznými znaky. Tato mimořádná legislativní opatření musí přirozeně rozlišovat mezi „vinou“ a „odpovědností“; tak se v československém zákonodárství také stalo rozlišením retribučních dekretů, vyžadujících důkaz individuální viny a konfiskačních dekretů, spočívajících, pokud jde o fyzické osoby, na vyvrátitelné domněnce individuální odpověd-

Už Medzispojenecká deklarácia o vyvlastňovaní na územiach obsadených alebo kontrolovaných nepriateľom, ktorá bola slávnostne podpísaná 5. 1. 1943 a publikovaná v Úradnom vestníku čsl. roč. IV pod č. 1, vyhradila Spojencom právo rozhodovať o neplatnosti majetkových prevodov a nakladania s majetkom na okupovaných územiach alebo územiach kontrolovaných nepriateľom.²⁹ Na konferencii v Jalte vo februári 1945 sa následne Spojenci dohodli na tom, že treba primäť Nemecko k čo najväčšej náhrade škôd za utrpenie, ktoré spôsobili Spojencom, a že medzi spôsoby získania úhrady za vojnové škody spôsobené Nemeckom budú patriť aj jednorazové konfiškácie nemeckého majetku v cudzine.³⁰ Na konferencii v Postupime, ktorá sa uskutočnila v priebehu augusta 1945, bola v súlade so závermi Jaltskej konferencie medzi Spojencami dosiahnutá zhoda o reparáciách, z čoho vyplývalo, že reparačné požiadavky Spojených štátov, Spojeného kráľovstva a iných krajín s nárokom na reparácie, budú uspokojené zo západných pásiem Nemecka a z nemeckých aktív.³¹ Zástupcovia 18 krajín vrátane Československa sa preto zišli v roku 1945 v Paríži, kde 21. 12. 1945 uzavreli „Dohodu o reparáciách od Nemecka, o zriadení Medzispojeneckého reparačného úradu a o vrátení menového zlata“. Táto tzv. Parížska reparačná dohoda vstúpila do platnosti 24.1.1946,³²

nosti. To, že dekrét prezidenta republiky č. 108/1945 Sb. vychádza z presumpcie zodpovednosti osob nemecké narodnosti, nemá tedy, vzhľadom k uvedeným skutočnostem, diskriminačnú povahu, nepredstavuje nijakou nacionálnu pomstu, ale je pouhou adekvátnou reakciou na agresiu nacistického Nemecka, reakciou, jež si kladla za cieľ politicky i ekonomicky alespoň zmírnit následky okupácie, predejit možným novým nástupům totalitarismu a posilnit společenské a mravní vědomí dotvrzením toho, že s porušením jakékoli zodpovědnosti má být vždy spojená sankce.

29 Kuklík, J.: Znárodněné Československo: Od znárodnění k privatizaci – státní zásahy do vlastnických a dalších majetkových práv v Československu a jinde v Evropě. Praha: Auditorium, 2010, s. 131.

30 Spirit, M.: Tzv. Benešovy dekrety: předpoklady jejich vzniku a jejich důsledky. Praha: Vysoká škola ekonomická, 2004, s. 240–241.

31 Snahy o spochybňovanie Postupimských záverov striktnie odmietli USA, Spojené kráľovstvo aj Ruská federácia, keď Postupim spochybňoval v roku 1996 nemecký minister Kinkel. Pozri tamže, s. 270.

32 Porovnaj Buxbaum, R. M.: From Paris to London: The Legal History of European Reparation Claims: 1946–1953. In: Berkeley J. Int'l Law, č. 31/2013. Dostupné na internete: <http://scholarship.law.berkeley.edu/~bjil/vol31/iss2/1> [navštívené dňa 1. 5. 2015]; tiež Buxbaum, R. M.: A Legal History of Inter-

a ČSR k nej pristúpila 17.5.1946.³³ Uvedená reparačná dohoda v čl. 6³⁴ potvrdila podobný princíp, aký sa nachádzal už vo Versailleskej mierovej zmluve po 1. svetovej vojne – že nemecký majetok, verejný aj súkromný, môže byť použitý na reparácie, a pritom bolo ešte osobitne zdôraznené, že tento majetok sa nemá vrátiť do nemeckých rúk, a to z prevenčných dôvodov.

S konfiškáciami nepriateľského majetku pritom už počas druhej svetovej vojny počítal aj československý zahraničný³⁵ a domáci odboj.³⁶ Kapitola XI Košického vládneho programu tiež v rámci pozemkovej reformy počítala s konfiškovaním majetku občanov nepriateľských štátov, najmä Nemecka a Maďarska, ale tiež vlastných československých občanov, ktorí zradili republiku a kolaborovali s okupantmi.

national Reparations. In: Berkeley J. Int'l Law, č. 23/2005. Dostupné na internete: <http://scholarship.law.berkeley.edu/bjil/vol23/iss2/5> [navštívené dňa 1. 5. 2015].

- 33 Benda, J.: Restituce majetku bývalých šlechtických rodů po roce 1989. Praha: Tuláček, 2013, s. 42. Zrejme možno mať za to, že táto dohoda medzinárodno-právne spätne potvrdila a konvalidovala skoršie úkony ČSR vo vzťahu k nemeckému majetku.
- 34 Dohoda o reparáciách od Nemecka, o založení Mezispojeneckého reparačného úradu a o vrátení menového zlata. Článok 6. Nemecký majetok v cizině. A. Každá signatárni vláda si ponechá formou, již si sama zvolí, nemecký nepřátelský majetek v její pravomoci, nebo bude jím disponovati takovým způsobem, aby se nemohl vrátiti do německého vlastnictví neb pod německou kontrolu, a odečte tento majetek od svého podílu na reparáciách (a to čistou hodnotou bez dluzných daní, břemen a správních výloh, jiných věcných břemen vážnoucích na určitých kusech majetku a zákonitých smluvních nároků proti bývalým německým vlastníkům tohoto majetku).
- 35 Dr. Beneš aj KSČ počítali už počas vojny s konfiškáciami. Pozri napr. www.mzv.cz/file/14022/Dekrety_cj.doc [navštívené dňa 1. 5. 2015].
- 36 Domáci odboj v českých krajinách už od roku 1939 pripravoval radikálny program ako vyriešiť majetkovú otázku vo vzťahu k Nemcom po skončení vojny – Petičný výbor Věrní zůstaneme a vojenská zložka odboja – Obrana národa – počítali otvorene aj s konfiškáciami. Počítalo sa aj s prípadným znárodnením, ale nevyučovalo sa ani reštitučné vrátenie majetku. Kuklík, J.: Znárodnění Československo : Od znárodnění k privatizaci – státní zásahy do vlastnických a dalších majetkových práv v Československu a jinde v Evropě. Praha: Auditorium, 2010, s. 96–97. Komunistický ilegálny časopis Odboj rovnako v roku 1944 požadoval nielen konfiškáciu majetku Nemcov a kolaborantov, ale aj zrušenie akciových spoločností a všetkých práv akcionárov bez odškodnenia. Tamže, s. 100.

V tomto medzinárodnoprávnom aj vnútroštátnom kontexte ČSR vykonala v roku 1945 konfiškáciu majetku osôb nemeckej národnosti najmä dvoma dekrétmi prezidenta republiky – č. 12/1945 Zb. o konfiškácii a urýchlennom rozdelení poľnohospodárskeho majetku Nemcov, Maďarov, ako aj zradcov a nepriateľov českého a slovenského národa z 21. 6. 1945 (s účinnosťou k 23. 6. 1945) a dekrétom prezidenta č. 108/1945 Zb. o konfiškácii nepriateľského majetku a Fondoch národnej obnovy z 25. októbra 1945 (ku dňu 30. 10.).³⁷ (Iba ten druhý pritom platil aj na území Slovenska, keďže Slovenská národná rada prijala vlastné konfiškačné normy.)

Paralelne s procesom konfiškácií prebiehal aj proces znárodňovania (ktorému venujeme pozornosť v nasledujúcej kapitole) na základe dekrétov č. 100–103/1945 Zb. Podľa týchto dekrétov mal byť nepriateľský majetok znárodnený bez náhrady, čo je v skutočnosti iba iný výraz pre konfiškáciu, a preto tieto ustanovenia znárodňovacích dekrétov vo vzťahu k nepriateľskému majetku môžeme podľa nášho názoru rovnako podradiť pod konfiškačné opatrenia.³⁸

37 Benda, J.: Restituce majetku bývalých šlechtických rodů po roce 1989. Praha: Tuláček, 2013, s. 45. Týmto dvom dekrétom ešte predchádzal dekrét platný len na území českých krajín – č. 5/1945 Zb. o neplatnosti niektorých majetkovo-právnych úkonov z doby neslobody a o národnej správe majetkových hodnôt Nemcov, Maďarov, zradcov a kolaborantov a niektorých organizácií a ústavov, z 19. 5. 1945, ktorý nadobudol účinnosť 23. 5. 1945 – podľa neho boli akékoľvek majetkové prevody vyhlásené za neplatné, ak boli vykonané po 29. septembri 1938 pod tlakom okupácie alebo národnej, rasovej alebo politickej perzekúcie; majetok nespoľahlivých osôb bol daný pod národnú správu. Šlo teda o prvý krok k reštitúcii tohto majetku pôvodným vlastníkom. Nepriateľského majetku sa dotkol aj dekrét prezidenta republiky č. 81/1945 Zb. z 25. 9. 1945, o niektorých opatreniach v odbore spolkovom. Spolky nemecké a maďarské, ako aj spolky, na ktoré dopadal dekrét o národnej správe, boli dekrétom rozpustené a ich majetok bol zaistený ako majetok nepriateľský. Kuklík, J.: Znárodnění Československo: Od znárodnění k privatizaci – státní zásahy do vlastnických a dalších majetkových práv v Československu a jinde v Evropě. Praha: Auditorium, 2010, s. 154.

38 Wagner, M.: Konfiškace nepřátelského majetku podle dekretu prezidenta republiky č. 108/1945 Sb. v obci Rokytnice nad Jizerou a okolí. In: Kuklík, J. (ed.): Konfiškace, pozemkové reformy a vyvlastnění v československých dějinách 20. století. Praha: Auditorium, 2011, s. 49. Porovnaj Beňa, J.: Vývoj slovenského právneho poriadku. Banská Bystrica: UMB, 2001, s. 241.

K podobnému postupu ako na základe dekrétov prezidenta republiky došlo na území Slovenska nariadeniami SNR č. 4/1945, 104/1945 a 64/1946 Zb. n. SNR.³⁹ Predsedníctvo SNR tak vydalo už 27. 2. 1945, teda ešte počas vojny, v Košiciach nariadenie č. 4/1945 Zb. n. SNR o konfiškovaní a urýchlenom rozdelení poľnohospodárskeho majetku Nemcov, Maďarov, ako aj zradcov a nepriateľov slovenského národa. Podobne ako dekréty prezidenta Beneša, malo aj toto nariadenie sankčný charakter.⁴⁰ Predmetom konfiškácie bol poľnohospodársky majetok, ktorý bol vo vlastníctve osôb nemeckej a maďarskej národnosti. Vo vzťahu k príslušníkom maďarskej národnosti sa pritom diferencovalo medzi osobami, ktoré 1. novembra 1938 (deň pred podpísaním Viedenskej arbitráže) nemali československú štátnu príslušnosť (teda išlo o príslušníkov okupačnej mocnosti), ktorých poľnohospodársky majetok sa konfiškoval celý, a osobami, ktoré mali pred Viedenskou arbitrážou československé občianstvo. Týmto sa majetok konfiškoval len nad výmeru 50 ha. Aktívne zapojenie sa do protifašistického boja bolo okolnosťou vylučujúcou konfiškáciu majetku neprevyšujúceho výmeru 50 ha.

Následne bola prijatá nová, rozšírená a úplná redakcia nariadenia v podobe nariadenia 104/1945 Zb. n. SNR z 23. augusta 1945 so spät-

39 Nepriateľský majetok bol pôvodne pod národnou, resp. tzv. vnútenou správou. Nariadenie č. 11/1944 Zb. n. SNR o zaistení nemeckých a arizovaných podnikov hovorilo o „vnútenej“ správe – šlo o zaistenie nemeckého, nepriateľského majetku, ako prvý krok k novej reštitúcii majetku. Následne podľa nariadenia č. 50/1945 Zb. n. SNR sa zaistovali a pod národnú správu dávali tri kategórie majetkových podstát – majetok osôb štátne nespoľahlivých, majetok s výnimkou poľnohospodárskeho majetku, ktorý bol nadobudnutý buď podľa fašistických právnych noriem o národnej, rasovej alebo politickej perzekúcii, alebo súkromnoprávnou zmluvou uzavretou po 29. septembri 1938 pod tlakom okupácie alebo národnej, rasovej alebo politickej perzekúcie, a to aj vtedy, ak bol takýto majetok prevedený na tretie osoby (išlo predovšetkým o arizovaný židovský majetok), a po tretie, všetky majetkové podstaty a závoody, pri ktorých to vyžaduje verejný záujem. Nariadenie 50/1945 Zb. n. SNR o národnej správe bolo v auguste 1945 doplnené nariadením č. 100/1945 Zb. n. SNR podľa ktorého sa zaviedla národná správa u všetkých peňažných ústavov a poisťovní na území Slovenska, čo však už prekračovalo hranice uvalovania národnej správy na majetok štátne nespoľahlivých osôb. Beňa, J.: Vývoj slovenského právneho poriadku. Banská Bystrica: UMB, 2001, s. 178, 182.

40 Tamže, s. 174.

nou účinnosťou k 1.3.1945.⁴¹ Rozširovala okruh osôb, u ktorých poľnohospodársky majetok podliehal okamžitej konfiškácii bez náhrady o osoby právnické (s výnimkou antifašistov). V nariadení sa vymedzil aj okruh osôb, ktoré sa považovali za zradcov a nepriateľov slovenského národa, ktorými sa rozumeli osoby štátne nespoľahlivé podľa § 4 nariadenia č. 50/1945 Zb. n. SNR (najmä osoby potrestané mimoriadnymi ľudovými súdmi). Ďalej sa rozšíril okruh osôb, ktorým sa konfiškoval majetok len nad 50 ha, a to vtedy, ak ich manžel (manželka), deti alebo osvojenci mali zachované alebo nadobudli československé štátne občianstvo podľa ústavného dekrétu prezidenta republiky č. 33/1945 Zb.⁴²

V roku 1946 následne došlo prijatím nariadenia č. 64/1946 Zb. n. SNR k ďalšej novelizácii konfiškačných nariadení. Podľa tohto nariadenia konfiškácii podliehali aj vlastnícke podiely rodinných príslušníkov v priamej línii a manžela (manželky) osôb nemeckej a maďarskej národnosti alebo zradcov a nepriateľov slovenského, alebo českého národa a Československej republiky. Vytvorila sa osobitná Konfiškačná komisia na rozhodovanie o príslušnosti k osobám a právnickým osobám, ktoré podliehali konfiškácii. Najpodstatnejšou zmenou však bolo, že sa konfiškovala pôda všetkých osôb maďarskej národnosti bez ohľadu na štátnu príslušnosť. Teda konfiškovala sa aj pôda do 50 ha, a to aj Maďarom, ktorí mali k 1. novembru 1938 československé štátne občianstvo. Keďže sa však napokon predpokladaný odsun Maďarov z územia Československa neuskutočnil, v roku 1948 bolo obnovené štátne občianstvo maďarských obyvateľov a z konfiškácie sa vyňala pôda malých a stredných roľníkov maďarskej národnosti.⁴³

Pôvodná stratégia, vyčkať na prijatie reparačnej dohody, teda nebola dodržaná, a dekréty ako aj nariadenia SNR zväčša vstúpili do účinnosti skôr ako Parížska reparačná dohoda (posledný dekrét, č. 108/1945 Zb. sa stal účinným 30.10.1945). Parížska reparačná dohoda tak len spätne potvrdila československé konfiškácie, a to primárne

41 Kuklík, J.: Znárodněné Československo : Od znárodnění k privatizaci – státní zásahy do vlastnických a dalších majetkových práv v Československu a jinde v Evropě. Praha: Auditorium, 2010, s. 150.

42 Beňa, J.: Vývoj slovenského právneho poriadku. Banská Bystrica: UMB, 2001, s. 176.

43 Tamže, s. 176–177.

ako náhradu za vojnové škody (tzv. reparácie).⁴⁴ Do reparácií si však Československo podľa Parížskej dohody nemalo započítavať majetok osôb, ktoré v dobe anexie (v prípade ČSR 30.9.1938) neboli štátnymi príslušníkmi Nemecka.⁴⁵ Majetok sudetských Nemcov sa teda nemal započítavať na reparácie.⁴⁶ Otázne pritom môže byť, čo znamená, že sa tento majetok nemá započítavať do reparácií – či to znamená nemožnosť jeho konfiškácie. Máme tu za to, že toto ustanovenie Parížskej dohody nevyklučuje možnosť konfiškácie, obzvlášť ako sankčného opatrenia⁴⁷ – a to bez ohľadu na občianstvo trestaných osôb v okami-

44 Napriek snahám spochybníť, že by ČSR bola vo vojne s Nemeckom, a teda snahám poprieť nároky na reparácie, je nepochybné, že ČSR vo vojne s Nemeckom bola a nárok na reparácie mala. Aj keby pritom konfiškovaný majetok prekračoval výšku reparácií (čo nie je pravda – porovnaj <http://blisty.cz/art/26873.html> [navštívené dňa 1. 5. 2015]: Z vycíslených válečných škôd na ČR v celkovej výši téměř 19,5 miliard dolarů bylo nakonec nahrazeno jen 91 miliónů dolarů, tj. pouze 0,4 procenta), rozdiel možno pokryť argumentom sankcie uloženej Nemcom, rovnako ako je sankčným opatrením možné argumentačne pokryť aj konfiškovanie sudetonemeckého majetku – majetku Nemcov, ktorí nemali v čase agresie voči ČSR (ku dňu 30. 9. 1938) nemecké občianstvo, a teda ich majetok by sa na reparácie nemal započítavať. Porovnaj <http://www.ceskenarodnilisty.cz/clanky/Pavlicek.htm> [navštívené dňa 1. 5. 2015].

45 Wagner, M.: Konfiškace nepřátelského majetku podle dekretu prezidenta republiky č. 108/1945 Sb. v obci Rokytnice nad Jizerou a okolí. In: Kuklík, J. (ed.): Konfiškace, pozemkové reformy a vyvlastnění v československých dějinách 20. století. Praha: Auditorium, 2011, s. 45. Sudetští Nemci boli štátnymi príslušníkmi Nemecka na základe zmluvy medzi Nemeckou ríšou a Československou republikou o otázkach opcie a štátneho občianstva z 20. 11. 1938. Porovnaj Benda, J.: Restituce majetku bývalých šlechtických rodů po roce 1989. Praha: Tuláček, 2013, s. 43.

46 Dohoda o reparáciách od Nemecka, o založení Mezispojeneckého reparačného úradu a o vrátení menového zlata. Článok 6, D. Pri provádění ustanovení odstavce A shora nebude se majetek, který byl vlastnictvím země, jež jest členem Spojených národů, nebo jejich příslušníků, kteří nebyli příslušníky Německa v době anexie této země nebo její okupace Německem neb jejího vstupu do války, odpočítávatí od jejich reparací. Pri tom se má za to, že toto ustanovení neprejudikuje žádné z otázek, jež by mohly vzniknouti ve věci majetku, který nebyl vlastnictvím příslušníka dotyčné země v době, kdy byla okupována neb anektována Německem, nebo kdy vstoupila do války.

47 Pôvodný návrh konfiškačného dekrétu ešte z roku 1944 hovoril len o zaisťovaní majetku, a nie o jeho zabavení alebo prepadaní, aby nebol v rozpore s prípadnou medzinárodnou úpravou po skončení vojny. Jech, K. – Kaplan,

hu ich potrestania, napr. v zmysle teórie pasívnej osobnej pôsobnosti trestného práva (ak je poškodeným štát alebo štátni príslušníci trestajúceho štátu).⁴⁸ Máme teda za to, že je potrebné rozlišovať konfiškácie reparačné a konfiškácie sankčné.

Mierové zmluvy pritom predpokladali, že porazené štáty majú svojich štátnych príslušníkov za konfiškácie majetkovo kompenzovať – tým sa zjavne mierilo v prvom rade nie na kompenzovanie sankčných konfiškácií podľa vnútroštátneho (napríklad československého) práva víťazných štátov, ale primárne na kompenzovanie majetku konfiškovaného na účely reparácií na základe medzinárodnej zmluvy – Parížskej dohody o reparáciách. Nemecko malo takto postihnuté osoby kompenzovať zo svojich vlastných prostriedkov (kapitola 6 čl. 5 tzv. Prevodnej zmluvy; pozri nižšie; Nemecko postihnuté osoby odškodnilo osobitným zákonom, tzv. Lastenausgleichsgesetz z roku 1952),⁴⁹

K.: Dekrety prezidenta republiky 1940–1945. 2. vyd. Brno: Doplněk, 2002, s. 857. Dôvodová správa k dekrétu č. 108/1945 Zb. konštatuje sankčný charakter tohto dekrétu – k zločinnému programu nacizmu sa podľa nej u nás prihlásilo v roku 1938 v obecných voľbách viac ako 90% všetkých nemeckých voličov. Podľa dôvodovej správy, spravodlivej odplate preto nemôžu ujsť a povinnosť k náhrade majú predovšetkým všetci Nemci a Maďari, ktorí stotožňujú sa s programom Hitlera a jeho ochotných prisluhovačov v Maďarsku, vzali na seba zodpovednosť za všetky zločiny napáchané ich režimami a ručia ako príslušníci nepriateľských štátov za škody nimi spôsobené. Obdobne je tomu aj u príslušníkov vlastného národa českého, slovenského a národov iných, ktoré sa previnili tým istým spôsobom. Tamže, s. 877. Minister priemyslu Laušman v liste z 27. 10. 1945, ktorý zaslal všetkým členom vlády, hovoril o istých technických nedostatkoch dekrétu a obával sa pritom, že kvôli týmto nedostatkom niektorá časť bude „beztrestná“ – aj tým sa potvrdzuje vtedajší zamýšľaný sankčný charakter týchto opatrení. Tamže, s. 883.

48 Aj dekrét č. 33/1945 Zb. vo vzťahu k štátnemu občianstvu Nemcov a Maďarov pripúšťal výklad, že konfiškácie poľnohospodárskeho majetku podľa dekrétu č. 12/1945 Zb. nemožno považovať za započítateľné na reparácie, lebo v čase nadobudnutia účinnosti dekrétu 12/1945 boli Nemci (a Maďari) ešte československými štátnymi príslušníkmi. Kuklík, J.: Znárodnené Československo: Od znárodnenia k privatizácii – štátni zásahy do vlastníckych a ďalších majetkových práv v Československu a jinde v Evrope. Praha: Auditorium, 2010, s. 289. V takomto prípade však môže ísť o legitímne opatrenie voči vlastným štátnym príslušníkom (bez medzinárodnoprávneho rozmeru), či už sankčného alebo nesankčného charakteru.

49 Harris, Ch. W.: International Relations and the Disposition of Alien Enemy Property Seized by the United States During World War II: A Case Study on

a v prípade Maďarov podobnú úpravu umožňoval čl. 29 mierovej zmluvy s Maďarskom z roku 1947,⁵⁰ ktorý potvrdil možnosť konfiškovať majetok Maďarov s tým, že odškodnenie im má poskytnúť Maďarsko. Medzinárodné (mierové) zmluvy teda predpokladali odškodnenie Nemeckom a Maďarskom za reparačné konfiškácie (nevyučovali ho však poskytnúť *ex gratia* aj pre prípad sankčných konfiškácií podľa právneho poriadku víťazných štátov), žiadnym spôsobom však takéto ustanovenia medzinárodného práva neprejudikujú možnosť konfiškácií na území víťazných štátov ako konfiškácií nielen reparačných, ale aj sankčných (trestnoprávných, či správnych), pri ktorých je poskytovanie odškodnenia z podstaty samotnej sankcie zásadne vyučované.

V rámci kritiky sankčných konfiškácií niektorí autori síce tvrdia, že takého kolektívne sankčné opatrenia zakotvené právnou normou a nie vyjadrené súdnym rozhodnutím boli v rozpore s princípmi dobového trestného práva,⁵¹ je si však potrebné uvedomiť, že princíp kolektívnej

German Properties. In: The Journal of Politics, Vol. 23, č. 4/1961, s. 646.

50 Pozri Beňa, J.: Slovensko a Benešove dekréty. Bratislava: Belimex, 2002, s. 77. Mierová zmluva s Maďarskom bola podpísaná 10. 2. 1947 a do účinnosti vstúpila 15. 9. 1947. Dostupné na internete: <http://www.pramen.info/c/2467/mierova-zmluva-s-madarskom.htm> [navštívené dňa 1.5.2015]:

1. Každá z Mocností spojených a sdružených bude mať právo zhabať, podržať, likvidovať alebo inak naložiť s celým majetkom, právami a záujmami, ktoré v deň, keď táto smluva nadobudne účinnosť, budú na jej území a budú majetkom Maďarska alebo maďarských príslušníkov, a použiť tohto majetku alebo výťažku z neho na ciele, ktoré bude považovať za potrebné, v medziach svojich nárokov a nárokov svojich príslušníkov proti Maďarsku alebo maďarským príslušníkom včetně pohľadávok, vyjmúc však nárokov celkom uspokojených podľa iných článkov tejto smluvy. Všetok maďarský majetok alebo výťažok z neho, pokiaľ presahuje čiastku týchto nárokov, sa vráti.

2. Likvidácia maďarského majetku a jeho použitie sa vykoná podľa právneho poriadku príslušnej Mocnosti spojenej alebo sdruženej. Maďarský majiteľ nebude mať nijakých práv pokiaľ ide o taký majetok, vyjmúc tých, ktoré by mu poskytoval spomínaný právny poriadok.

3. Maďarská vláda sa zaväzuje odškodniť maďarských príslušníkov, ktorých majetok bude odňatý podľa tohto článku a nebude im vrátený.

51 Wenk, S.: Das konfiszierte Privatvermögen in Polen und Tschechoslowakei. Frankfurt am Main: Lang, 1993, s. 81. Citované podľa Wagner, M.: Konfiskace nepřátelského majetku podle dekretu prezidenta republiky č. 108/1945 Sb. v obci Rokytnice nad Jizerou a okolí. In: Kuklík, J. (ed.): Konfiskace, pozemkové reformy a vyvlastnění v československých dějinách 20. století. Praha:

zodpovednosti bol uplatňovaný aj v medzinárodnom trestnom práve pri súdení členov nacistických organizácií, a na druhej strane individuálne súdne rozhodnutia v jednotlivých prípadoch by nemuseli byť s ohľadom na možnosť majetkových prevodov v medzičase dostatočne efektívne. Konfiškácie v Československu navyše vždy umožňovali preukázať, že osoba, ktorej mal byť majetok skonfiškovaný, nepodlieha pod ustanovenia konfiškačných noriem,⁵² čo vyvracia tvrdenia o ko-

Auditorium, 2011, s. 52.

- 52 Porovnaj argumenty v náleze Ústavného súdu ČR z roku 1995 – dostupné na internete: <http://www.psp.cz/docs/laws/dek/na1995.html> [navštívené dňa 1. 5. 2015]: ... určujícím hlediskem při vymezení subjektů konfiškovaného majetku je jejich nepřátelství k Československé republice nebo českému a slovenskému národu, fakt, jenž v případech subjektů uvedených v ustanovení § 1 odst. 1 č. 1 dekretu – tj. Německé říše, Království maďarského, osob veřejného práva podle německého nebo maďarského práva, německé strany nacistické, politických stran maďarských a jiných útvarů, organizací, podniků, zařízení, osobních sdružení, fondů a účelových jmění těchto režimů nebo s nimi souvisejících, jakož i jiných německých nebo maďarských osob právnických – má nevyvratitelnou povahu, zatímco u subjektů uvedených v ustanovení § 1 odst. 1 č. 2 dekretu, tj. osob fyzických národností německé nebo maďarské, povahu vyvratitelnou, a sice v tom směru, že majetek těchto osob se nekonfiškuje, jestliže prokáží, že zůstaly věrný Československé republice, nikdy se neprovinily proti národům českému a slovenskému a buď se činně zúčastnily boje za její osvobození, nebo trpěly pod nacistickým nebo fašistickým terorem. Přitom vzhledem k ustanovení § 1 odst. 1 č. 3 dekretu se konfiškují majetek, bez ohledu na národnost, i těch fyzických a právnických osob, které vyvíjely činnost proti státní svrchovanosti, samostatnosti, celistvosti, demokraticko-republikánské státní formě, bezpečnosti a obraně Československé republiky, které k takové činnosti podněcovaly nebo jiné osoby svěsti hleděly, záměrně podporovaly jakýmkoliv způsobem německé nebo maďarské okupanty nebo které v době zvýšeného ohrožení republiky (§ 18 dekretu prezidenta republiky ze dne 19. června 1945 č. 16/1945 Sb., o potrestání nacistických zločinců, zrádců a jejich pomahačů a o mimořádných lidových soudech) nadržovaly germanizaci nebo maďarizaci na území Československé republiky nebo se chovaly nepřátelsky k Československé republice nebo k českému nebo slovenskému národu, jakož i fyzických nebo právnických osob, které strpěly takovou činnost u osob spravujících jejich majetek (§ 1 odst. 1 č. 3 dekretu prezidenta republiky č. 108/1945 Sb., ve znění zákona č. 84/1949 Sb.). Vztah nepřátelství není tedy v dekretu prezidenta republiky č. 108/1945 Sb. koncipován na národnostní bázi, neboť za nepřítel zde na prvním místě platí nacistický či fašistický systém, a to, jak již uvedeno, nevyvratitelně, a také objektem ochrany je zde především demokraticko-republikánská státní forma. I když tedy

lektívnej vine, či kolektívnej zodpovednosti bez možnosti liberácie, či exkulpácie (zbavenia sa zodpovednosti). Možnosť preskúmania konfiškačného rozhodnutia správnymi orgánmi (okresným národným výborom;⁵³ čo by naznačovalo na administratívno-právnu povahu konfiškácie) na základe žiadosti subjektu konfiškácie tak spochybňuje tvrdenia o plošnom odsúdení na základe všeobecnej právnej normy bez individualizovaných rozhodnutí.

Existujú tiež hlasy, ktoré sa pokúšajú proti sankčným konfiškáciám argumentovať základnými princípmi medzinárodného práva, ktoré vraj boli platné už v prvej polovici 20. storočia, a to najmä ustanoveniami vojnového práva, či všeobecným zákazom diskriminácie medzi domácimi a zahraničnými príslušníkmi či národnosťami. Pokiaľ pritom ide o argument, že konfiškačné normy v Československu boli diskriminačné na základe národnosti, je nutné zdôrazniť, že ich kritériom bola úmyselne národnosť a nie občianstvo, pretože napríklad Česi na území postúpenom Nemecku na základe Mníchovskej dohody získali nemecké štátne občianstvo, a ak by sa konfiškácia mala týkať

v dekretu je v prvé radě řeč o Německé říši a osobách německé národnosti, ve skutečnosti má tento dekret obecnější rozměr a lze jej považovat za jeden z dokumentů reflektujících odvěký zápas mezi demokracií a totalitarismem. Dělicí čarou je zde to, na které straně kdo stál; proto za nepřítele není považován ten, byť kupříkladu německé národnosti, kdo aktivně vystoupil na obranu demokracie a nebo byl postižen totalitním režimem, na druhé straně je jako nepřítel kvalifikován ten, kdo, bez ohledu na příslušnost k jakémukoliv národu, aktivně vystoupil proti demokracii.

- 53 Na základe dekrétu č. 12/1945 Zb. platilo, že s okamžitou platnosťou a bez náhrady sa konfiškoval pre účely pozemkovej reformy poľnohospodársky majetok, ktorý bol vo vlastníctve a) osôb nemeckej a maďarskej národnosti bez ohľadu na štátnu príslušnosť, b) zradcov a nepriateľov republiky akejkoľvek národnosti a štátnej príslušnosti, ktorí prejavili toto nepriateľstvo najmä za krízy a vojny v rokoch 1938 až 1945, c) akciových a iných spoločností a korporácií, ktorých správa úmyselne a zámerne slúžila nemeckému vedeniu vojny alebo fašistickým a nacistickým účelom. Osobám nemeckej a maďarskej národnosti, ktoré sa aktívne zúčastnili boja za zachovanie celistvosti a oslobodenie Československej republiky sa poľnohospodársky majetok nekonfiškoval. Žiadosť o túto výnimku bolo potrebné podať do 15 dní odo dňa vyhlásenia konfiškačnej vyhlášky. O výnimkách rozhodoval na návrh roľníckej komisie okresný národný výbor. Kukulík, J.: Znárodněně Československo: Od znárodněně k privatizaci – státní zásahy do vlastnických a dalších majetkových práv v Československu a jinde v Evropě. Praha: Auditorium, 2010, s. 151–152.

nemeckých občanov, dotkla by sa aj ich.⁵⁴ Malo sa tiež za to, že kritérium národnosti ako druhové kritérium určenia zodpovedných osôb vernejšie zachytáva prezumovanú zodpovednosť za podporu nacistických a fašistických režimov – nakoľko práve obyvateľstvo nemeckej (a maďarskej) národnosti najviac podporovalo tieto režimy (čím však nebol vylúčený ani postih domácich českých a slovenských zradcov a kolaborantov).⁵⁵

Ak sa na spochybnenie sankčných konfiškácií používa čl. 46 Haagskeho dohovoru z roku 1907 o vedení pozemnej vojny,⁵⁶ je tu nutné upozorniť, že Haagske dohovory sú postavené na tzv. Rousseau-Portalis doktríne, ktorá predpokladala, že vojna sa týka iba štátov, nie civilistov.⁵⁷ Aj Norimberský trestný tribunál však uznal, že druhá svetová vojna bola špecifická, totálna, kde Nemecko bezohľadne využívalo všetky ekonomické zdroje okupovaných území,⁵⁸ a to, dodajme, za podpory takmer všetkého nemeckého a maďarského obyvateľstva. Táto vojna sa teda rovnako dotýkala civilistov, ako aj štátov, a na to treba pri vykladaní Haagskeho dohovoru prihliadnuť.

Tiež je tu dôležité upozorniť, že čl. 46 dohovoru o pozemnej vojne podľa svojej textácie (a kontextu zaradenia v dohovore) neumožňuje konfiškovať majetok súkromných osôb počas vojny, resp. počas okupácie. V prípade sankčných konfiškácií po druhej svetovej vojne však šlo o konfiškácie vykonané prevažne až po vojne (resp. aspoň po vojne potvrdené), ktoré minimálne v prípade Československa neboli ulože-

54 Tamže, s. 146.

55 Pozri vyššie citované rozhodnutie Ústavného súdu ČR, či výsledky obecných volieb v ČSR z roku 1938 a podporu Sudetonemeckej strany nemeckým obyvateľstvom.

56 Convention respecting the laws and customs of war on land. Art. 46: Family honour and rights, the lives of persons, and private property, as well as religious convictions and practice, must be respected. Private property cannot be confiscated. Dostupné na internete : http://avalon.law.yale.edu/20th_century/hague04.asp#art46 [navštívené dňa 1. 5. 2015].

57 Schwarzenberger, G.: International law as applied by international courts and tribunals. Vol. II. The Law of Armed Conflict. London: Stevens & Sons Limited, 1968, s. 259.

58 Ečer, B.: Norimberský soud. Praha: Orbis, 1946, s. 94. Totálnou vojnou argumentovala aj obžaloba na Norimberskom súde. Tiež Schwarzenberger, G.: International law as applied by international courts and tribunals. Vol. II. The Law of Armed Conflict. London: Stevens & Sons Limited, 1968, s. 249.

né civilnému obyvateľstvu okupovaného územia, ale presne naopak, boli ukladané ako sankčné opatrenie – trest – agresorovi a okupantovi (s kolektívnou zodpovednosťou osôb nemeckej a maďarskej národnosti podporujúcich nepriateľský, okupačný a agresorský režim). Československé sankčné konfiškácie teda v žiadnom prípade nemožno vnímať ako úkon okupanta namierený proti súkromnému vlastníctvu civilného obyvateľstva na okupovanom území, ako to predpokladá Haagsky dohovor.⁵⁹ Tí, ktorí sa dovolávajú čl. 46 teda podľa nášho názoru nesprávne pripisujú okupantom a podporovateľom okupantov ochranu, ktorú majú požívať v kontexte tohto dohovoru obeť okupácie.⁶⁰

Odhliadnuc od všetkých týchto právnych argumentov je tiež potrebné opakovane zdôrazniť, že práve za účelom predísť otváraní otázok konfiškácií bolo po druhej svetovej vojne viacnásobne medzinárodnoprávne dojednané, že rakúske ani nemecké súdy nemôžu preskúmať rozhodnutia o konfiškáciách ako dôsledku druhej svetovej vojny. V Rakúsku tomu bráni zákon č. 63 Spojeneckej kontrolnej rady z 31. 8. 1951, podľa ktorého žaloba týkajúca sa objasnenia právneho stavu nemeckého zahraničného majetku a iných majetkových titulov konfiškovaných za účelom reparácie je neprípustná. Pritom však aj vo veciach, ktoré rakúsky súd napriek tomu vzhľadom na okolnosti prípadov preskúmaval, potvrdil platnosť československých konfiškácií. Napríklad najvyšší rakúsky súd označil československé povojnové konfiškačné opatrenia za právoplatné v rozsudku z 19. 11. 1958 (č. 27 Cg 407/57, AWD 1959, s. 128) – v prípade, kedy sudetský Nemec zažaloval rakúsku firmu, ktorá jeho bývalé drevo nakúpila v ČSR a vyviezla do Rakúska.⁶¹

Majetkové nároky Nemcov odsunutých z ČSR a z ďalších krajín do Rakúska boli osobitne vyriešené aj v nemecko-rakúskej zmluve z Bad Kreuznachu podpísanej 27. novembra 1961, na základe ktorej Nemecko vyplatilo Rakúsku finančné prostriedky na náhradu škôd

59 Tamže, s. 266.

60 Porovnaj napr. Wilhelm, C.: Denacifikačná politika Spojenců v Německu jako model ? In: Pešek, J. a kol.: Německé menšiny v právních normách 1938–1948: Československo ve srovnání s vybranými evropskými zeměmi. Brno: Doplněk, 2006, s. 359.

61 Benda, J.: Restituce majetku bývalých šlechtických rodů po roce 1989. Praha: Tuláček, 2013, s. 43.

”vyhnancov, presídlencov a prenasledovaných” Nemcov odsunutých do Rakúska. Okrem toho aj Zmluva medzi ČSSR a Rakúskou republikou o vysporiadaní určitých majetkovoprávných otázok z decembra 1974 upravuje majetkové odškodnenie konfiškáciami postihnutých osôb, ktoré mali pred rokom 1938 rakúske štátne občianstvo a mali ho zároveň potvrdené k 27.4.1945. Nároky proti ČSSR, ktoré vznikli až do podpisu tejto zmluvy v dôsledku podrobenia rakúskych majetkov, práv a záujmov československým konfiškačným, znárodňovacím alebo podobným opatreniam, tak boli s konečnou platnosťou vysporiadané⁶² a Rakúsko sa zaviazalo nezastupovať, neuplatňovať a nepodporovať žiadne takéto nároky.⁶³

Obdobne, vo vzťahu k Nemecku, Nemecko sa zaviazalo nepripustiť žalobné nároky voči osobám, ktoré nadobudli majetok na základe reparácií, resp. Parížskej reparačnej dohody, a to už v čl. 3 ods. 3 samotnej Parížskej reparačnej dohody.⁶⁴ Z ďalších aktov preskúmania týchto otázok bránia tzv. Bonnské dohody, ku ktorým patrí aj Dohovor o vyriešení záležitostí vzišlých z vojny a okupácie (*Convention on the Settlement of Matters Arising out of the War and Occupation*, tzv. Prevodná zmluva). V modifikovanej podobe sa tieto dohody stali súčasťou Parížskych dohôd z roku 1954, na základe ktorých Spolková republika Nemecko (SRN) získala späť štátnu suverenitu. V kapitole 6 čl. 3 Prevodnej zmluvy sa konkrétne Nemecko zaviazalo, že nevznesie v budúcnosti žiadne námietky proti opatreniam, ktoré boli alebo budú vykonané voči nemeckému majetku v zahraničí alebo inému majetku, ktorý bol zabavený pre účely reparácií alebo reštitúcií alebo v dôsledku vojnového stavu alebo na základe dohôd, ktoré uzavreli alebo uzavrú s mocnosťami iné štáty, ako je napr. Parížska dohoda o reparáciách. V Prevodnej zmluve je obsiahnutý aj záväzok, že SRN nepripustí, aby nemeckí občania podliehajúci právomoci SRN vzniesli akékoľvek nároky vyplývajúce z opatrení vykonaných z dôvodu existencie vojnového stavu v Európe vládami štátov, ktoré podpísali Deklaráciu spojených národov z 1. januára 1942 alebo ktoré k nej pristúpili, alebo ktoré

62 www.mzv.cz/file/14022/Dekrety_cj.doc [navštívené dňa 1. 5. 2015].

63 Spirit, M.: Tzv. Benešovy dekrety: předpoklady jejich vzniku a jejich důsledky. Praha: Vysoká škola ekonomická, 2004, s. 305. Pozri podrobnejšie Winkler, P.: Majetkoprávní vypořádání s Rakouskem. In: Právník, 133, 1994, č. 7, s. 629–644.

64 Tamže, s. 289.

boli vo vojnovom stave s Nemeckom alebo sú uvedené menovite v tzv. Prevodnej zmluve (napr. Československo), a to ani proti týmto štátom, ani proti ich občanom.⁶⁵ Platnosť tohto ustanovenia bola potvrdená aj pre zjednotené Nemecko Dohodou medzi vládami Francúzskej republiky, Veľkej Británie a Severného Írska, Spojených štátov amerických a Spolkovej republiky Nemecko o konečnom usporiadaní vo vzťahu k Nemecku, podpísanej 12. 9. 1990 (tzv. Zmluva 4+2).⁶⁶

V tejto súvislosti možno poukázať na neúspešný pokus kniežafa Liechtensteinského o napadnutie konfiškačných noriem pred nemeckými súdmi a následne pred Európskym súdom pre ľudské práva, a to z dôvodu, že jeho majetok podliehal konfiškácii aj keď vraj nebol nemeckej národnosti. Súdny v Nemecku v tomto prípade rozhodli, že to, koho Československo považovalo za Nemca, vyplývalo z vnútroštátnej úpravy ČSR, a tú nemôžu nemecké súdy preskúmať.⁶⁷ Európsky

65 ARTICLE 3

1. The Federal Republic shall in the future raise no objections against the measures which have been, or will be, carried out with regard to German external assets or other property, seized for the purpose of reparation or restitution, or as a result of the state of war, or on the basis of agreements concluded, or to be concluded, by the Three Powers with other Allied countries, neutral countries or former allies of Germany.

2. The Federal Republic shall abide by such provisions regulating German external assets in Austria as are set forth in any agreement to which the Powers now in occupation of Austria are parties or as may be contained in the future State Treaty with Austria.

3. No claim or action shall be admissible against persons who shall have acquired or transferred title to property on the basis of the measures referred to in paragraphs 1 and 2 of this Article, or against international organizations, foreign governments or persons who have acted upon instructions of such organizations or governments.

ARTICLE 5

The Federal Republic shall ensure that the former owners of property seized pursuant to the measures referred to in Articles 2 and 3 of this Chapter shall be compensated.

66 Benda, J.: Restituce majetku bývalých šlechtických rodů po roce 1989. Praha: Tuláček, 2013, s. 44.

67 K tomu sa kriticky postavil nemecký právnik Fassbender, B.: Prince of Liechtenstein v. Federal Supreme Court. Case 2 BvR 1981/97. 36 Archiv des Völkerrechts 198 (1998). In: The American Journal of International Law, Vol. 93, č. 1/1999, s. 215–219. Dostupné na internete: <http://www.jstor.org/stable/2997965> [navštívené dňa 1. 5. 2015].

súd pre ľudské práva zase túto vec odmietol prejednať z dôvodu, že šlo o udalosti pred nadobudnutia účinnosti Dohovoru o ľudských právach a základných slobodách z roku 1950. To je tiež dôvod, prečo prípadný nesúlad konfiškačných noriem so súčasnými štandardmi ľudskoprávnej ochrany nepredstavoval ani prekážku vstupu Českej a Slovenskej republiky do EÚ.

Pre účely objektívnosti treba tiež dodať, že tu pritom nejde iba o špecifikum československej právnej úpravy, a o protinemeckú alebo protimaďarskú argumentáciu, ktorú by malo záujem jednostranne presadzovať iba Československo, resp. Česká a Slovenská republika. Veľmi podobne (s istou odchýlkou v tom, že sa ako kritérium používala skôr štátna príslušnosť než národnosť), postupovali viaceré iné štáty európskeho kontinentu s podobnou skúsenosťou – skúsenosťou okupácie.⁶⁸ Napríklad aj exilové vlády Belgicka, Holandska a Luxemburska vydali právne predpisy obstavujúce (sekvestrujúce) nepriateľský majetok už v roku 1944. Následne majetok, ktorý patril nepriateľskému štátu alebo nepriateľskému poddanému bol v Holandsku nariadením prevzatý do vlastníctva štátu. V Belgicku bol nepriateľský majetok zverený do správy osobitného orgánu so sídlom v Bruseli.⁶⁹ Podobne postupovalo aj Luxembursko; to si navyše pri ratifikácii Dohovoru o ľudských právach a základných slobodách uplatnilo výhradu k čl. 1 protokolu č. 1 (1951) o práve na pokojné užívanie majetku, a to s ohľadom na pokračovanie v zavádzaní zákona z 26. 4. 1951, týkajúceho sa likvidácie zabaveného majetku bývalého nepriateľa.⁷⁰

68 Kuklík, J.: Mýty a realita takzvaných Benešových dekretů. Praha: Linde, 2002, s. 292 a nasl. Porovnaj tiež <http://www.vlada.cz/cz/clenove-vlady/historie-minulych-vlad/dekrety-prezidenta-republiky-z-hlediska-soucasnosti-2039/> [navštívené dňa 1. 5. 2015].

69 Tiedau, U.: Právní normy a jejich aplikace vůči německy mluvícímu obyvatelstvu v Belgii po roce 1945. In: Pešek, J. a kol.: Německé menšiny v právních normách 1938–1948 : Československo ve srovnání s vybranými evropskými zeměmi. Brno: Doplněk, 2006, s. 474: Ohľadom nemeckých štátnych občanov predpokladalo zákonné nariadenie exilovej vlády z 23. 8. 1944 zabavenie majetku, ktorý je vlastníctvom nepriateľského štátu, nepriateľského organizmu alebo štátneho príslušníka nepriateľského štátu, čo sa vzťahovalo najmä na ríšskoneemecký majetok. Tieto hodnoty pripadli Belgicku. Reštitúcia sa nekonala. Čiastočne si bývalí vlastníci mohli pozemky odkúpiť späť, prípadne im ich mohli odkúpiť belgickí príbuzní za nižšie ceny. Východobelgičania boli osobitným zákonom z 20. 6. 1945 vyhlásení za nemeckých občanov, a ich majetok bol sekvestrovaný. Majetok tejto skupiny bol postupne vrátený pôvodným vlastníkom.

70 Benda, J.: Restituce majetku bývalých šlechtických rodů po roce 1989. Praha:

V Dánsku bol tiež obdobne v roku 1946 prijatý zákon o konfiškácii všetkého nemeckého majetku, s výnimkou majetku, ktorý bol zabavený ako vojnová korisť. Do konfiškovaného majetku bol pritom zaradený aj majetok iných národností než nemeckej, u ktorých Ministerstvo obchodu, priemyslu a námornej plavby dospelo k názoru, že s nimi má byť nakladané ako s nemeckými osobami.⁷¹

Vo Francúzsku⁷² zasa boli podľa nariadenia z 5. 10. 1944 (potvrdeného zmluvou zo 14. 1. 1946) za nepriateľa považovaní všetci príslušníci nepriateľského štátu, nezávisle na ich bydlisku, ako aj všetky osoby akéhokoľvek občianstva, ktoré sa dobrovoľne zdržiavali v nepriateľskom zahraničí. K nepriateľom patrili aj právnické osoby. Následne, podľa rozhodnutia reparačnej konferencie v Paríži nepriateľský nemecký majetok prešiel na Francúzsko a bol zúčtovaný s reparačnými nárokmi Francúzska. Finančný zákon z 21. 3. 1947 napokon upravil likvidáciu majetku súkromných osôb a niektorých podnikov.⁷³

Záverom tak možno konštatovať, že československé konfiškácie z roku 1945 predstavovali sankčné normy (zrejme skôr administratívnoprávneho charakteru), ktoré trestali (okrem iných páchatelov) podporovateľov okupačného režimu na území Československa, ktorí boli kolektívne označení ako osoby nemeckej a maďarskej národnosti, avšak s tým, že zbavenie zodpovednosti sa pripúšťalo. Konfiškácie

Tuláček, 2013, s. 46.

71 Festersen, J.: Dánsko a německá národnostní skupina v severním Šlesvicku 1940–1955. In: Pešek, J. a kol.: Německé menšiny v právních normách 1938–1948: Československo ve srovnání s vybranými evropskými zeměmi. Brno: Doplněk, 2006, s. 595: Dánský zákon č. 132/1946 z 30.3.1946 o konfiškácii nemeckého a japonského majetku v § 2 konštatuje, že „Za nemecký nepriateľský majetok je považovaný taký majetok, ktorý v dobe, keď sa tento zákon stáva platným, patrí :

1. nemeckému štátu, nemeckým obciam, a iným nemeckým verejným, úradom, inštitúciám, atď.,

2. osobám, ktoré majú nemeckú štátnu príslušnosť, ...“

Podľa § 4 následne: „Majetok, na ktorý sa vzťahuje tento zákon, je týmto skonfiškovaný v prospech dánskeho štátu.“ Tamže, s. 597.

72 Poloni, B.: Francouzský případ. In: Pešek, J. a kol.: Německé menšiny v právních normách 1938–1948 : Československo ve srovnání s vybranými evropskými zeměmi. Brno: Doplněk, 2006, s. 530–531.

73 Kuklík, J.: Znárodněné Československo: Od znárodnění k privatizaci – státní zásahy do vlastnických a dalších majetkových práv v Československu a jinde v Evropě. Praha: Auditorium, 2010, s. 342.

boli z medzinárodnoprávného hľadiska prípustné na základe Parížskej dohody o reparáciách (a tiež mierovej zmluvy s Maďarskom z roku 1947), pričom časť z konfiškovaného majetku sa mohla a časť sa nemala započítavať na reparácie (reparačné vs. sankčné konfiškácie). Poškodené osoby malo kompenzovať Nemecko, resp. podľa mierovej zmluvy s Maďarskom Maďarsko. Akékoľvek otázky náhrad za konfiškácie pritom treba minimálne zo strany Nemecka a Rakúska a ich občanov považovať za definitívne uzatvorené, a to s ohľadom na neskoršie medzinárodné zmluvy, podpísané jednak so Spojencami, ale osobitne aj s Československom. V prípade iných možných nárokov zo strany cudzích štátnych príslušníkov je pritom podľa nášho názoru nesprávnym a mylným dovolávať sa v súvislosti s konfiškáciami ako sankčnými opatreniami ochrany civilistov podľa čl. 46 Haagskeho dohovoru, ktorý v kontexte svojho zaradenia do Dohovoru o vedení pozemnej vojny chráni civilistov na území okupovanom nepriateľom, a nemá byť vykladaný tak, aby chránil páchatelov a účastníkov agresie, okupácie a trestnej činnosti – vojnových zločinov a zločinov proti ľudskosti – ktorými boli v prevažnej miere osoby nemeckej a maďarskej národnosti (s možnosťou preukázania opaku), dopúšťajúce sa tejto činnosti na štátnom území ČSR.

V. Znárodňovanie a pozemkové reformy po druhej svetovej vojne – prípad ČSR a Maďarska

Odišne od konfiškácií treba po druhej svetovej vojne vnímať ľavicové opatrenia pozemkovej reformy a znárodňovania priemyselných podnikov, prítomné v celej kontinentálnej Európe, ale osobitne v strednej a východnej Európe. V tomto prípade zásadne nehovoríme o konfiškácii nepriateľského majetku, ani o konfiškácii cudzieho majetku, ale o „znárodnení“ – vyvlastňovacích opatreniach namierených voči cudzincom rovnako ako voči vlastným občanom, pričom vyvlastneným mala byť za znárodnený majetok poskytnutá kompenzácia (iba v prípade neposkytnutia kompenzácie by sa namiesto znárodnenia dalo hovoriť o „konfiškácii“ – vyvlastnení bez náhrady, avšak nie v zmysle reparačnom ani sankčnom ako tomu bolo v prípadoch popísaných v predchádzajúcej kapitole, ale skôr v zmysle potenciálne protiprávného konania).

To, že kompenzácia v skutočnosti nezriedka nespĺňala predpoklady adekvátnej a efektívnej kompenzácie, sa dnes považuje za fakt, nakoľko kompenzácie boli často vyvlastneným vlastníkom poskytnuté až po niekoľko rokov až desaťročí trvajúcich rokovaniach medzi zúčastnenými štátmi, a pritom mali zväčša podobu dohôd o jednorazovom vyplatení kompenzácie v prospech štátu, ktorého občania boli vyvlastnení, pričom tieto štáty mali následne z poskytnutej sumy kompenzovať svojich štátnych príslušníkov. Takýchto dohôd bolo po druhej svetovej vojne celosvetovo podpísaných vyše 170.⁷⁴ Ak by teda v súčasnosti ktorýkoľvek z cudzích štátnych príslušníkov namietal porušenie medzinárodného práva (ochrany vlastníctva, či zákazu diskriminácie cudzincov⁷⁵) tým, že mu pri povojnovom znárodnení nebola poskytnutá adekvátna kompenzácia, jeho žaloba by zrejme mala byť primárne namierená proti jeho vlastnému materskému štátu, ktorý s vyvlastňujúcim štátom uzatvoril dohodu o jednorazovej kompenzácii.⁷⁶

74 Tamže, s. 378.

75 Môže však byť otázne, či by našiel právnu oporu pre takéto medzinárodné uznávané práva v období do roku 1948, mimo vojnového práva a ustanovení mierových zmlúv. Štandard ochrany majetku civilistov podľa vojnového práva podľa nášho názoru v tomto prípade nemožno aplikovať, nakoľko čl. 46 Dohovoru o pozemnej vojne z roku 1907 hovorí o ochrane civilistov na okupovanom území, čo nemožno porovnávať so sankciou voči okupantom, resp. agresorom a ich podporovateľom – ako nepriateľom konfiškujúceho štátu. K tomu V. Pavlíček dodáva: „zásady medzinárodného práva v dôsledku medzinárodných zločinů Nemecka a jeho spojenců byly vyjádřeny mimo jiné v závěrech postupimské konference a Pařížské reparační dohody. ... Ochrana vlastníctví ... v poválečném období nebyla v mezinárodních smlouvách uznávaná a prosazovala se jen postupně“. Pozri Pavlíček, V. – Suchánek, R.: O některých otázkách majetkových nároků v česko-německých vztazích. In: Kural, V. (ed.): Krajanské organizace sudetských Němců. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 1998, s. 75–128. Dostupné na internete: <http://www.ceskenarodnilisty.cz/clanky/Pavlicek.htm> [navštívené dňa 1. 5. 2015].

76 Kluklík, J.: Znárodné Československo: Od znárodnění k privatizaci – státní zásahy do vlastnických a dalších majetkových práv v Československu a jinde v Evropě. Praha: Auditorium, 2010, s. 378 – to bol napríklad krátko po Februári 1948 prípad Švajčiarska, Francúzska, Belgicka, Holandska a Veľkej Británie. Dohoda medzi ČSSR a USA bola definitívne podpísaná až 29. 1. 1982. Pozri tamže, s. 406, poznámka 702. V prípade maďarských zásahov do vlastnických práv, občania USA mali byť uspokojení zo zmluvy medzi Maďarskom a USA: Lillich, R. B.: The United States-Hungarian Claims Agreement of 1973.

Inou je situácia štátnych príslušníkov samotného vyvlastňujúceho štátu, ktorí by napr. postupom podľa zákona ATCA pred súdom namietali, že im nebola poskytnutá buď žiadna, alebo zákonom predpokladaná kompenzácia, a toto by vnímali ako porušenie medzinárodného práva alebo vnútroštátneho práva. Takto postihnutým občanom vyvlastňujúceho suveréna, napríklad Maďarska, kde až v roku 1945 prebehla rozsiahlejšia pozemková reforma,⁷⁷ preto zostáva iba možnosť so zohľadnením vyššie uvedeného tvrdiť, že postup suveréna bol v rozpore s medzinárodným právom chrániacim vlastnícke právo každého jednotlivca (ako absolútne základné ľudské právo, čo sa však minimálne v európskych podmienkach od konca 19. storočia neuznáva, a čo dobovo v 20. storočí výslovne vyjadrovalo aj ústavné právo jednotlivých európskych štátov uznávajúc sociálny rozmer vlastníctva⁷⁸), osobitne ak zároveň preukážu porušenie vnútroštátneho práva samotným Maďarskom v rámci pozemkovej reformy a toto porušenie budú vydávať za nerešpektovanie medzinárodného práva na ochranu vlastníctva. Tu však musíme poukázať na to, že medzinárodné právo zásadne uznáva, resp. dobovo uznávalo, že žiadny súd nie je oprávnený posudzovať konanie suveréna voči jeho vlastným občanom, teda posudzovať vnútroštátne právo suveréna.⁷⁹ Takýto

In: *The American Journal of International Law*, Vol. 69, č. 3/1975, s. 534–559. Dostupné na internete: <http://www.jstor.org/stable/2199897> [navštívené dňa 1. 5. 2015].

- 77 K pozemkovej reforme došlo nariadením 600/1945 M.E., ktoré bolo neskôr povýšené na zákonný článok VI/1945. Pozri Mezey, B.: *Magyar jogtörténet*. 3. vyd. Budapest: Osiris, 2004, s. 219. Tiež Kovács, K.: *Grundeigentumsformen mit feudalen Charakterzügen im bürgerlichen Ungarn*. In: Csizmadia, A. – Kovács, K. (eds.): *Die Entwicklung des Zivilrechts in Mitteleuropa (1848–1944)*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1970, s. 244.
- 78 Sporným tu môže byť, či aj maďarské právo uznávalo možnosť pozbavenia vlastníckeho práva bez náhrady – vyvlastňovacie zákonné články z konca 19. a začiatku 20. storočia predpokladali poskytnutie náhrady. Pokiaľ v Maďarsku neexistovala výslovná ústavnoprávna úprava tejto otázky, je zrejme potrebné skúmať iba dodržanie vlastných predpisov o pozemkovej reforme a o znárodňovaní.
- 79 V tejto súvislosti je zaujímavou paralela Čechoslovákov, ktorí mali dve občianstva – československé aj USA. Tí sa nemohli v USA domáhať kompenzácie, keďže boli aj československými občanmi. Pozri Pechota, V.: *The 1981 U.S.-Czechoslovak Claims Settlement Agreement: An Epilogue to Postwar Nationalization and Expropriation Disputes*. In: *The American Journal of International Law*, Vol. 76, č. 3/1982, s. 652. Dostupné na internete: <http://www.jstor.org/stable/2199897>

bol doteraz aj výklad prípustnosti žalôb podľa zákona ATCA v USA.

Inou možnosťou by bolo domáhať sa porušení vlastníckych práv voči USA a iným Spojeneckým štátom, ktoré v Maďarsku po druhej svetovej vojne pôsobili ako členovia Spojeneckej kontrolnej komisie, a ktoré znárodňovanie, resp. pozemkovú reformu bez primeranej náhrady umožnili (nezabránili jej), hoci podľa svojho vlastného právneho poriadku takýto vyvlastňovací postup neumožňujú.⁸⁰ Zásadne však pre dobovú súčinnosť Spojeneckej kontrolnej komisie s vládou Maďarska platilo, že podľa prílohy k čl. 18 dohody o prímerí s Maďarskom z 20. januára 1945,⁸¹ vláda síce mala dodržiavať príkazy Spojeneckej kontrolnej komisie, ale podľa Štatútu Spojeneckej kontrolnej komisie z 20. januára 1945 táto mala len dohliadať na plnenie podmienok prímeria. Kompetenciu vo všetkých ostatných otázkach mala Dočasná vláda Maďarska.⁸² Zásahy do majetkových vzťahov teda zásadne patrili do právomoci Dočasnej vlády, ktorá predstavovala v týchto otázkach suveréna. Spojenecká kontrolná komisia tak v týchto záležitostiach nemala povinnosť, a zrejme ani právo zasahovať, a preto aj prípadné súdne konanie o náhrade škody by nemalo byť nasmerované proti členom Spojeneckej kontrolnej komisie, ale – ak vôbec došlo k protiprávnemu konaniu⁸³ – proti Ma-

www.jstor.org/stable/2200802 [navštívené dňa 1. 5. 2015]. Autorov záver bol ten, že občania USA, ktorí boli zároveň občanmi ČSR v čase znárodňovania, sa nemôžu domáhať kompenzácie, ak nebola poskytovaná československým občanom.

80 Napr. Británia vnímala otázku konfiškácie nemeckého súkromného vlastníctva na základe Spojeneckého zákona č. 5 ako potenciálne rozpornú s medzinárodným právom – Spojenecká kontrolná komisia tu totiž mohla byť vnímaná ako okupujúci štát v zmysle čl. 46 Dohovoru o pozemnej vojne (1907), a nemala by preto konfiškovať majetok súkromných osôb na „okupovanom území“. Presadil sa však náhľad USA, podľa ktorého takto postihnutí občania budú kompenzovaní samotným Nemeckom. Pozri Buxbaum, R. M.: A Legal History of International Reparations. In: Berkeley J. Int'l Law, č. 23/2005. Dostupné na internete: <http://scholarship.law.berkeley.edu/bjil/vol23/iss2/5> [navštívené dňa 1. 5. 2015].

81 <http://avalon.law.yale.edu/wwii/hungary.asp> [navštívené dňa 1. 5. 2015].

82 Dočasná národná vláda vznikla 22. 12. 1944 na čele s Miklósom Bélom Dálnokim. Porovnaj Romsics, I.: Parížska mierová zmluva z roku 1947. Bratislava: Kalligram, 2008, s. 126.

83 Zvláštnosťou maďarského znárodnenia bolo, že pôvodne z neho bol vyňatý majetok cudzích štátnych príslušníkov, pokiaľ ho riadne nadobudli do 20. 1. 1945, ich podiel bol väčší ako 50 %, žili mimo územia Maďarska a riadne ho spravovali.

ďarsku (pozri predchádzajúci odsek, vyššie). Pritom je však opätovne nutné zdôrazniť, že doterajšie súdne rozhodnutia aj v USA jednoznačne odmietajú preskúmať konanie suveréna voči jeho občanom,⁸⁴ čo by navyše ešte dvojnásobne malo platiť pre postupy spred prijatia medzinárodných dohovorov, ktoré zakotvujú medzinárodne uznávané základné práva, a ktoré by umožňovali jednotlivcovi ako poškodenému subjektu uplatňovať svoje práva voči suverénovi v medzinárodnoprávnej rovine.⁸⁵ Zastávame pritom konzekventne názor, že na dobové právne problémy a ich riešenia vojnového a povojnového obdobia by sa stále malo nazerať dobovou optikou,⁸⁶ a sudy by nemali retrospektívne prenášať dnešné náhľady na riešenie historických krívd, ako to napokon konštatujú aj authority, ktoré sa vyjadrovali k povojnovým konfiškáciám v Československu, keď odmietli preskúmať ich súlad s medzinárodným právom, nakoľko štandardy medzinárodného práva ohľadom ľudských práv boli zväčša zakotvené až po roku 1948.⁸⁷

vali. Až v roku 1949 boli znárodnené aj ich podiely, ale za náhradu. Vlastným občanom Maďarsko (podobne ako ČSR) napokon náhradu v plnej miere nevyplatilo. Kuklík, J.: Znárodné Československo : Od znárodnění k privatizaci – státní zásahy do vlastnických a dalších majetkových práv v Československu a jinde v Evropě. Praha: Auditorium, 2010, s. 366, k ČSR pozri s. 357.

84 Ziegel, J. S.: Confiscation in English Private International Law. In: The McGill Law Journal, Volume 6, č. 1/1959.

85 Podľa niektorých teoretických záverov a judikatúry jednotlivec nemôže žalovať suverénny štát, ktorého je občanom, bez súhlasu suveréna: Buxbaum, R. M.: A Legal History of International Reparations. In: Berkeley J. Int'l Law, č. 23/2005. Dostupné na internete: <http://scholarship.law.berkeley.edu/bjil/vol23/iss2/5> [navštívené dňa 1. 5. 2015]: In 1994, Prncz v. Federal Republic of Germany held that even claims based on these peremptory norms (in this case, genocide and crimes against humanity) could not be brought in U.S. courts without the foreign sovereign's consent. Nine years later, the German Supreme Court – Decision of the Bundesgerichtshof (Federal Supreme Court), June 26, 2003 („Distomo“), 115 BGHZ 279 (2004) – decided a parallel case, holding that the state-centered concept of international law still prevalent during the war period precluded an individual from bringing suit against the sovereign. On this basis, the court denied German recognition and enforcement of a Greek judgment in a private action against Germany on ordre public grounds.

86 Benda, J.: Restituce majetku bývalých šlechtických rodů po roce 1989. Praha: Tuláček, 2013, s. 50 – výklad noriem treba robiť tak, ako to zodpovedá dobovým právnym názorom, a na tieto vzťahy sa nemôžu aplikovať medzinárodné zmluvy a dohovory, štandardy, ktoré boli prijaté neskôr.

87 Legal Opinion on the Beneš-Decrees and the accession of the Czech Re-

VI. Záver

Právnohistorické pojednania o otázkach, ktoré sú stále živé v právnej praxi a predstavujú potenciálny alebo reálny zdroj súdnych sporov nevyhnutne kladú zvýšené nároky na vedeckú vyváženosť argumentov autora usilujúceho o nezaujatý výklad problematiky. Tak je nutné aj na tomto mieste priznať, že pohľady autorov na zásahy do majetkovej sféry v priebehu 20. storočia, osobitne v prípade Československa, sú často diametrálne protikladné. V tomto texte sme sa snažili pristupovať k jednotlivým problémom z medzinárodnoprávneho aj vnútroštátneho hľadiska systematicky, rozlišujúc odlišné problémy, a spájajúc problémy príbuzné, a zároveň z hľadiska právnohistorického postupovať korektne v tom, že sme priblížili dobové nahliadanie na jednotlivé právne aspekty problematiky, bez prenášania dnešnej optiky do riešenia naznačených káz.

Dospeli sme tak k záveru, že vo vzťahu k pozemkovej reforme v Československu po roku 1918 sa Československo podvolilo názoru medzinárodných zmiešaných arbitrážnych tribunálov, a poskytlo cudzím štátnym príslušníkom – Maďarom a Nemcom – ochranu vlastníckeho práva vyžadovanú medzinárodnými zmluvami nad úroveň ochrany vlastníckeho práva poskytovanú štátnym občanom Československa, aj keď Československo podľa nášho názoru správne argumentovalo tým, že pozemková reforma by nemala byť spájaná s výsledkom vojny ani s ochranou poskytovanou občanom porazeného štátu v mierových zmluvách, nakoľko už šlo o legislatívu mierového obdobia.

Vo vzťahu k roku 1945 a konfiškáciám po druhej svetovej vojne sme rozlíšili konfiškácie reparačné, ktoré mali nepochybnú oporu v medzinárodných dohovoroch a mierových zmluvách, pričom už aj po prvej svetovej vojne, rovnako ako po druhej, sa v mierových zmluvách pripustilo likvidovať, resp. konfiškovať nepriateľský (nemecký) majetok ako súčasť reparácií, s tým, že porazené štáty majú kompenzovať takto poškodené súkromné osoby.⁸⁸ V súvislosti s reparačnými konfiškáci-

public to the European Union, 2002. Dostupné na internete: http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/etudes/join/2002/323934/DG-4-AFET_ET%282002%29323934_EN.pdf [navštívené dňa 1. 5. 2015].

88 Schwarzenberger, G.: *International law as applied by international courts and tribunals*. Vol. II. *The Law of Armed Conflict*. London: Stevens & Sons Limited, 1968, s. 85 (čl. 297e Versaillskej mierovej zmluvy) a s. 89 (čl. 74E

ami, v zmysle dohôd, ktoré boli v tejto otázke s porazenými štátmi po roku 1945 podpísané, a v ktorých sa tieto zaviazali otázky konfiškácií neotvárať, preto nezostáva veľa priestoru na spochybňovanie reparačných konfiškácií. Skôr sú spochybňované konfiškácie, ktoré sme nazvali sankčnými.⁸⁹ Tu Česká a Slovenská republika trvajú na tom, že šlo o oprávnený postih, za použitia oprávnenej a dobovo odôvodnenej konštrukcie kolektívnej zodpovednosti (aplikovanej aj v Norimberskom procese) osôb nemeckej a maďarskej národnosti, ktorých účastníctvo na zločinoch druhej svetovej vojny bol považované v roku 1945 za notoriu, potvrdenú aj výsledkami volieb v prospech nacistických strán, avšak s možnosťou zbavenia sa zodpovednosti jednotlivých osôb nemeckej a maďarskej národnosti. Parížska reparačná dohoda a tiež mierová zmluva s Maďarskom pritom umožňovali víťazným štátom ponechať si nemecký a maďarský súkromný majetok civilných osôb aj nad rámec reparácií, a to s poukazom (v Parížskej reparačnej dohode) na potrebu zabezpečenia, aby sa tento majetok nevrátil do rúk Nemcov. Pre súčasnú Slovenskú republiku pritom platí, že tieto opatrenia vníma ako namierené nie proti osobám nemeckej a maďarskej národnosti, ale primárne ako defašizačné opatrenia, legitimizované aj na medzinárodnoprávnej úrovni: „*majetkovoprávny a politický postih časti obyvateľstva na území SR v rámci povojnového usporiadania nebol založený na kolektívnej vine či národnostnom princípe, ale vychádzal z trvalých antitotalitných a antifašistických zásad medzinárodného práva, reprezentovaných Postupimskou dohodou.*“⁹⁰ Nakoľko pritom ide o sankcie voči osobám účastným na vojnových zločinoch, agresii a na okupácii Československa, nemožno na tieto osoby aplikovať ustanovenia medzinárodného vojnového práva (čl. 46 Haagskeho dohovoru č. IV z roku 1907), ktoré naopak majú chrániť súkromný majetok civilistov na okupovanom území, a nie majetok okupantov a ich spolupáchateľov. Nemožno sa pritom dovolávať ani dohovorov o ochrane súkromného vlastníctva, nakoľko tu šlo o legitímne a legálne sankčné

mierovej zmluvy s Talianskom z roku 1947, kapitola 6 článok 5 tzv. Prevodnej zmluvy s Nemeckom z rokov 1952–54).

89 Sankčnú povahu konfiškácií v strednej a východnej Európe uznáva aj Heriman, S.: War Damage and Nationalization in Eastern Europe. In: Law and Contemporary Problems, č. 16/1951, s. 507–508.

90 Uznesenie NR SR z 20. septembra 2007 o nedotknuteľnosti povojnových dokumentov k usporiadaniu pomerov po druhej svetovej vojne na Slovensku.

(administratívnoprávne, prípadne trestnoprávne) opatrenie, a navyše žiadne všeobecné medzinárodné dohovory o ochrane súkromného vlastníctva ešte v dobe uplatňovania konfiškácií neboli prijaté. Zároveň tiež treba dodať, že rovnaké medzinárodné akty, ktoré bránia preskúmvaniu reparačných konfiškácií, svojou širokou formuláciou zásadne bránia aj preskúmvaniu sankčných konfiškácií.

Napokon, vo vzťahu k znárodňovaniu sme dospeli k záveru, že kompenzácie poskytnuté cudzincom v dohodách o jednorazovom odškodnení (*lump-sum agreements*), konzumovali akékoľvek nároky zo znárodnenia, ktoré cudzím štátnym príslušníkom mohli vyvstať napríklad zo znárodňovania alebo pozemkových reforiem prebiehajúcich po roku 1945 v Československu alebo v Maďarsku. Pokiaľ ide o dobových domácich štátnych príslušníkov (Československa či Maďarska), tí by v prípadnom spore proti svojmu vtedajšiemu suverénovi podľa dobového medzinárodného práva jednoznačne úspech v súdnom spore nemali – jednak kvôli dobovej nemožnosti žalovať na medzinárodnom fóre svojho suveréna, a tiež opätovne aj z dôvodu, že do roku 1948 žiadne medzinárodné dohovory o ochrane základných práv, osobitne vlastníckeho práva, neexistovali. Iba neskoršia, resp. súčasná veda a prax medzinárodného práva otvárajú teoretickú možnosť žalovať aj svojho suveréna, a to dokonca pred súdmi v USA na základe zákona ATCA z roku 1789, pokiaľ suverén poruší medzinárodné právo.⁹¹ Tu je pritom otáznym, ako sa prezentistická súdna prax v USA v blízkej budúcnosti postaví k dobovým aktom podmieneným okolnosťami a výsledkami druhej svetovej vojny – či spätne prizná jednotlivcom ochranu vlastníckeho práva proti ich suverénovi aj za dobu, kedy ochrana vlastníctva nebola v medzinárodných dohovoroch zaručená, alebo bude postupovať právnohistoricky korektne, a odmietne retrospektívnymi pohľadmi rozhodovať kauzy, ktoré sú zakotvené v historicky odlišnom kontexte medzinárodného aj vnútroštátneho práva.

Kontakt na autora: tomas.gabris@flaw.uniba.sk

91 Barcz, J. – Frowein, J. A.: Gutachten zu Ansprüchen aus Deutschland gegen Polen in Zusammenhang mit dem Zweiten Weltkrieg, s. 647. Dostupné na internete: http://www.zaerv.de/65_2005/65_2005_3_a_625_650.pdf [navštívené dňa 1. 5. 2015].

Mýty a realita v procese s J. A. Baťom¹

Myths and reality in the trial with J. A. Baťa

Alexandra Letková²

Anotácia: Autorka sa v príspevku zaoberá retribučným procesom s J. A. Baťom, ktorý prebiehal v roku 1947 pred Národným súdom v Prahe. Najmä v posledných rokoch sa opäť vynárajú otázky, ktoré sa uvedeného procesu týkajú. Existuje veľké množstvo hypotéz, ktoré sa snažia dokázať resp. poukázať na nespravodlivosť a na politické pozadie konania. Polemizujú s porušovaním základných práv v trestnom konaní, s procesnými chybami a s vopred určeným a cieleným trestom. Autorka sa zamerala na niektoré, najviac rezonujúce hypotézy a snažila sa potvrdiť, či vyvrátiť ich správnosť.

Abstract: The author of this paper deals with the retribution trial proceeding with J. A. Baťa, in 1947 at the National Court in Prague. Especially in recent years, questions related to this process raise again. There are many hypotheses that try to prove respectively point out the injustice and the political background of this case. Author argues against the violation of fundamental rights in criminal proceedings, procedural errors and predetermined and targeted punishment. The author looked at some of the most resonating hypothesis and tried to confirm or disprove its validity.

Úvod

„Pravda vždy vyjde na povrch, ako olej na vodu.“³

Hovorí sa, že takto zneli posledné slová Jána Antonína Baťu pred smrťou v roku 1965 v Brazílii. V tomto príspevku sa pokúsime z práv-

1 Právnická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave realizuje projekt spolufinancovaný Európskou úniou z Európskeho sociálneho fondu v rámci operačného programu Vzdelávanie. Názov projektu: Cudzojazyčný magisterský študijný program „Law of European Integration and Globalization“, ITMS kód Projektu: 26140230010. – Moderné vzdelávanie pre vedomostnú spoločnosť/Projekt je spolufinancovaný zo zdrojov Európskej únie.

2 JUDr. Alexandra Letková, katedra právnych dejín a právnej komparatistiky, Právnická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave.

3 Dostupné na [online]: http://cs.wikipedia.org/wiki/Jan_Anton%C3%ADn_Ba%C5%A5a [navštívené dňa 10. 2. 2015].

nej stránky zhodnotiť dodnes najviac rezonujúce „povesti“, ktoré sú späté s jeho osobou a retribučným konaním.

Hovoríme o retribučnom procese v roku 1947, ktorý prebiehal v roku 1947 pred Národným súdom v Prahe na základe dvoch retribučných dekrétov prezidenta republiky č. 16 a 17. Existuje množstvo hypotéz o tom, že proces s Baťom pred Národným súdom bol vykonštruovaný. Existuje množstvo článkov na internete, publikácií, dokonca bola tejto kontroverznej téme venovaná konferencia, ktorej výsledkom bol zborník. Našou úlohou je z právneho hľadiska posúdiť relevantnosť tvrdení, s rôznou úrovňou odbornosti.

Mýty a realita v procese s J. A. Baťom

Kmeňová hypotéza hovorí, že **Baťov proces sa odohral len preto, aby bolo možné bezodplatne skonfiškovať jeho majetok**. Baťove podniky však vzhľadom k svojej veľkosti tak-či-tak podliehali znárodneniu podľa **dek. č. 100/1945 Sb. o znárodnení baní a niektorých priemyselných podnikov**. Prípadná náhrada podľa uvedeného dekrétu, by však bola pochopiteľne veľmi vysoká. Podľa uvedenej hypotézy, jedinou možnosťou ako sa vyplateniu náhrady vyhnúť, bolo odsúdenie majiteľa podniku v retribučnom procese. Z právneho resp. historickoprávneho hľadiska nie sú pre nás podobné úvahy zaujímavé, keďže neexistuje žiaden dôkaz o vykonštruovanom procese s vopred jasným koncom. Preto sa môžeme vyjadriť len k zákonnosti procesu a k námietkam, ktoré boli podané pred Národným súdom v Baťovom procese (ktoré sú pertraktované dodnes).

V súvislosti s úvahou o vykonštruovanom procese je potrebné spomenúť **zastúpenie prísediacich sudcov**, predovšetkým nominantov KSČ, ktorí mali v senáte väčšinu. Ako sme už vyššie uviedli, predsedom senátu pred Národným súdom v Baťovom procese bol JUDr. Šrámek, člen komunistickej strany. Šestčlenný senát mal byť zložený podľa politického kľúča nasledovne:

- 2 zástupcovia z radov komunistov,
- 2 zástupcovia národných socialistov,
- 1 zástupca sociálnych demokratov a
- 1 zástupca lidovcov.

Jeden z členov senátu zastupujúci národných socialistov (Murdoch) sa však ospravedlnil posledný deň pojednávania, t.j. v deň vy-

hlásenia rozsudku (2. máj 1947) a na jeho miesto zasadol nominant komunistov (J. Holeček). Komunisti následne mali v senáte prevahu 4:3. Práve táto „politická prevaha“ bola považovaná za dôkaz politického pozadia procesu, t.j. záujmu KSČ na prepadnutí Baťovho majetku v prospech štátu. Čo sa týka obsadenia senátu, podľa dek. č. 17/1945 Sb. predsedu senátu mal menovať prezident republiky, na návrh vlády a prísediaci mali byť menovaní vládou, na návrh ministra spravodlivosti, zostavovaného na základe zoznamov zemských národných výborov. Prísediaci mali byť osvedčenými vlastencami (členovia domáceho a zahraničného odboja, obete perzekúcie a pod.).⁴

Z uvedeného vyplýva, že podľa litery zákona mali byť prísediacimi sudcami predovšetkým členovia domáceho a zahraničného odboja, obete perzekúcie, t.j. osoby trpiace za fašistického režimu a zároveň bojujúceho proti nemu (iba ľud bojujúci proti nepriateľovi mohol objektívne súdiť vojnových zločincov a kolaborantov). Samozrejme musíme uviesť, že politická príslušnosť rozhodne ovplyvňovala prísediacich sudcov v senátoch. Do akej miery boli prísediaci sudcovia ovplyvnení v retribučnom procese s Baťom nevieme, neexistujú relevantné dôkazy o ich zaujatosti. V archívnom spise však nachádzame hlasovanie o vine a treste, v ktorom je uvedené, že J. A. Baťa **bol uznaný vinným pri pomere hlasov 5:2** (J. Holeček hlasoval „za“) tzn. že aj v prípade, ak by nenastala výmena prísediacich sudcov a pôvodný prísediaci sudca Murdoch, by hlasoval „proti“, by bol J. A. Baťa uznaný vinným v pomere hlasov 4:3 (bez akéhokoľvek právneho rozdielu oproti skutočnému senátnemu hlasovaniu). Problém s pomerom hlasov mohol nastať iba v prípade ak by bol J. A. Baťa odsúdený na trest smrti, pretože podľa ustanovenia ods. 3 § 13 dek. č. 17/1945 Sb. platilo pred Národným súdom, že obžalovanému nemôže byť uložený trest smrti za zločiny podľa dek. č. 16/1945 Sb. pokiaľ sa výrok o vine neopiera aspoň o päť hlasov. Samozrejme, uvedená paralela je len nadnesenou úvahou, pretože za zločin proti štátu podľa § 4 dek. č. 16/1945 Sb. nebolo možné uložiť trest smrti. Pre ucelenosť dodávame, že hlasovanie o zbavení viny z ostatných zločinov uvedených v obžalobe bolo *jednohlasné*.

4 Kartón č. 162 z fondu Národného soudu (5. zväzok), Národní archiv Praha.

O treste prebehlo hlasovanie nasledovne:

Trest na slobode:

- návrh 20 rokov ťažkého žalára s každoročným sprísnením dňa 15. marca – 3 hlasy,
- návrh 7 rokov ťažkého žalára s každoročným sprísnením dňa 15. marca – 1 hlas (predseda),
- návrh 15 rokov ťažkého žalára s každoročným sprísnením dňa 15. marca – 1 hlas,
- dvaja sa zdržali,
- **výsledok: 15 rokov ťažkého žalára s každoročným sprísnením dňa 15. marca.**

Trest straty občianskej cti:

- návrh straty občianskej cti navždy – 3 hlasy (vrátane predsedu),
- návrh straty občianskej cti počas doby trvania trestu – 2 hlasy,
- dvaja sa zdržali,
- **výsledok: straty občianskej cti počas výkonu trestu.**

ďalej,

- návrh umiestnenia do núteného pracovného oddielu na prvých desať rokov trestu – 4 hlasy (vrátane predsedu),
- návrh umiestnenia do núteného pracovného oddielu na prvých sedem rokov trestu – 1 hlas,
- dvaja sa zdržali.
- **výsledok: umiestnenie do núteného pracovného oddielu na prvých desať rokov výkonu trestu.**

Trest prepadnutia majetku:

- hlasovali „za“ – 5 hlasov
- dvaja sa zdržali.
- **výsledok: prepadnutie majetku v prospech štátu.⁵**

Vzhľadom na všetky uvedené skutočnosti, možno uviesť, že z pohľadu personálneho zastúpenia senátu pred Národným súdom nemôžeme hovoriť o zaujatosti sudcov, t.j. o spolitizovanom procese, keďže neexistujú dôkazy podporujúce také tvrdenie. Skôr sme sa stretli s tým, že uvádzané argumenty vykazujú neznalosť právnych noriem upravujúcich retribúciu z hmotnoprávnej aj procesnoprávnej stránky.

5 Kartón č. 162 z fondu Národného soudu (5. zväzok), Národní archiv Praha.

Ďalšou námietkou je, že **Národný súd bol vecne a osobne nepríslušný, a teda nemal právomoc vo veci konať**. Vecná príslušnosť Národného súdu bola ustanovená v § 2 dek. č. dek. č. 17/1945 Sb. o Národnom súde (bližšie pozri stať o Retribučnom súdnictve). Národný súd bol určený pre významných predstaviteľov protektorátu, ktorí zastávali funkcie uvedené v spomínanom paragrafe. Okrem ústavných činiteľov boli podľa neho súdení predovšetkým protektorátni novinári, menovite Václav Krychtálek a Emanuel Vojtauer a vedľa nich predstavitelia „spoločenských organizácií“, napr. neblaho vychýrenej Vlajky. Na J. A. Baťu sa vzťahovala posledná časť vety ustanovenia § 2 dek. č. 16/1945 Sb., t.j. bol osobou, ktorá bola vedúcim postavením v živote politickom, vysokým úradom, vysokou funkciou veliteľskou alebo význačným miestom v živote hospodárskom viazaná byť svojim spoluobčanom vlasteneckým vzorom. Niet pochyb, že J. A. Baťa takou osobnosťou bol a preto o vecnej príslušnosti nemožno pochybovať (nenamietali ju ani obhajcovia J. A. Baťu, stala sa predmetom diskusií až v súčasnosti). Čo sa osobnej príslušnosti týka, obhajoba namietala, že J. A. Baťa nie je československý občan, a preto nemôže byť súdený Národným súdom. Máme zato, že súd v rozsudku dostatočne a zákonne odôvodnil neodôvodnenosť tejto námietky: *„Obžalovaný sa jednaní, jímž byl uznán vinen, dopustil jako československý občan, což je jedině podle § 4 retr. Dekretu rozhodné, aniž záleží na jeho nynější státní příslušnosti“*.⁶

V nadväznosti na to, môžeme spomenúť kritiku retribučného procesu s Baťom, ktorá sa týka práve § 4 dek. č. 16/1945 Sb.: *„Československý občan, který v době zvýšeného ohrožení republiky v zahraničí rozvracel hnutí, směřující k osvobození republiky Československé v její předmnichovské ústavě a jednotnosti, anebo jinak vědomě poškozoval zájmy republiky Československé, zejména kdo ohrožoval bezpečnost občanů, pracujících pro osvobození republiky doma, trestá se, nedopustil-li se zločinu přísněji trestného, těžkým žalářem od pěti do dvaceti let.“* Podľa uvedeného § 4 mohol byť potrestaný každý československý občan, ktorý v zahraničí rozvracal hnutia smerujúce k oslobodeniu ČSR, alebo inak vedome poškodzoval záujmy ČSR. Takáto všeobecná definícia mohla zahrnúť takmer akékoľvek konanie, napriek tomu bol jediným odsúdeným pred Národným súdom podľa tohto značne vágneho

6 Kartón č. 162 z fondu Národného soudu (4. zväzok), Národný archív Praha.

paragrafu Ján Antonín Baťa.⁷ Našou úlohou však momentálne nie je posudzovať kvalitu slovnej konštrukcie tohto ustanovenia, ale sa skôr zamyslieť, či konanie, za ktoré bol J. A. Baťa odsúdený, naplnilo skutkovú podstatu uvedenú v § 4 v takej miere, že jeho konanie muselo byť posudzované ako trestné. Nemožno pri takejto úvahe zabudnúť na primárne poslanie mimoriadnych povojnových súdov, ktoré vyplývalo zo samotného slova retribúcia, t.j. spravodlivá odplata. Ján Antonín Baťa sa mal zločinu proti štátu dopustiť tým, že vedome poškodzoval záujmy ČSR tým, že sa otvorene odmietol pripojiť k československému odbojovému hnutiu, bránil v tom svojim zamestnancom a konal tak, že sa so svojimi závodmi dostal na čiernu listinu spojencov. Považujeme za dostatočné odôvodnenie uvedené v rozsudku (uvedené vyššie) a zároveň možno dodať, že skutková podstata zločinu proti štátu podľa § 4 bola naplnená. Pri stanovení stupňa protiprávnosti Baťovho konania súd prihliadal na jeho vysoké spoločenské postavenie a morálny záväzok voči domovine, ktorý si podľa súdu nesplnil tak, ako sa očakávalo. Síce existuje mnoho tvrdení o tom, že J. A. Baťa bol jedným z najväčších podporovateľov zahraničného odboja, no dôkazy svedčia práve o opak.⁸

Podporujúcim tvrdením pre obe vyššie uvedené hypotézy bola **problematika dôkazov, t.j. sila dôkazného materiálu**. Z mnohých internetových článkov sa dozvedáme, že obžaloba bola vraj postavená viac-menej výlučne na svedectve J. Udržala, ktorý bol synom prvorepublikového agrárneho premiéra, a ktorý údajne od tridsiatych rokov pôsobil ako nastrčený komunistický agent v Baťovom okolí. Toto tvrdenie nie je pravdivé, nakoľko v procese proti Baťovi vystupuje veľké množstvo svedkov (pozri vyššie) a aj samotný rozsudok sa v odôvodnení odvoláva menovite na svedecké výpovede V. Beneša, L. Feierbenda, K. Červenku, J. Fierlinga, E. Valenta, L. Novotného, J. Kabelíka, E. Dvořáka, K. Hudce, V. Noska, J. Udržala, Kudláčka, Nekolu, J.

7 Bližšie pozri [online]: http://neviditelnypes.lidovky.cz/osobnost-jan-bata-zapomenuty-kral-sevcu-fdk-/p_spolecnost.aspx?c=A070222_102313_p_spolecnost_wag [navštívené dňa 5. 2. 2015].

8 Podobný problém sa vyskytol v dvadsiatych rokoch dvadsiateho storočia v procese s Tukom (Bližšie pozri: Illýová, Z.: Konanie proti republike a súdny proces s Dr. Vojtechom Tukom z roku 1929. In: 2. česko-slovenské stretnutie doktorandov a postdoktorandov v obore právnych dejín a rímskeho práva. Bratislava: Atticum, 2014, s. 59–71).

Mikulca. Po preštudovaní spisového materiálu je potrebné uviesť, že väčšina svedeckých výpovedí mala takmer totožný obsah. Čo sa týka zákonnosti dôkazných prostriedkov, predovšetkým protokolov o výpovediach svedkov, obsahovali všetky formálne náležitosti, ktoré vyžadoval vtedy platný trestný poriadok, a zároveň boli dodržané všetky procesnoprávne ustanovenia upravujúce retribučné konanie. Námietky, že na hlavnom pojednávaní neboli pripustení svedkovia obhajoby sú opodstatnené, avšak v podstate bezvýznamné (berúc do úvahy rozhodnutie súdu oslobodiť J. A. Baťu v dvoch bodoch obžaloby §§ 1 a 3 podľa dek. č. 16/1945 Sb. a zároveň prekvalifikovať jeho konanie na spadajúce pod § 4 dek. č. 16/1945 Sb.).⁹

S týmto tvrdením sa zároveň dostávame k ďalšiemu bodu kritiky a to, že **obžalovaný J. A. Baťa bol odsúdený za skutky, ktoré neboli uvedené v obžalobe**, s odôvodneným, že takéto rozhodnutie je v rozpore so zásadami trestného práva, dokonca s právnym systémom ako takým.¹⁰ Uvedené tvrdenie je síce pravdivé, ale účelové. V prvom rade si treba uvedomiť, že J. A. Baťa *bol odsúdený za skutky uvedené v obžalobe*. Konanie J. A. Baťu však bolo v skutku v obžalobe kvalifikované ako zločin podľa §§ 1 a 3 dek. č. 16/1945 Sb. a v rozsudku ako zločin podľa § 4 dek. č. 16/1945 Sb. Aj napriek zmene kvalifikácie trestného činu, J. A. Baťa však bol obžalovaný a napokon aj odsúdený za *zločin proti štátu*. Odhliadnuc od toho, v odôvodnení obžaloby sa uvádza, že **J. A. Baťa sa staval odmietavo k československému odboju, vyhýbal sa československým zastupiteľským úradom, bránil českým zamestnancom v styku s československými úradmi a krajinými spolkami, ďalej že otvorene odmietol podporiť zahraničný odboj, a že bol za svoje konanie zaradený na tzv. čiernu listinu**, z čoho vyplýva, že bola splnená formálna podmienka obžaloby podľa ustanovenia ods. 5 § 8 dek. č. 17/1945 Sb.: „*V obžalobě či obvinení musí býti označena také skutečnost, která je podkladem obžaloby či obvinení.*“

Odporcovia procesu resp. zástancovia J. A. Baťu ďalej vyčítali a vyčítajú súdu, že **retribučné konanie prebiehalo v neprítomnosti obžalovaného, aj napriek skutočnosti, že pobyt obžalovaného bol**

9 Kartón č. 162 z fondu Národného soudu (3. zväzok), Národní archiv Praha.

10 Bližšie pozri: Šestina, J. – Štikar M.: Činnost Národního soudu v letech 1945–1948, In: Jan Antonín Baťa – život a dílo, pokračovatel práce Tomáše Bati. Zborník z medzinárodnej konferencie. Zlín: Statutární město Zlín, 2007, str. 101.

súdu známy. S uvedenou námietkou súvisela ďalšia námietka, týkajúca sa doručovania listín (obžaloba, predvolanie). Námietky boli súdom zamietnuté. V rozsudku boli tieto zamietnutia, z právneho hľadiska, perfektne odôvodnené: „...*O tom, jak je doručovati obžalobu a obsílku nepřítomnému, neobsahuje § 11 odst. 1 dekretu o Národním soudu zvláštního ustanovení a jest se proto v tomto směru řídití podle § 8 odst. 1 téhož dekretu obecními ustanoveními trestního řádu. Tento v § 421 určuje, že je – li vznesena obžaloba na někoho, jehož pobyt je neznám nebo neleží na zdejší území, jako tomu je u obžalovaného, nutno mu zřídití obhájce a tomuto obžalovací spis doručiti. Prováděti doručení mimo zdejší území není tedy soudu dovoleno. Ohledně doručení obsílky k hlavnímu přelíčení ustanovuje sic § 422 tr. ř., že proti osobám, jimž pro nepřítomnost nelze obsílku doručiti, má zůstatí trestní řízení až do jejich postižení v klidu, § 11 odst. 2 dekretu o Národním soudu však stanoví, že nedostaví-li se nebo nemůže-li se dostaviti obžalovaný k soudu z jakéhokoliv důvodu, může národní prokurátor navrhnouti konání hlavního přelíčení v nepřítomnosti obžalovaného, jemuž musí býti zřízen obhájce. Obsahuje tedy § 11 odst. 2 cit. dekretu zvláštní ustanovení a platí podle § 8 odst. 1 tohto dekretu toto. Těmto ustanovením pak soud plně vyhověl...*“¹¹

Retribučné procesy prebiehajúce v Čechách, na Slovensku, vlastne v celej Európe, nevynímajúc Norimberský tribunál zriadený víťaznými mocnosťami, vo všeobecnosti zožali obrovskú vlnu kritiky. V prvom rade je však dôležité si uvedomiť historické, politické, právne a sociologické faktory ovplyvňujúce život po 2. svetovej vojne, t.j. že trestné právo (medzinárodné aj vnútroštátne) sa zaoberalo súdením vojnových zločincov, za zlo dovedy nepoznané, čomu bolo prispôsobené aj retribučné zákonodarstvo. Retribučné zákonodarstvo, predovšetkým procesnoprávne ustanovenia, vykazovali podstatné odchýlky od riadneho trestného konania v čase mieru. Po dôkladnej analýze dostupnej literatúry a archívnych fondov môžeme konštatovať, že retribučné konanie s J. A. Baťom nevykazuje za týchto okolností žiadnu skutočnú a závažnú chybu, ktorá by dokazovala nezákonnosť procesu. Nachádzame síce niekoľko procesnoprávných špecifik, tie sa však nevymykajú z kontextu retribučného súdництва.¹²

11 Kartón č. 162 z fondu Národného soudu (5. zväzok), Národní archiv Praha.

12 K retribučnému súdnictvu bližšie pozri: Malatinský, M.: Retribučné dekréty

Záver

Pri analýze vlastnej otázky dekrétov prezidenta republiky z právneho hľadiska treba upozorniť na fakt, že právne normy majú svoje zákonitosti a pravidlá výkladu. Práve to by malo byť v súčasných diskusiách (najmä v prípade J. A. Baťu) skúmané a zohľadnené: platnosť a účinnosť právnej normy, vzťah právnej normy k neskoršej normotvorbe a najmä analýza a aplikácia právnej normy musí byť zohľadnená v konkrétnych historických podmienkach, pretože právne normy nie je možné poznávať a posudzovať len na základe výkladu textu, prípadne textu dôvodových správ. Pri poznávaní historického zákonodarstva je tiež potrebné skúmať aj aplikačnú prax. Odlišne sa aplikoval Veľký retribučný dekrét pred mimoriadnymi ľudovými súdmi, inak pred Národným súdom. Úlohu zohrávalo aj teritoriálne hľadisko (napr. v Sudetoch prevládali obžaloby za členstvo v nacistických organizáciách a prípady vojnových zločincov, a v oblastiach, kde prevažovalo české obyvateľstvo, prevažovali obžaloby z udavačstva a kolaborácie) a samozrejme sa prejavili aj zmeny v čase – najprísnejšie tresty boli ukladané v počiatočnom období retribúcie.

Aj v prípade s J. A. Baťom sa osobitne vynárajú otázky týkajúce sa súladu povojnového zákonodarstva ČSR s duchom a princípmi medzinárodného práva, a ďalej otázky základných práv a slobôd. Podľa nášho názoru, ktorý sa opiera aj o názory odborníkov v tejto oblasti, je potrebné dekréty prezidenta republiky posudzovať podľa medzinárodného a vnútroštátneho práva, ktoré bolo platné v dobe, kedy došlo k tvorbe retribučného zákonodarstva, t.j. tesne po 2. svetovej vojne. Preto nie je možné (a ani z hľadiska právnej istoty vhodné) aplikovať zásady vyplývajúce z medzinárodných zmlúv o ľudských právach, ktoré boli prijaté až neskôr a nemajú spätnú účinnosť. Rovnako ani posudzovať retribučné konanie bežnými štandardami spravodlivého procesu, ktoré boli tiež zakotvené až po 2. svetovej vojne tzn. dekréty prezidenta republiky boli adekvátnou reakciou na zverstvá nacistov a ich pomáhačov.

Je nesporné, že súdenie vojnových zločincov v ČSR bolo ovplyvnené politickou situáciou, najmä pri tvorbe retribučného dekrétu. Z ná-

a retribučné nariadenie: legislatívna stránka retribučného dualizmu v povojnovej ČSR. In: 2. česko-slovenské stretnutie doktorandov a postdoktorandov v obore právnych dejín a rímskeho práva. Bratislava: Atticum, 2014, s. 46–58.

šho pohľadu nemožno poprieť vplyv politickej situácie na retribučné procesy a to najmä pred Národným súdom (v Prahe aj v Bratislave). Čo sa týka kauzy Baťa, taktiež nemožno hlásať úplnú apolitickosť procesu, keďže v jeho prípade vypovedalo mnoho svedkov angažujúcich sa vo verejnom živote (politici, diplomati). Konanie pred Národným súdom však prebehlo v súlade s predpismi a obvyklou retribučnou praxou, nevymykalo sa zaužívaným postupom. Otázkou vykonštruovaného procesu sme na základe vyššie uvedeného výskumu taktiež nemohli potvrdiť.

Proces s J. A. Baťom v poslednom období silne rezonuje vo všetkých médiách v Čechách aj na Slovensku, a to z dôvodu súčasných pokusov o obnovu konania a o poskytnutie náhrady za prepadaný majetok J. A. Baťu. V poslednej kapitole sme sa preto snažili analyzovať rôzne hypotézy, ktoré sa takpovediac „točia“ okolo tohto prípadu a sú zverejňované v mienkotvorných periodikách a publikáciách určených najmä pre vedeckú obec. Je pritom nutné upozorniť na fakt, že veľké množstvo českých historikov pozerá na J. A. Baťu ako na martýra, obeť politického procesu, ktorý má byť akýmsi mementom pre český národ. Podľa nášho názoru, tento takpovediac nekritický pohľad na vec s využitím častokrát účelových tvrdení kazí dobré meno nielen Českej republiky, ale aj odkazu exilovej vlády v Londýne, (aj) vďaka ktorej bola ČSR považovaná po 2. svetovej vojne za víťaznú mocnosť.

Sám J. A. Baťa sa vyjadril k svojmu odsúdeniu slovami „*Odsoudili jste mne za podivnou vinu. Podle zpráv mých obhájců rozsudek říká toto: J. A. Baťa se odsuzuje, že se veřejně neprohlásil stoupencem zahraniční vlády za války. Kdo z vás, vážení soudcové z povolání i z lidu, se za války veřejně prohlásil za stoupence zahraniční vlády?*“ Kriticky si musíme priznať, že na otázku odpoveď nepoznáme, avšak berúc do úvahy historické súvislosti a postavenie J. A. Baťu, chápeme rozhodnutiu Národného súdu v Prahe z roku 1947, nakoľko od osobnosti, akou J. A. Baťa nesporne bol, sa očakávala aktívna účasť na zahraničnom odboji, čím by preukázal svoju vernosť vlasti a „ukázal chrbát“ nacistom.

Vo všeobecnosti je potrebné zdôrazniť základný moment vzťahujúci sa k akémukoľvek hodnotenie minulosti, ktorý vyslovil Ústavný súd Českej republiky: „*to, co přichází z minulosti, musí sice i tváří v tvář přítomnosti v principu hodnotově obstát, toto hodnocení minulého nemůže však být soudem přítomnosti nad minulostí. Jinými slovy, řád minulosti nemůže být postaven před soud řádu přítomnosti, jenž je již poučen*

dalšími zkušenostmi, z těchto zkušeností čerpá a na mnohé jevy pohlíží a hodnotí je s časovým odstupem.“

Pevně veríme, že sme objektivně předstřeli všechny dostupné relevantné informace, na základě kterých si každý dokáže vytvorit svoj vlastný pohľad aj nad rámec našich záverov.

Kontakt na autorku: alexandra.letkova@flaw.uniba.sk

Dekrety presidenta republiky prismatem obecné teorie právní a legislační

Decrees of the President of the Republic through the
prism of the general theory of law and legislation

Jan Pinz¹

Anotace: Článek pojednává o právních řádech na území bývalé republiky Československé v období 1938–1948, o prozatímním československém státním zřízení v zahraničí v období 1939–1945 a o otázce kontinuity československého státu a jeho právního řádu. Autor tohoto článku se také zaměřuje na problematiku právní relevance nařízení Slovenské národní rady vydávaných v letech 1944–1946.

Abstract: The article deals with the legal systems of the former Czechoslovak Republic in the period 1938–1948, with the provisional state establishment of the Czechoslovak state in foreign countries in the period 1939–1945 and with the issue of continuity of Czechoslovak state and its legal order. The author of this article also focuses on the issue of legal relevance of the regulations of Slovak National Council issued in 1944–1946.

I. Úvod

Poselstvi presidenta Dr. Edvarda Beneše:

„Pane předsedo Státní rady, pane předsedo vlády, dámy a pánové, obračejte se na Vás s tímto svým čtvrtým poselstvím v době války chci postupovat dle ustálené již tradice svých výkladů ve Státní radě... Československé otázky a problémy mezinárodně i vnitropoliticky vyzrály již do té míry, že je možno o nich mluvit otevřeně a klidně, určitě a jasně... rok 1942, možno pokládati za rok, v němž náš mezinárodně právní a politický status byl v celé své úplnosti dokončen a vybudován. Od Mnichova a od 15. března z r. 1939 do konce r. 1942 byla republika za situace pro nás jistě velmi svízelné opět obnovena, mezinárodně vybudována a uznána, mnichovský diktát byl odčiněn a odvolán a nám tak dáno zaň politické a morální zadostiučinění. Sovětský svaz se mimo to zásadně, jasně a definitivně prohlásil pro naše dřívější hranice. Velké Británii, Spojeným státům a ostatním spojeneckým státům jsme stanovisko Sovět-

1 JUDr. Jan Pinz, Ph.D., katedra teorie práva a právních učení, Právnická fakulta Univerzity Karlovy v Praze.

ského svazu úředně oznámili, sdělivše jim ostatně při různých okolnostech, že pro nás jiné řešení nepřichází vůbec v úvahu. Velký úspěch této naší tříleté práce rozhodla se vláda vyvrcholit dvěma manifestačními politickými akty... aby president republiky podnikl oficiální politickou cestu do Spojených států... a oficiální cestu do Moskvy, spojenou s podepsáním důležité smlouvy mezi Sovětským svazem a Československem... Myslím, že se bude moci v budoucnosti pokládati také za logické vyvrcholení politiky a cest našich velkých předchůdců z r. 1848, z r. 1867... Byl jsem si vědom vždycky, že k Mnichovu a všem jeho evropským katastrofálním důsledkům mohlo dojít jen na základě rozporu a nepřátelství západní Evropy k Sovětskému svazu... tato smlouva... jednou pro vždy zabrání, aby se mohl opakovat Mnichov... Sovětský svaz nikdy nic s Mnichovem neměl společného a nic z jeho důsledků nikdy neuznal a že tudíž, když podepsal dne 14. července r. 1941 s námi smlouvu o válečném spojení v této válce proti Německu, uznal a podepsal ji s republikou předmnichovskou. To platí pro oba naše státy dnes a to platí zejména také pro naši novou smlouvu... je garancí našich hranic... Při tom však my za hranicemi představujeme mezinárodní kontinuitu a jednotu republiky, jsme nositeli jejího mezinárodního uznání... podpisy o odvolání Mnichova... podpis našich dohod finančních i vojenských s Velkou Británií... a konečně naši poslední, svrchované důležitou smlouvu o přátelství a vzájemné pomoci se Sovětským svazem... To jsou ohromné výsledky práce nás a Vás všech za hranicemi... Tak také dřívější jednotná republika začne hned po pádu Německa a Maďarska zase automaticky žít nejen právně jako dosud, nýbrž i skutečně na základě své konstituce z r. 1920... Slovensko je už dnes součástí republiky, nikdy jí právně býti nepřestalo... ani Podkarpatská Rus nikdy nepřestala býti právně součástí republiky... Vzhledem k tomu, že předmnichovská konstituce republiky zůstává právně do doby, než ji změním... všechno, co... bude moci býti učiněno jen vládou... musí být potvrzeno buď Národním shromážděním revolučním, nebo prvním řádným poválečným parlamentem... Tento parlament rozhodne s konečnou platností o volbě presidentské. Neuznáváme to, co se stalo Mnichovem a bezprostředně po Mnichovu – také zejména pro ono hanebné násilnictví, porušení konstituce a zradu ze dne 14. a 15. března 1939... a hájíme kontinuitu první republiky a její konstituce. Platí tudíž dle našich politických a právních koncepcí v duchu právní kontinuity republiky presidentská volba z 18. prosince 1935. Mandát tehdy presidentu republiky svěřený skončil dle předpisů ústavy

dne 18. prosince 1942 a od té doby prezident zvolený v prosinci 1935, vykonává svůj úřad oprávněně, jak to prohlásila vláda dne 3. prosince 1942 na základě ústavní listiny paragrafu 58, ale jen do doby, dokud nová volba právoplatně provedena býti nemůže... To je koncepce naší politiky. Nakonec zdůrazňuji, že v hlavních liniích je v této koncepci převratu a budování nové republiky jednota nejen mezi námi v Londýně a tou částí politické emigrace, která je v Moskvě... nýbrž také jednota mezi našimi doma...“²

Náš zahraniční a domácí odboj 1938–1945.

„Po provedení mnichovského diktátu... Vytvořili jsme si rychle nutnou organizaci politickou v zahraničí, začali jsme organizovat vojsko... V červenci roku 1940 docílili jsme uznání své vlády v Londýně, jíž stál v čele Msgre Jan Šrámek; pak dalším vývojem byla postupně uznávána ostatními spojeneckými státy, až v červenci roku 1941 byla postavena na roveň politicky, diplomaticky a vojensky všem ostatním spojencům plným uznáním se strany Sovětského svazu a Velké Británie“³

Pan prezident o kontinuitě svého úřadu.

„Byl jsem zvolen prezidentem republiky v řádné volbě dne 18. prosince roku 1935 po odstoupení presidenta Osvoboditele. Po tříletém úřadování jako prezident jsem byl – po rozhodnutí o mnichovském diktátu – německým nátlakem přinucen se vzdát své funkce... Po obsazení Prahy dne 15. března 1939 jsem zaujal stanovisko, že – vedle toho, že jsem mnichovskou dohodu jako prezident státu nikdy ani neschválil, ani nepřijal, ani nepodepsal, ani svým podpisem neratifikoval-právně Němci svou vlastní a jimi násilím nám vnucenou t. zv. Dohodu mnichovskou porušili a zničili... Po mém soudu se tím pro nás obnovila automaticky mezinárodně právní situace předmnichovská... Na základě toho... žádal jsem... aby byla přijata zásada o mezinárodně-právní kontinuitě Československé republiky a o přímém následnictví vlády zahraniční po vládě předmnichovské... vláda britská měla o možnosti svého výslovného uznání této zásady pochybnosti, jasně nám přiznala, že si my theorii o mezinárodně-právní kontinuitě Československa pro sebe

2 Na cestě k vítězství. Čtvrté poselství presidenta republiky Státní radě přednesené v Londýně dne 3. února 1944. Publikace Státní rady č. 2: Londýn 1944, s. 1, 18, 24, 27, 28, 50, 52 a 54.

3 Z poselství k Prozatímnímu Národnímu Shromáždění dne 28. října 1945. In: Z projevů presidenta republiky Dr. Edvarda Beneše v letech 1945–1946. Red. JUDr. Frant. Škarvan. Praha: Zemská rada osvětová, 1946, s. 43.

a pro Československo můžeme hájiti... jsem tehdy žádal o uznání celého prozatímního státního zřízení, t. j. presidenta republiky, vlády a zvláštního parlamentárního orgánu, Státní rady. Toto uznání bylo... uděleno dne 21. července r. 1940... Ode dne 18. července roku 1941 byla novým spojeneckým uznáním – zejména Sovětského svazu a Velké Británie – situace presidenta a vlády československé postavena právně úplně na roveň všem... čímž se mezinárodně-právní postavení našeho státu a vlády stalo úplně nesporným. Proto před 18. prosincem r. 1942, kdy sedmileté trvání mé presidentské funkce bylo dovršeno, vláda londýnská se usnesla vyhlásiti, že funkce presidenta republiky... zůstává... Tento postup Prozatímní Národní shromáždění nyní svým rozhodnutím potvrzuje... Pokládám tudíž za svou povinnost funkci presidentskou až do řádné volby presidentské dále vykonávat.“⁴

Od socialismu k liberalismu není návrat možný, je však třeba postupovat realisticky.

„K tomuto důležitému sporu...souhlasíme s právě uvedenou analýsou liberální společnosti, s její kritikou, s jejím odsouzením, jež už u nás Masaryk tak rozhodně provedl a jsme také zajedno, že se do ní zpět vrátit nemůžeme. Také my se zde v republice už nevrátíme do roku 1938. Přijímáme názor, že liberální společnost je teoreticky i prakticky překonána, že jsme na přelomu z jedné společenské fáze do fáze nové... Přeformovává se postupně. Nepřechází z jednoho stádia do druhého bez právních forem a institucí přechodných, přijímá do značné míry právní kontinuitu dřívějšího režimu...“⁵

Otázka právní kontinuity, její význam mezinárodní a vnitropolitický.

„První princip, kterého se už v r. 1939 a pak v r. 1940 naše londýnská vláda dovolávala, byl princip právní kontinuity... aby mohla zdůrazňovat mezinárodní ‚nesprávnost‘ všeho toho, co se stalo v Mnichově a po Mnichově. S hlediska vnitropolitického nám však princip právní kontinuity znamenal dvě podstatné věci: a) Především právní a skutečné politické obnovení těch duchovních a mravních hodnot demokracie, tj. navazování na trvání režimu demokracie, sestávající z Národního shromáždění, z presidenta republiky a z vlády republiky... b) Soustavné měnění právních norem – tak jak to děláme dnes – ve všech těch otázkách, jež po válce politických změn budou potřebovat a bude tudíž

4 Ibidem, s. 79 a 80.

5 Z projevu při promoci na doktora práv dne 15. prosince 1945. In: Op. cit., s. 37 a 38.

princip kontinuity sloužit...jako jistého druhu metoda nebo indikace, v jakém směru se má jíti dále... V bodu prvním to pro mne znamenalo trvání především na režimu samostatné republiky... vytvoření nového demokratického zastoupení lidu v provisorním nebo už přímo zvoleném Národním shromáždění...V bodě druhém... má být a bude změněno... to, co se v prvé republice neosvědčilo, a co si nové poměry vynutí jako revoluční změny“...⁶

Moc presidentská.

„... Záleží výlučně na osobnosti presidentově v tom, jak svou pravomoc uplatňuje. Bude president, který nebude mít žádné moci, a bude president, který bude mít mnoho moci. A tak to bude zvláště v době krise... Ve věci presidentské volby jsem přívržencem myšlenky, aby president byl volen lidem, a nikoli stranami, protože forma volení lidem přináší více autority a je to demokratičtější.“⁷

Změna práva – právní vývoj.

„Když jsem přišel do ciziny, musel jsem obnovit právní řád, zřídit vládu a vybudovat celý systém státního zřízení... Stát trval de jure dále...My jsme hájili sice právní kontinuitu republiky, ale byli jsme si vědomi toho, že musí nastati velké změny rázu politického, právního i hospodářského a jejich právních řádů... abych šel s vývojem právního cítění našich lidí doma... Tak například, když jsme... přistoupili na formu národních výborů – bylo to na počátku r. 1942 – museli jsme správně pochopit, jak anticipovat vývoj...“⁸

Prvý rok ústavně právního života po druhé světové válce.

„V prvním období našeho nového státního života žili jsme i po stránce právní životem revolučním. Byl to vlastní smysl dekretů, které v tomto prvním období nahradily zákony, usnesené Národním shromážděním. Byl jsem si dobře této mimořádnosti a revolučnosti presidentských dekretů vědom a usiloval jsem sám o dodatečnou jejich legalisaci Národním shromážděním. Národní shromáždění svůj souhlas k těmto opatřením dalo. Bylo to Národní shromáždění prozatímní, ustavené 28. Října 1945...Usneslo volební zákon, podle něhož bylo zvoleno Národní shromáždění ústavodárné, ustavené dne 18. června letošního roku...“⁹

6 Z projevu při promoci na doktora práv dne 15. prosince 1945. In: Op. cit., s. 83.

7 Z rozhovoru se slovenskými spisovateli dne 23. ledna 1946. In: Op. cit., s. 81.

8 K delegaci Klubu československých právníků dne 26. června 1946. In: Op. cit., s. 81 a 82.

9 Řeč presidenta republiky v Brně dne 9. července 1946. In: Op. cit., s. 84 a 85.

Vějíř úryvků z projevů presidenta Dr. Beneše proslouvených v letech válečných a v prvních letech po skončení druhé světové války autenticky ukazuje postup a cíle tohoto mezinárodně respektovaného vůdce a přísného myslitele československého zahraničního odboje. Zejména ukazuje podstatu a smysl jeho úsilí o právní kontinuitu československého státního zřízení v zahraničí s předmnichovskou republikou. Soubor těchto úvah exilového presidenta zároveň představuje promyšlenou koncepci plného obnovení samostatného československého státu po osvobození od fašismu a nacismu.

II. Kontinuita práva a státu obecně

V nejobecnějším smyslu znamená kontinuita nepřetržitě trvání, resp. nepřetržitá spojitost uskutečněná ve formě plynulé souvislosti bez větších trhlin a náhlých přechodů. Také lze kontinuitu vnímat jako nepřetržitou souvislost nějakých jevů, např. spojitost mezi etapami nebo stupni vývoje, kde kontinuita představuje faktor zachování důležitých prvků nebo struktury při změně celku jako systému. V právním smyslu se kontinuita v zásadě chápe jako nepřerušená platnost právních předpisů bez přihlednutí k změnám vnějších vlivů.

Kontinuita práva znamená takový vývoj právního řádu, v němž jednotlivé právní instituty se plynule vyvíjejí, tzn., že se dotvářejí, mění a ruší podle kompetenčních a procesních pravidel v něm stanovených, resp. podle zásady *lex posterior derogat priori*. Tento případ vývoje právního řádu cestou ústavněprávní nazýváme **kontinuita práva ve formálním smyslu**. Není tedy porušením právní kontinuity ve formálním smyslu, jestliže je právní řád obsahově pozměněn, leč je při jeho pozměňování zachován postup v tomtéž právním řádu zakotvený, tj. že změny uskutečňují normy tohoto právního řádu samého. „*Kde je právní kontinuita ve smyslu formálním, nemusí být zároveň právní kontinuita ve smyslu materiálním a naopak...*“¹⁰ **Kontinuita práva v materiálním smyslu** naopak představuje obsahovou sounáležitost právních institutů v právním řádu nově tvořených, měněných nebo do něj převzatých z jiných právních řádů s dosavadní materií tohoto právního řádu. Jinými slovy jestliže není věcného rozdílu mezi dvěma stavy právního řádu, tj. stavem počátečním a stavem konečným, nebo když dochází jen k takovým nezásadním obsahovým změnám

10 Weyr, F.: Teorie práva. Brno-Praha: Orbis, 1936, s. 79.

právního řádu, že mezi zmíněnými stavy není náhlých skoků, stále jde ještě o materiální právní kontinuitu. Ostatně mluvíme o právní kontinuitě v materiálním smyslu i tehdy, pokud dochází jen k takovým obsahovým změnám právního řádu, které mají charakter právní evoluce, popř. pokud se při dílčí reformaci obsahu právního řádu dostatečně přihlíží k dosavadnímu právnímu stavu, k jeho vývoji a tradici. Přitom je třeba podotknout, že materiální právní kontinuita může probíhat zároveň při zachování jak formální právní kontinuity, tak i při formální právní diskontinuitě.¹¹

Protikladem formální právní kontinuity je **diskontinuita práva ve formálním smyslu**, resp. formální právní revoluce. Tento stav vzniká na základě nějaké faktické události nebo faktického činu, tzn., že vzniká skutečností nekvalifikovanou dosavadním právním řádem jako právotvorný faktor, nový zdroj práva, ačkoli sama ta skutečnost právní relevanci nemá. Vznik nového právního řádu je revolucí ve smyslu formálně právním, neboť přivozuje přetržení dosavadního právního vývoje, resp. vývoje dosavadního právního řádu. Neevoluční změna práva je formální právní diskontinuitou, protože z hlediska dosud platného práva je nově vzniklé právo pouhé *factum*, které je zároveň protiprávním jevem. Prismatem takto vzniklého revolučního práva je zase právo původní, dosud platné, tzv. právo předrevoluční vnímáno pouze jako „právo historické“. Protikladem materiální právní kontinuity je **diskontinuita práva v materiálním smyslu**, resp. materiální právní revoluce. Tento stav vzniká rovněž na základě nějaké faktické události nebo faktického činu, které jsou však nejen nekvalifikované dosavadním právním řádem, ale jsou často přímo jeho kontraposicí. Jsou mnohdy náhlou a zásadní změnou společenského řádu, tj. politických, sociálních a hospodářských poměrů, které zde působí jako příčina vzniku co do podstaty, tj. obsahově zcela nového práva. Taková převratná faktická skutečnost je revolucí ve smyslu faktickém, neboť často náhle a zásadně obsahově změněný právní řád přináší bezprostředně faktický důsledek v podobě zásadní změny společenského řádu. Nejen neevoluční, ale především převratná a náhlá obsahová změna práva je konec konců revolucí ve smyslu materiálním, neboť přivozuje kromě absolutního přetržení dosavadního právního vývoje, resp. vývoje dosavadního právního řádu i jeho zrušení, i obsahově zcela nový práv-

11 Srv. Neubauer, Z.: Státověda a theorie politiky. Praha: J. Laichter, 1947, s. 34.

ní řád. V takovém případě se obvykle pojí i s diskontinuitou práva ve smyslu formálním.

Každé právo je vázané na stát, proto lze hovořit i o kontinuitě a diskontinuitě státu. V případě kontinuity státu nastupuje na místo státu starého stát nástupnický a to buď formálně, nebo materiálně. Totéž platí pro případ diskontinuity státu, přetržení trvání státnosti může být buď jevové, nebo faktické.¹²

III. Právní řády vzniklé na území bývalé republiky Československé v období 1938–1948

1. První období (1938–1939)

V tomto prvním období, tj. od tzv. Mnichovské dohody o připojení pohraničních území republiky Československé k Německé říši ze dne 29. 9. 1938 a od odtrhnutí dalších území republiky Československé Polskou republikou a Maďarským královstvím, dále od autonomie země Slovenské podle ústavného zákona č. 299/1938 Sb. zák. a nar., o autonomii

12 Příklady z historie československé nebo české státnosti jsou zajímavé. Tak při vzniku republiky Československé v roce 1918 probíhala vůči starému právu rakouskému formální právní diskontinuita, zatímco cestou obsáhlé recepce rakouského práva šlo zároveň o materiální právní kontinuitu. Také československý stát vznikl vůči Rakousko-Uherské monarchii formálně diskontinuitně. Při obnově Československé republiky v roce 1945 platila většina práva předmnichovské republiky s některými revolučními změnami od roku 1940, které se uskutečňovaly ústavní a zákonnou cestou. Obecně šlo o formální právní kontinuitu s e starým prvorepublikovým právem s některými rysy materiální právní diskontinuity. Stejně tak existovala formální právní kontinuita obnoveného československého státu s československým státem předmnichovským. Vůči německému a protektorátnímu právu a státu byla uplatněna formální i materiální diskontinuita sui generis. Obdobně jako po skončení druhé světové války se postupovalo v československém státě v roce 1948, tedy při zachování formální právní kontinuity s průběžnou materiální právní diskontinuitou Při změně československého státu unitárního na stát složený-federativní v roce 1968 se situace podobně opakovala s tím, že nástupnickým státem po unitárním Československu se stalo federativní Československo. Rámcově shodně, byť právně daleko méně podařeně proběhl přechod z Československé socialistické republiky do Československé federativní republiky, a krátce na to do České a Slovenské Federativní Republiky v témže roce 1990. Ještě méně legislativně konformní byla transformace z federativního Československa roku 1991 do dvou samostatných států unitárních České republiky a Slovenské republiky v roce 1992, kdy docházelo ke kontinuitě státních orgánů, ale diskontinuitě státu, kontinuitě právního řádu, ale diskontinuitě ústavy.

Slovenskej krajiny ze dne 22. 11. 1938 a autonomie Podkarpatské Rusi podle ústavního zákona č. 328/1938 Sb. zák. a nař., o autonomii Podkarpatské Rusi ze dne 22. 11. 1938, a to až do zániku těchto autonomií ke dni 14. 3. 1939, byly vydávány na území předmnichovské republiky několikrát právní řády.¹³ Na území takto vzniklé Československé republiky, resp. od 19. 11. 1938 Česko-Slovenské republiky, působil dosavadní právní řád tzv. druhé republiky, dále právní předpisy vydané sněmem země Slovenské, tj. autonomní právní řád tzv. Slovenskej krajiny a právní předpisy vydané sněmem Podkarpatské Rusi, tj. autonomní právní řád Podkarpatské Rusi. Na územích odtržených od Československa cestou anekčních aktů Německé říše¹⁴, Polské republiky¹⁵ a Maďarského krá-

13 V tomto prvním období bylo na základě polského ultimáta ze dne 30. 9. 1938 vynuceno odstoupení Těšínska a oblastí na Spiši a Oravě, krátce nato dne 5. 10. 1938 abdikoval prezident republiky Dr. Beneš na svůj úřad, dále následovala tzv. vídeňská arbitráž ze dne 2. 11. 1938, podle níž byly obsazeny části Slovenska a Podkarpatské Rusi, poté bylo dne 19. a 22. 11. 1938 vydáno prohlášení autonomie Slovenska a Podkarpatské Rusi a uskutečněna volba Dr. Emila Háchy prezidentem republiky dne 30. 11. 1938.

14 Tzv. mnichovská dohoda o připojení pohraničních území republiky Československé k Německé říši, podepsaná dne 29. září 1938 na konferenci v Mnichově představiteli vlád Velké Británie (N. Chamberlain), Francie (E. Daladier), Německa (A. Hitler) a Itálie (B. Mussolini). Tato „dohoda“ byla výsledkem agresivní politiky nacistického Německa a britsko-francouzské politiky appeasementu, diplomaticky akceptované Spojenými státy severoamerickými. Vůči československé vládě byl vyvinut ze strany Německa nesmírně hrubý nátlak spojený s neustálým stupňováním ultimativních požadavků a doprovázený sérií hrůzných teroristických akcí domácích henleinovců proti československým úřadům a občanům v pohraničí. Ve vrcholící mezinárodní krizi a napětí mezi Československem a Německem se tzv. západní demokracie (Británie a Francie) přidali –přes spojenecké smlouvy– ultimativně na stranu hitlerovského Německa. Věrnost Československu zachoval pouze Sovětský svaz (odhodlání smluvně pomoci i při zradě spojenecké Francie a vznesení protestu proti okupaci Československa ve Společnosti národů) a lid Jugoslávie (projevy sympatií a podpory). Proti mnichovskému diktátu existoval všeobecný odpor československého lidu i demokratické veřejnosti v řadě evropských států.

15 Tzv. Beckovské Polsko, tj. autoritativní, hrubě protidemokratický režim počínající od vojenského puče J. Pilsudského v roce 1926 – tzv. sanační režim a jeho pokračování v osobě E. Rydz-Smiglyho a J. Becka (Józef Beck, polský ministr zahraničních věcí v letech 1932–1939, jeden z vůdců fašistické plukovnícké kliky, který usiloval o dohodu s kancléřem Hitlerem proti Československu), vedlo v období mnichovského diktátu prudkou protičeskosloven-

lovství¹⁶ vznikaly jednotlivé územní právní předpisy, resp. právní řády

skou kampaň. Podle londýnských novin Times ze dne 12. 8. 1938 okruh tzv. pilsudských nazývajících se „Vilenská škola“ počítal s tím, že po boku nacistického Německa si útočnou válkou společně rozdělí Rusko. Podle protokolu o schůzi ministerské rady československé vlády ze dne 1. 10. 1938 byl celý postup polský daleko ostřejší než postup německý s tím, že hrozí polská vojenská invaze. Ministerský předseda zdůrazňoval nutnost urychleně se podrobit polskému ultimátu na odstoupení určitých pohraničních území. (Státní ústřední archiv Praha, PMR, Protokoly ze schůzí vlád 1. 10. 1938). President republiky se v této věci dne 1. 10. 1938 marně obracel o pomoc na anglického a francouzského vyslance (Basile Newton, V. L. de Lacroix), ačkoli polskou okupaci docházelo k překročení i samotného mnichovského rozhodnutí a ačkoli se Francie a Anglie pokládaly za garanty přesného uskutečnění mnichovského diktátu. Za to ministr zahraničních věcí III. Říše J. Ribbentrop téhož dne vyjádřil kladný postoj k polským územním požadavkům vůči Československu: „Auf das polnische Ultimatum an die Tsechoslowakei...“ V týchž hodinách sdělila rumunská vláda jako smluvní spojenec republiky Československé, že Rumunské království k československé žádosti o pomoc v těchto tragických dnech nemůže dát více, než své upřímné přátelství (Archiv ministerstva zahraničních věcí, telegramy došlé č. 1023/38). Na řadě míst očekávané polské okupace (Frýdek, Místek, Těšínsko) docházelo v prvních dnech října 1938 k protipolským demonstračním českého obyvatelstva na obranu republiky. Průvody demonstrujících vlastenců zastavovali čeští četníci za pomoci členů Sokola a Orla. (Státní okresní archiv Brno PZU, č. j. 18342/38). V týchž dnech byly na několika příhraničních oblastech - a také v pohraničí Podkarpatské Rusi - zaznamenány ozbrojené útoky polských teroristů, kteří překračovali státní hranice česko-polské a napadali československé příslušníky Sboru obrany státu a Finanční stráž. Na československých hranicích se soustřeďovalo polské vojsko. Také byly evidovány případy pašování zbraní, granátů a třaskavin z polské strany na naše území k vyzbrojení místní irendenty. Na druhé straně nechyběly z řady tuzemských obcí výzvy československého lidu adresované prezidentu republiky a vládě, aby nevydávali českou zemi fašistickému Polsku. Například na takové lidové manifestaci v Orlové dne 3. 10. 1938 se účastnilo 17000 občanů (Státní okresní archiv Brno, č. j. 18380/38). Na většině příhraničních míst docházelo ze strany polského četnictva k vyhánění a pronásledování českých učitelů, úředníků a dělníků z jejich domovů. Ironií osudu se brzy nato stala republika Polská sama obětí ještě silnějšího agresora, když tzv. Třetí říše napadla dne 1. 9. 1939 vojensky právě Polsko.

- 16 Tzv. vídeňská arbitráž ze dne 2. 11. 1938 znamenala diktát změny československých hranic ve prospěch horthyovského Maďarska. Horthyovské Maďarsko, tj. již od poloviny dvacátých let (pakt s fašistickou Itálií v roce 1927, součinnost s A. Hitlerem v roce 1933 a pakt s nacistickým Německem v roce 1935) autoritativní, fašistický režim zosobněný v postavě M. Horthyho (Mik-

anektovaných území. Na Německem okupovaném území pohraničních částí Československa od 1.–10. 10. 1938 začal působit právní řád říšsko-německý (někde i právní řád rakouský), na Polskem okupovaném území Těšínska od 1. 10. 1938 a oblastí na Spiši a Oravě od 25. 10. 1938 začal působit nový polský okupační právní řád a na Maďarskem okupovaném území jižního a východního Slovenska a jižní části Podkarpatské Rusi od 2. 11. 1938 začal působit nový maďarský okupační právní řád a konečně na Maďarskem dodatečně okupovaném území zbylé části Podkarpatské Rusi (Zakarpatská Ukrajina) od 14.–18. 3. 1939 začal působit maďarský právní řád. Celkem v té době působilo na území předmnichovské republiky sedm právních řádů.

2. Druhé období (1939–1945)

Ve druhém období, tj. od vyhlášení tzv. samostatného Slovenského státu podle usnesení Slovenského sněmu o samostatnom Slovenskom štátě ze dne 14. 3. 1939,¹⁷ vyhlášení tzv. samostatné Podkarpatské Rusi

lós de Nagybánya Horthy, maďarský fašistický diktátor a říšský správce, resp. regent v letech 1919 – 1944). Územní zábor se odehrál na základě protiprávního arbitrážního rozhodnutí ve Vídni, podle něhož muselo Československo odstoupit značnou část území jižního a východního Slovenska a jihozápadní část Podkarpatské Rusi. Tato maďarská okupace byla důsledkem mnichovského diktátu. Marně se ve dnech 3. 10. 1938 a dalších, tj. ještě před arbitráží obracel československý ministr zahraničních věcí na spojence tzv. malodohodového paktu, tj. na Rumunsko, aby přimělo Maďarsko k zmírnění svých požadavků; stejně neúspěšný byl pokus, aby Anglie a Francie byla garantem dobré vůle Prahy rozumně se dohodnout s Budapeští (Archiv ministerstva zahraničních věcí, telegramy odeslané, č. 1484-1488/38). Pouze Jugoslávie podala v nejtěžších chvílích Československu pomocnou ruku alespoň cestou mezinárodního diplomatického jednání v jeho prospěch (Archiv ministerstva zahraničních věcí, kabinet ministra, strojopis č. 3362/38). Ode dne 5. 10. 1938 se stupňovala polsko-maďarská propaganda proti Československé republice. Tentýž den hlásil předseda československé vlády že „Regulérní vojsko maďarské pohraniční stráže překročilo železniční trať Feledince... Byla přestřelka, vše nesporně na našem území... boj ručními granáty...“ (Archiv ministerstva zahraničních věcí, telegramy odeslané č. 1536-1541/38). Dne 13. 10. 1938 vtrhla maďarská vojska na nádraží Perbeník a zajala tam československé vojáky, maďarští vojáci zastřelili pro výstrahu jednoho příslušníka československé finanční stráže a další vojáky násilně odvěkli do Maďarska (Archiv ministerstva zahraničních věcí, telegramy odeslané č. 1735/38). Takových teroristických akcí ze strany maďarské armády bylo více.

17 Vyhlášení Slovenského státu předcházela dohoda mezi A. Hitlerem, J. Tisem

v téže době a následné okupace Maďarským královstvím ve dnech 14.–18. 3. 1939 a nařízení Protektorátu Čechy a Morava podle výnosu Vůdce říšského kancléře o Protektorátu Čechy a Morava ze dne 16. 3. 1939¹⁸ až do zániku Slovenské republiky v polovině května 1945, osvobození Podkarpatské Rusi v listopadu 1944, smlouvy mezi Československem a Sovětským svazem o Zakarpatské Ukrajině ze dne 29. 6. 1945 a ústavního zákona č. 2/1946 Sb. zák. a nař., o Zakarpatské Ukrajině a úpravě státních hranic se Svazem sovětských socialistických republik ze dne 22. 11. 1945 a zániku Protektorátu Čechy a Morava ke dni 5. 5. 1945 byly vydávány na území Slovenského státu (od 19. 10. 1939 Slovenská republika) vlastní právní předpisy tj. tzv. samostatný slovenský právní řád, resp. slovenský protektorátní právní řád, na území Podkarpatské Rusi (od 29. 6. 1945 Zakarpatská Ukrajina) maďarský právní řád a na území Protektorátu Čechy a Morava vlastní právní předpisy, tj. tzv. česko-moravský protektorátní právní řád. Zároveň na dvou těchto teritoriích (tzv. Slovenská republika a tzv. Protektorát Čechy a Morava) byly vydávány nebo uplatňovány právní předpisy Německé říše, tj. říšskoněmecký právní řád. Celkem v uvedené době působily na těchto částech předmnichovské republiky čtyři právní řády.

a F. Durčanským ze dne 13. 3. 1939 a následovala německo-slovenská berlínská smlouva o ochraně ze dne 18.–23. 3. 1939.

- 18 Nařízení Protektorátu Čechy a Morava předcházela tzv. berlínská dohoda ze dne 15. 3. 1939. Tato „dohoda“ měla svůj počátek v tajné schůzi slovenského zemského sněmu dne 14. 3. 1939, na němž byla vyhlášena samostatnost slovenského státu v čele s Msgre Tisem jako hlavou státu. Rovněž Podkarpatská Rus vyhlásila svou samostatnost a požádala o pomoc a ochranu Německou říší a království Itálie. Avšak během několika dní byla vojensky okupována Maďarskem. Odpoledne téhož dne, tj. 14. 3. 1939 odjel prezident republiky Česko-slovenské dr. Hácha s ministrem zahraničních věcí dr. Chvalkovským na státní návštěvu do Berlína u kancléře Hitlera. Ten den večer obsadila německá vojska Moravskou Ostravu. V časných ranních hodinách následujícího dne 15. března 1939 byla podepsána tzv. berlínská dohoda (Hitler, Hácha, Ribbentrop, Chvalkovský), v níž prezident Hácha „odevzdává v plné důvěře osud lidu českého a českých zemí do rukou Vůdce Německé říše...“ Zároveň prezident Hácha a ministr Chvalkovský „dali svůj souhlas ke všem nezbytným opatřením, jež budou s to zabránit odporu jakékoli povahy“. Viz Francouzská žlutá kniha-Diplomatické dokumenty 1938-1939, ministerstvo zahraničních věcí, s. 74, dokument č. 69.

3. Třetí období (1944–1946)

Toto období zahrnuje právotvornou činnost Slovenské národní rady od jejího prvního legálního zasedání dne 1. 9. 1944 do přerušeni činnosti ke dni 7. 10. 1944 a od opětovného zahájení dne 21. 2. 1945 do tzv. třetí pražské dohody ze dne 27. 6. 1946 (doporučení Národní fronty Čechů a Slováků ze dne 24. 6. 1946 vládě, aby pozměnila předchozí dohodu s předsednictvem Slovenské národní rady v zájmu upevnění státní jednoty), schválené vládou dne 28. 6. 1946, která omezovala některé odstředivé tendence slovenského orgánu v právotvorné činnosti. Působnost vydávaných nařízení Slovenské národní rady byla omezena nejen časově, ale i místně rozsahem povstaleckého území od počátku Slovenského národního povstání dne 29. 8. 1944 až do jeho potlačení v polovině října 1944. Obnovení normativně právní působnosti Slovenské národní rady nastalo v souvislosti s postupným osvobozováním Slovenska Rudou armádou. Nejprve v polovině února 1945 do dubna 1945 v osvobozených Košicích a poté v polovině května v osvobozené Bratislavě. Nařízení Slovenské národní rady č. 91/1946 Sb. nař. SNR, o obnovení Slovenské národní rady na podkladě výsledků voleb do Ústavodárného národního shromáždění, usnesené dne 16. 7. 1946, je patrně posledním aktem, které vydala Slovenská národní rada jako orgán ve svém původním významu. Právní předpisy vydávané tímto národním orgánem tvořily právní řád Slovenské národní rady.¹⁹ Celkem v této době působil na zmíněné části předmnichovské republiky pouze jeden právní řád, v určité relativní souvislosti s právním řádem tvořeným dekrety presidenta republiky a zákony Prozatímního Národního shromáždění.

4. Čtvrté období (1945–1946)

Čtvrté období se vztahuje na legislační činnost Prozatímního Národního shromáždění,²⁰ tj. od jeho ustavení podle ústavního dekretu

19 Zvláštností právního postavení Slovenské národní rady bylo, že sama sebe uvnitř jednoho orgánu pasovala zároveň na výlučnou moc zákonodárnou, vládní i výkonnou na Slovensku.

20 Prozatímní Národní shromáždění bylo v té době nejvyšším zastupitelským sborem a nejvyšším orgánem státní moci na území Československa po jeho osvobození od nacistické okupace v roce 1945. Tento dočasný orgán působil až do všeobecných voleb v květnu 1946, resp. do zahájení činnosti Ústavodárného Národního shromáždění v témže roce. Jako celostátní parlament sestával z 300 poslanců s paritním zastoupením všech politických stran sdru-

presidenta republiky č. 47/1945 Sb., o Prozatímním Národním shromáždění ze dne 25. 8. 1945 a zvolení jeho členů jako poslanců delegáty národních výborů a správních komisí na zemských sjezdech dne 28. 10. 1945, a to až do zahájení činnosti Ústavodárného Národního shromáždění dne 18. 6. 1946. V tomto časovém úseku byly vydávány právní předpisy ve formě ústavních a běžných zákonů, tj. právní řád Prozatímního Národního shromáždění. Celkem v tomto období působil na osvobozeném území předmnichovské republiky pouze jeden celostátní právní řád s určitým aspektem právotvorných aktů Slovenské národní rady.

5. Páté období (1946–1948)

Poslední období se týká ústavně zákonodárné činnosti Ústavodárného Národního shromáždění,²¹ tj. od jeho ustavení podle ústavního zákona č. 65/1946 Sb., o ústavodárném Národním shromáždění ze dne 11. 4. 1946, zvolení jeho členů jako poslanců ve všeobecných a přímých volbách dne 26. 5. 1946 a prvního zasedání této sněmovny dne 18. 6. 1946, až do přijetí Ústavy 9. Května dne 9. 5. 1948. Během této doby byly vydávány právní předpisy ve formě ústavních a běžných zákonů a nakonec i nová ústava, tzn. právní řád Ústavodárného Národního shromáždění. Celkem v uvedeném čase působil na obnoveném území první republiky pouze jeden celostátní právní řád s určitým aspektem svérázných právotvorných aktů Slovenské národní rady.

Pět ústavněprávně odlišných časových úseků od mnichovského diktátu ze dne 29. září 1938 až po vydání nové československé ústavy ze dne 9. května 1948 znamená také jedenáct vedle sebe nebo za sebou vznikajících právních řádů. Přičemž se tyto jednotlivé právní řády, stejně jako právní události, jež je vyvolaly, z větší části obsahově různí, vzájemně neshodují, a to zejména s původním právním řádem republiky Československé, ani s ideou československého státu. Tato nezvykle kuriosní a právně mimořádně spleťtá situace opodstatněně vedla v učených právnických kruzích k četným diskusím, ba i sporům.

žených v Národní frontě Čechů a Slováků a zúčastněných na vládě.

21 Ústavodárné Národní shromáždění bylo nejvyšším zastupitelským orgánem státní moci v Československu v letech 1946–1948. Tento jednokomorový demokratický parlament měl hlavní funkci dát československému lidu novou lidově demokratickou ústavu. Měl 300 členné složení tvořené poslanci zvolenými ve všeobecných volbách.

Zmíněné disputatione se vedly již od roku 1940, kdy exilový prezident republiky začal vydávat v Londýně právní předpisy ve formě dekretů (poslední dekrety byly vydány již na území osvobozené vlasti), a to až do ustavení Prozatímního Národního shromáždění dne 25. října 1945.

IV. Platnost právních řádů vzniklých na území bývalé republiky Československé v období 1938–1945

Akty Třetí říše, které připravovaly a později rozpoutaly zločinnou útočnou válku Německa a jeho spojenců byly v hrubém rozporu s mezinárodním právem jako válečné zločiny a zločinné spiknutí proti míru (Německo porušilo celkem devět mezinárodních smluv, paktů a konvencí). Takto protiprávním byl i nátlak Německé říše na vydání našich pohraničních území a na odstoupení prezidenta republiky,²² neboť tento nátlak byl jen součástí a přípravou k rozpoutání války. Zlý úmysl Německa byl přítomen již v době vyvíjení nátlaku – *dolus antecedent*. Ve smyslu rozhodnutí norimberského vojenského tribunálu jsou zmíněný nátlak a nebezpečné výhrůžky akty mezinárodněprávně zakázané a jimi vynucené ústupky neplatné. Stejným bezprávným nátlakem byla vynucena i tzv. vídeňská arbitráž z 2. 11. 1938 (J. Ribbentrop a G. Ciano – obsazení části Slovenska, Podkarpatské Rusi a Těšínska Maďarskem), tzv. berlínský protokol z 15. 3. 1939 (A. Hitler, J. Ribbentrop – E. Hácha. F. Chvalkovský – zřízení tzv. Protektorátu Čechy a Morava a tzv. berlínská německo-slovenská smlouva o ochraně z 18.–23. 3. 1939. V tomto smyslu byly protiprávní a neplatné i okupační akty ze strany Polska a Maďarska.

Stejný osud neplatnosti stíhá také nátlak a necivilizované vydírání ze strany tzv. západních spojenců na československou vládu k přijetí anglo-francouzských návrhů z 19. 9. 1938, jimiž měly být obětovány části československého státu Německé říši. Následující tzv. mnichovská dohoda z 29. 9. 1938, kterou československá vláda dne 30. 9. 1938 musela poníženež přijmout, byla jako bezprecedentní diktát v hrubém rozporu s mezinárodním právem i vnitrostátním právem ústavním. Byl to typický případ porušení zákazu uzavírat smlouvu v neprospěch třetího – *res inter alios acta, alteri nocere non debet*. Kromě toho tento

22 Viz svědectví bývalého československého vyslance v Berlíně dr. Mastného u národního soudu. Mimo to československá ústava neznala abdikaci prezidenta republiky vynucenou nátlakem jiného státu.

akt podnítl německou výbojnost a utvrdil ve Třetí říši přesvědčení, že „tzv. západní demokracie jsou zdegenerovány do bezmocnosti“. Mnichovský diktát byl postupně uznán třemi aktéry hanebně tzv. mnichovské smlouvy za neplatný. Z mnoha právních důvodů šlo o neplatnost *ab initio*, resp. *ex tunc*. Již za války byla dohoda revidována zmíněnými třemi smluvními stranami. Nejprve prohlásil absolutní neplatnost tzv. mnichovské dohody předseda Francouzského Národního výboru gen. Ch. de Gaulle dne 29. 9. 1942 (*comme nuls et non avenues*). Předtím (po změně vlády) ministerský předseda vlády Velké Británie W. Churchill ústním prohlášením dne 30. 9. 1940 a poté ministr zahraničních věcí A. Eden písemným aktem dne 5. 8. 1942 uznali neplatnost tzv. mnichovské dohody, avšak jen relativně, tzn. neplatnost až následnou – *ex nunc* po jejím znehodnocení počínáním jedné ze stále ještě platných smluvních stran, tj. Německou říší. Anulování mnichovského paktu (*nul et non avenue*) prozatímní vláda Francouzské republiky znovu potvrdila Československo-francouzským prohlášením ze dne 22. 8. 1944. Po pádu fašistického režimu vláda Itálie dne 26. 9. 1944 prohlásila rovněž nulitu tzv. mnichovské dohody. Právní nástupce Třetí říše Spolková republika Německo uznala nulitu tzv. mnichovské dohody po delším zdráhání až ve smlouvě o vzájemných vztazích ze dne 11. 12. 1973.

V důsledku právní kvalifikace německé přípravy války a války samotné za útočnou a zločinnou (čl. 6 lit. a/ Charty mezinárodního vojenského tribunálu), byly nejen všechny vynucené dohody, ústupky a annexe mezinárodněprávně neplatné nebo nicotné, ale *ipso iure* i všechny předpisy vnucené československému právnímu řádu v době nsvobody okupanty a jím sloužícími režimy. Také z hlediska československých vnitrostátních právních předpisů byla řada těchto vynucených aktů neplatných (odstoupení Sudet a pohraničního území slovenského, podkarpatoruského a slezského, volba E. Háchy prezidentem republiky z 30. 11. 1938, tzv. berlínské ujednání o vytvoření slovenského státu z 13. 3. 1939, tzv. berlínská německo-slovenská úmluva o ochraně z 23. 3. 1939, zřízení tzv. Protektorátu Čech a Moravy z 16. 3. 1939 a tzv. samostatného Slovenského státu z 14. 3. 1939 aj.). „*Všecké právní předpisy, vydané po 29. IX. 1938, jsou tudíž neplatné z hlediska práva vnitrostátního proto, že svrchovaný čs. lid nemohl svobodně projevit svoji státní vůli a proto, že při všech zákonodárných aktech chybělo ústavou předepsané spolupůsobení nejvyššího representanta státu, presidenta republiky Dr. Ed. Beneše. Tyto právní předpisy jsou neplatné*

*také z toho důvodu, že Národní shromáždění se stalo opatřením Stálého výboru... kusým a že již vlastně nebylo Národním shromážděním Československé republiky.*²³ Na druhé straně bylo potřeba se vyrovnat i se situací, že podle zmíněných neplatných právních předpisů na území tzv. druhé republiky, na územích okupovaných Německem, Polskem a Maďarskem, na územích tzv. autonomií Slovenska a Podkarpatské Rusi, na území tzv. samostatného Slovenského státu a tzv. samostatné Podkarpatské Rusi, na území Maďarskem anektované Podkarpatské Rusi, na území tzv. Protektorátu Čechy a Morava a na území osvozeného Slovenska, vznikalo mnoho právních rozhodnutí a právních poměrů. Jejich náhlé zrušení by nesporně vyvolalo právní chaos. Proto ústavní dekret č. 11/1944 Úř. věst. čsl., o obnovení právního pořádku (publikován též pod č. 30/ 1945 Sb.) upravoval částečnou recepci pomnichovských právních předpisů pro přechodnou dobu. Tento dekret stanovil totiž, které právní předpisy se mají nadále považovat za „součást československého právního řádu“ a které nikoliv. K prvním skupině předpisů počítá normativní právní akty vydané do 29. 9. 1938 (tzv. doba předmnichovská). Do druhé skupiny řadí právní předpisy vydané v době nesvobody (29. 9. 1938–4. 5. 1945). Tyto předpisy „nejsou součástí československého právního řádu“ avšak mají se nadále používat pokud „se nepřičí svým obsahem znění nebo demokratickým zásadám československé ústavy“. Pokud jde o právní rozhodnutí vydané v době nesvobody podle tehdejších právních předpisů, vychází citovaný dekret z předpokladu, že tato soudní a správní rozhodnutí byla vesměs recipována, ale jejich recepce, tedy nová platnost, bude přezkoumána.

V. Prozatímní československé státní zřízení v zahraničí v období 1939–1945

Až do 15. března 1939 působil Dr. Beneš ve Spojených státech severoamerických jako profesor chicagské university. Od okupace českých zemí se československý zahraniční odboj plně rozvinul. Po kapitulaci Francie v červnu 1940 se soustředilo naše odbojové hnutí včetně Československého národního výboru²⁴ do Anglie. V tomto období se Dr.

23 Morávek, J.: Kontinuita čsl. právního řádu. In: Justiční listy č. 2/1947, s. 44 a 45.

24 Československý národní výbor vznikl uznáním francouzské vlády dne 14.–17.

Beneš obrací – opíraje se o ideu právní kontinuity tzv. první republiky – protestními telegramy na vlády hlavních velmocí. Kromě Francie mu všechny oslovené vlády příznivě odpověděly. Tato fáze později vyvrcholila až definitivním, tj. *de jure* uznáním Československa hostitelskou zemí dne 18. července 1941, tj. Velkou Británií. Předtím vznikalo ustanovení prozatímní československé vlády s celým státním zřízením jako trojčlenné soustavy: President republiky, předseda vlády a členové vlády a Státní rada československá tak, že exilový president Dr. Beneš, jako předseda Československého národního výboru oznámil tuto skutečnost dopisem ze dne 9. července 1940 britskému ministru zahraničí lordu Halifaxovi, spolu se žádostí o její schválení. Tato žádost byla uznána vládou Velké Británie dne 21. července 1940.²⁵ To znamenalo uznání jak hlavy státu, tak i vlády, byť šlo o uznání jenom *de facto* (britská vláda nepověřila u prozatímní československé vlády žádného diplomatického zástupce, nýbrž jen svého representanta). President republiky Dr. Beneš se tak stal rovněž hlavou zahraničního odboje. Prozatímní československé státní zřízení ve Velké Británii bylo v uznávacím aktu označeno jako „prozatímní československá vláda utvořená Československým národním výborem v této zemi“, aniž by byl zmíněn president republiky a Státní rada. Akceptováním oficiální notifikace Dr. Beneše britskou vládou se však mělo za to, že uznání platí pro celé státní zřízení.

Definitivním uznáním prozatímního československého státního zřízení ve Velké Británii dne 18. 7. 1941 se z mezinárodního hlediska stal tento orgán reprezentantem republiky Československé.²⁶ Hlava státu se stala oficiálním presidentem Československé republiky a moc

11. 1939 jako representant československého národa. Ostatní státy uznaly tento výbor koncem roku 1939 a počátkem roku 1940. Výbor se stal v té době nejvyšším orgánem československého zahraničního odboje a představitelem československého lidu. Hlavní smysl tohoto orgánu se promítal do rekonstituce československé armády ve Francii.

25 Viz blíže Beneš, E.: Paměti. Praha: Orbis, 1947, s. 160–162 a Peška, Z.: Dokumenty k ústavním dějinám československým 1938–1946. Díl II. Praha: Všehrad, 1947, s. 7–11.

26 Bezvýhradného uznání republiky Československé, tak i presidenta republiky Dr. Edvarda Beneše a československé vlády v Londýně se československému zahraničnímu státnímu zřízení dostalo v té době ovšem pouze od Sovětského svazu uzavřením Dohody mezi Sovětským svazem a Československou republikou o vzájemné pomoci ve válce ze dne 18. 7. 1941.

vládní a výkonná československou vládou. Prozatímnost těchto článků státního zřízení se stala již jen vnitřní věcí československé demokracie, tedy, že se tyto orgány hned po válce podrobí ustanovením československé ústavy. Tato podmínka byla stipulována ze strany Dr. Beneše a československé vlády samé jako dočasných správců československých věcí a vykonavatelů suverénních práv československého státu až do doby, kdy po osvobození republiky si bude moci československý lid svobodně zvolit svého prezidenta a svůj parlament. Britský akt uznání prozatímního československého státního zřízení v zahraničí zmíněnou podmínku ústavnosti tohoto zřízení ve svém textu obsahoval.

Třetí složkou soustavy československého státního zřízení v zahraničí byla Státní rada, která byla vytvořena ústavním dekretem prezidenta republiky č. 1/1940 Úř. věst. čsl., o ustavení Státní rady jako poradního sboru prozatímního státního zřízení Československé republiky ze dne 21. 7. 1940. Byl to jednak poradní sbor prezidenta republiky a pomocný kontrolní orgán v rámci zatímního státního zřízení Československé republiky. Rada měla právo podávat prezidentu republiky nebo vládě z vlastní iniciativy memoranda ve všech oborech státního života, jakož i právo vyžádat si účast členů vlády na svých poradách a vyslechnout si od nich požadované vysvětlení. Na druhé straně měla Rada povinnost podat v příslušné lhůtě prezidentu republiky nebo vládě poradní zprávu v předložené věci. Rada byla částečnou, i když objektivně neplnohodnotnou náhradou za zákonodárny orgán. Účast Rady na právní normotvorné působnosti Československé republiky v zahraničí spočívala v právu iniciativy ve věci návrhů na vydávání normativních právních aktů, zejména v oblasti rozpočtové a finanční. Bez vyjádření Rady prezident republiky – v té době nejvyšší československý zákonodárce a právotvůrce – nikdy takový akt nepodepsal. Podle novely dekretu o ustavení Státní rady (ústavní dekret prezidenta republiky č. 12/1942 Úř. věst. čsl. ze dne 27. 10. 1942) byla rozšířena působnost Rady o povinnost podávat poradní zprávy k osnovám dekretů prezidenta republiky. Rada se tak stala obligatorním účastníkem tvorby dekretů, byť s hlasem poradním.²⁷

27 Viz Peška, Z.: *Op. cit.*, s. 17 a 18 a Táborský, E.: *Naše věc. Československo ve světle mezinárodního práva za druhé světové války.* Praha: Melantrich, 1946, s. 165 a 166.

Doplňkem československého státního zřízení v zahraničí byla Právní rada, která vznikla zvláštním aktem presidenta republiky ze dne 4. února 1942, jako pětičlenný poradní sbor. Její působnost byla zaměřena na péči o právnost zahraničního československého právního systému. Tedy byl to orgán povahy převážně judiciální. Vláda, zejména ministerstvo spravedlnosti, si mohla od Právní rady vyžadovat také právní posudky *de lege ferenda*. Těto možnosti bylo využíváno zvláště při přípravě a redakci osnov dekretů určených již pro vydání v osvobozené republice. Druhou funkcí Právní rady byla mimovládní péče o veřejné právo. Byla to jakási forma náhrady za Nejvyšší správní soud, i když její pravomoc spočívala jen v posuzování právní stránky aktů vlády nebo jiného ústředního úřadu, a to buď k žádosti presidenta republiky, nebo nejvyššího účetního kontrolního úřadu, anebo státního občana československého, jehož práv se určitý konkrétní akt státní administrativy dotýká. Zabezpečení práva stížnosti československých státních občanů na rozhodnutí československých úřadů v zahraničí i v takové mimořádné revoluční a právně obtížné době bylo nejúplnějším dokladem vytříbeného smyslu pana presidenta republiky Dr. Beneše pro vládu práva. Na území Velké Británie a Sovětského svazu existovalo dílčím způsobem také československé soudnictví, především soudnictví vojenské. Podle smluvního vymezení byla pravomoc československých polních soudů na území Velké Británie formulována přesněji. Tato soudní pravomoc na území Sovětského svazu byla formulována naopak volněji, avšak²⁸ více se shodovala se standardy mezinárodního práva obyčejového a poskytovala výlučné jurisdikci československých vojenských soudů větší prostor. Praxe britských soudů se navíc často uchylovala k takovému výkladu smluvního práva, který pravomoc československých vojenských soudů dále ještě výrazně omezoval. Některá rozhodnutí britských soudů v těchto záležitostech nebyla v souladu s mezinárodním právem obyčejovým. Předchozí působení československého vojska ve Francii bylo ovšem zcela bez vlastní justice.

28 Viz Táborský, E.: Op. cit., s. 168–176.

VI. Kontinuita předmnichovského československého státu a jeho právního řádu se zahraničním československým státním zřízením a jeho právním řádem (v době nesvobody) a s obnoveným československým státem a jeho právním řádem v květnu 1945

1. Kontinuita předmnichovského československého státu se zahraničním československým státním zřízením (v době nesvobody) a s obnoveným československým státem v květnu 1945

Okupace částí republiky Československé ze strany německé počátkem října 1938, ze strany polské v průběhu téhož měsíce a ze strany maďarské počátkem listopadu 1938, včetně vyhlášení autonomie země Slovenské a země Podkarpatoruské koncem listopadu 1938, byly z větší části důsledkem mnichovského diktátu a z menší části důsledkem pokračující agresivity těchto států. Německá invaze do zbytku Česko-Slovenské republiky spojená se zřízením tzv. Protektorátu Čech a Moravy dne 16. března 1939 a těsně předtím zřízením tzv. samostatného Slovenského státu a tzv. samostatné podkarpatské Rusi dne 14. března 1939, jakož i úplná okupace zbývajících částí Podkarpatské Rusi ve dnech 14.–18. března 1939, znamenala *de facto* zánik předmnichovské republiky Československé. Nikoliv však zánik *de iure*. Československo přestalo právně existovat jen pro ty nečetné státy, které v onen osudný březen roku 1939 tento nový skutkový stav uznaly. Pro některé státy přestalo existovat Československo jen částečně, pokud nastalý nový stav uznaly jen dílčím způsobem, např. uznaly jen existenci tzv. Slovenské republiky nebo Podkarpatské Rusi jakoby nových států. Naopak řada států nový faktický stav neuznala, takže „Československo právně nezaniklo, nýbrž právně dále trvalo a zůstalo subjektem mezinárodních práv a závazků. Tato právní kontinuita československého státu se projevila nejvýrazněji ve věci našeho zahraničního zastoupení... reprezentující i nadále republiku Československou.“²⁹ Nepřátelská okupace německá, polská

29 Ibidem, s. 73 a Pavliček, V.: Dekrety presidenta republiky. In: Dekrety presidenta republiky 1940 – 1945. Dokumenty I. Red. K. Jech a K. Kaplan. Brno: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1995, s. 11 (V této dvousvazkové publikaci souboru dokumentů-dekretů presidenta republiky jsou podle jednoho z jejích redaktorů K. Jecha otištěny dekrety v autentickém znění. Avšak v rozporu s tímto tvrzením je text jazykově předěláván. Pan Jech asi netuší, že autentický

a maďarská proti Československu neměla a nemohla mít za následek zánik mezinárodněprávní subjektivity obsazeného státu, a to proto, že okupační mocnosti anektovaly území bez právního podkladu, a tak se mělo jejich postavení v anektovaném území spravovat mezinárodním právem, týkajícím se okupace. Německá říše se navíc za války nemohla dovolávat norem mezinárodního práva o debellaci, neboť v roce 1939 nenastala úplná vojenská porážka Československa jako jedné z řádně válčících stran s Německem. Rovněž tak se nemohla Třetí říše dovolávat tzv. berlínského protokolu ze dne 15. 3. 1939 (A. Hitler – E. Hácha), poněvadž prezident Hácha podpisem tzv. ochranné smlouvy hrubě překročil svou kompetenci, spáchal vlastizradu, byť byl k takovému podpisu protiprávně donucen. Proto, i z jiných důvodů, se v případě, že Hácha jako prezident republiky Československé odevzdal „v plné důvěře osud českého lidu a českých zemí do rukou Vůdce Německé říše“ jednalo evidentně o právně nicotný akt, resp. paakt.³⁰ Trefně přirovnal profesor Weyr pravost presidentství E Háchy s pravostí hodnosti Hauptmanna známé komické postavy hejtmana z Kopníku: „*Hácha byl tak málo řádným presidentem republiky, jako onen kopnický občan hejtmanem.*“³¹

Jestliže trvalo původní Československo po 15. březnu 1939 i nadále jako samostatný stát, zůstala právně nedotčena i jeho suverenita, a to jak svrchovanost vnitřní, tak i vnější. Francouzská vláda při uznání Československého národního výboru ve Francii dne 17. 11. 1939, tj. již po zahájení válečného stavu s Německem od 3. 9. 1939, konstatovala: „*Vojenská okupace Československa staví materiální překážky státu československému ve výkonu jeho práv suverenity na jeho území. Ale tato práva suverenity stále existují. Okupací německou byla porušena, nikoli však zničena. Tato suverénní práva Československé republiky trvají, jedinou překážkou jejich výkonu na území československém je okupace tohoto území německou armádou.*“³² Dosavadní česko-slovenská

text je text doslovný bez jakýchkoli cizích zásahů).

- 30 Viz k tomu Budník, J.: Prozatímní státní zřízení Československé republiky (Poznámky k otázce kontinuity státu Československého a jeho právního řádu). Praha: Československý Kompas, 1946, 112 s. a Pavlíček, V.: Op. cit., s. 10.
- 31 Weyr, F.: 15. březen a nauka o paaktech. Lidová demokracie, roč. 1946, č. 192/II, 22. 8. 1946.
- 32 Uznání Československého Národního výboru. Pařížský deník Le Temps, 19. 11. 1939.

vláda v Praze se dostala do područí německé okupační moci, která nátlakem vytvořila z jedné části republiky protektorát slovenský pod názvem Slovenský stát a z druhé části protektorát česko-moravský pod názvem Protektorát Čechy a Morava. Jelikož tyto faktické změny československého státu v březnu 1939 nebyly rozhodujícími státy uznány, nemohly vůči těmto státům uvedené protektoráty právně existovat, tedy ani být subjektem mezinárodního práva a vykonávat původně svá suverénní práva. Jestliže česko-slovenská vláda v německém zajetí byla zbavena možnosti výkonu státní svrchovanosti a přitom československý stát právně dále existoval, bylo nutno vytvořit novou vládu v zahraničí a dosáhnout jejího uznání od těch států, které faktický stav vzniklý okupací v březnu 1939 neuznaly.³³ Akty uznání, jichž se dostalo československé zahraniční vládě od řady států, měly povahu deklaratorní, neboť jen potvrzovaly dosavadní právní stav, nenastolovaly novou právní situaci, nové právo. To potvrzovalo formální kontinuitu předmnichovské republiky s československým státním zřízením v zahraničí.

2. Britsko-americké lavírování ve věci uznání právní kontinuity československého státního zřízení v zahraničí s předmnichovskou republikou Československou

Od roku 1940 byl československý stát reprezentován na mezinárodním poli Dr. Edvardem Benešem, jako druhým prezidentem Československé republiky, ministerským předsedou dr. Janem Šrámkem, jako bývalým zástupcem předsedy československé vlády, členy této vlády republiky Československé v zahraničí a Státní radou československou. Takto reprezentovaný stát spolu s řadou činných československých vyslanectví se stal smluvní stranou v mezinárodních vztazích a diplomatickém styku. Dosažení tohoto postavení předcházela oficiální korespondence mezi předsedou Československého národního výboru Dr. Benešem a britským zahraničním ministrem lordem Halifaxem. Oficiální oznámení o vytvoření prozatímní československé vlády zaslal Dr. Beneš lordu Halifaxovi dne 9. 7. 1940. Dne 21. 7. 1940 byla

33 Srv. Tábořský, E.: Op. cit., s. 78 – 80 a Pavlíček, V.: Op. cit., s. 19. Pozoruhodná je skutečnost, že státy V. Británie, Francie a Spojené státy diplomaticky uznaly Protektorát Čechy a Morava i Slovenský stát tím, že dne 25. 5. 1939 požádaly Berlín o nové exequatur. Také na rozdíl od Sovětského svazu neprotestovaly proti okupaci Podkarpatské Rusi Maďarskem.

prozatímní československá vláda se sídlem ve Velké Británii vládou tohoto hostitelského státu uznána jako representace československého státu se všemi jeho suverénními právy. Avšak ani po tomto uznání nepověřila britská vláda svého vyslance nebo jiného diplomatického zástupce k jejímu zastupování u prozatímní československé vlády. Nýbrž dala se provizorně zastupovat toliko „britským reprezentantem“. Při tom ze všech mezinárodněprávních i ústavněprávních okolností bylo zřejmé, že o právní kontinuitě předmnichovské republiky jako státu, jehož mezinárodní reprezentace se ujala nová československá zahraniční vláda v červenci roku 1940, nemůže být pochyb.³⁴

Již v zmíněné předchozí korespondenci (Dr. Beneš – lord Halifax) se objevují z britské strany poznámky o řadě problémů, jež s uznáním souvisely a také výhrady k obsahu notifikačního dopisu Dr. Beneše. V jedné z těchto předběžných korespondencí, konkrétně v dopisu ze dne 18. 7. 1940, britský zahraniční ministr v zásadní věci československé státoprávní kontinuity (ale také ve věci obnovy původních československých státních hranic) uvedl „... aby bylo jasno, že vláda Jeho Veličenstva... nemá v úmyslu se tím předem zavázati, že uznává nebo bude podporovati stanovení kterýchkoli budoucích hranic ve Střední Evropě. Rád bych také uvedl, že nelze předpokládati, že vláda Jeho Veličenstva nezbytně sdílí Váš závěr... že totiž svým postupem po událostech 15. března 1939 zaujala vláda Jeho Veličenstva jakékoli definitivní stanovisko, pokud jde o právní kontinuitu Československé republiky“.³⁵ Britské odmítnutí právní kontinuity československé státnosti v souvislosti s uznáním její legální representace v podobě zahraničního státního zřízení, připomínalo residua mnichovanství na straně vlády Velké Británie, i když mnichovanstvím ostudně zkompromitovaná Chamberlainova vláda podala již 10. 5. 1940 demisi. Také nechuť k uznání Československa v jeho předmnichovských hranicích je zřejmá. Osobní tajemník presidenta republiky v exilu a právní referent jeho kanceláře docent JUDr. Eduard Táborský postoj britské vlády komentoval takto „Bylo to nepochopitelné. Velká Británie sama se snažila znehodnotit svůj postup vůči nám po 15. březnu 1939 a bránila se našemu ,nařčení“;

34 Viz shodně Körbel, P.: Kontinuita a československý právní řád. In: Právní praxe, č. 1/1947, s. 5 a 6; Morávek, J.: Doc. Dr. Josef Budník: Prozatímní státní zřízení Československé republiky (recenze). In: Právní praxe, č. 2/1947, s. 78 a Táborský, E.: Op. cit., s. 134.

35 Peška, Z.: Op. cit., s. 10.

že tím uznala další trvání Československé republiky!!! Bylo to v rozporu s logikou i s principy platného mezinárodního práva. Byl to jeden z dokladů toho, jak si politika dovede zahrávat s formulemi i obsahem práv a pravidel sebezřetelnějších.³⁶

Po plném uznání presidenta Československé republiky a československé vlády Velkou Británií dne 18. července 1941, tzn. uznáním *de iure* se konečně, leč se značným zpožděním dostalo od hostitelské země věci Československa rovnocenného postavení – politicky, diplomaticky a právně – s ostatními spojeneckými zeměmi, jejichž representace tou dobou sídlila ve Velké Británii. Uznávací akt zahraničního ministra Edena však znovu obsahuje výhradu oproti československému stanovisku právní kontinuity Československé republiky: „*je to otázka poněkud složitá... vláda Jeho Veličenstva si přeje ponechati tuto otázku pro pozdější úvahu ve vhodné chvíli*“.³⁷ Takže ani po plném uznání naší vlády nebyla tato záležitost, z hlediska vnitrostátního – ústavněprávního i z hlediska mezistátního – mezinárodněprávního tak jasná a samozřejmá, vyřešena pro politickou předpojatost britských vládnoucích kruhů. Ostatně výslovného uznání československé zásady státoprávní kontinuity se Československu nedostalo od Velké Británie ani později a otázka se vyřešila vlastně *via facti*. Vedle toho tentýž den, tj. 18. 7. 1940 uzavřená mezinárodní dohoda československo-sovětská o vzájemné pomoci ve válce jasně a nepochybně bez sofistických skrupulí uznává jak Československou republiku, tak i presidenta republiky Dr. E. Beneše a československou vládu v Londýně jako jejího jediného a plnoprávního představitele. Sovětský svaz tak vědomě navázal na právní stav před Mnichovem, na předmnichovskou republiku, tedy upravil svůj právní poměr na principu právní kontinuity. Obdobně neúplné jako uznání kontinuity bylo britské uznání neplatnosti mnichovského diktátu. I odpůrce Mnichova W. Churchill v poselství z 30. 9. 1940 a jeho zahraniční ministr A. Eden v dopisu z 5. 8. 1942 adresovaném československému ministru zahraničních věcí J. Masarykovi hovoří jen o zničení mnichovského ujednání o Československu počínáním jedné smluvní strany, tj. Německem. Vychází tedy z platné úpravy československé otázky mnichovskou dohodou, která byla jednou stra-

36 Táborský, E.: Op. cit., s. 135.

37 Beneš, E.: Šest let exilu a druhé světové války. Praha: Družstevní práce, 1946, s. 460.

nou porušena, tudíž je stížena pouze následnou neplatností – *ex nunc*. Respektování mnichovského diktátu od jeho počátku až do porušení Německem potvrdil ještě v roce 1965 britský ministr zahraničních věcí Stewart za své návštěvy v Praze, i když tzv. mnichovskou dohodu pokládá za „*dead for many years*.“

Velvyslanec Spojených států v Londýně John G. Winant oznámil dopisem ze dne 31. července 1941 československému ministru zahraničních věcí Janu Masarykovi, že „*vláda Spojených států je nyní hotova vejíti ve formální styky s prozatímní vládou, která se ustavila v Londýně v čele s presidentem Dr. Benešem... americká vláda s radostí pověří u Vaší prozatímní vlády mimořádného vyslance a zplnomocněného ministra se sídlem v Londýně...*“³⁸ Americká vláda tímto aktem ukončila dosavadní poněkud anomální situaci, když konečně výslovně uznala československou vládu v Londýně. Anomálie totiž dosud spočívala v tom, že od uznání československé zahraniční reprezentace v červenci 1940 nevyslala vláda Spojených států žádného svého zástupce k prozatímní československé vládě, a ani jiným způsobem se k ní po celý rok nevyjádřila. Další okolností, která zahraniční československé vládě nepřipadala normalizovaná, byla skutečnost, že ve veškeré korespondenci přicházející od představitelů Spojených států – zpravidla šlo o odpovědi na urgenční dopisy presidenta Beneše ve věci uznání existence československé státní reprezentace – bylo již definitivně uznané československé státní zřízení zásadně označováno za zřízení jen prozatímní. Též v dopise presidenta Roosevelta je president republiky Beneš oslovován jako „*president prozatímní československé vlády*“. Tak tomu bylo i ve zmíněném posledním dopisu ze dne 31. 7. 1941, ačkoliv status prozatímnosti již neexistoval. Teprve koncem roku 1942 (26. 10.) oznámil americký velvyslanec A. Drexler-Biddle ministru J. Masarykovi, že dosavadní provisorní uznání československé vlády bylo změněno v diplomatické uznání plné a definitivní. Výslovné uznání státoprávní kontinuity Československé republiky nebylo ze strany vlády Spojených států vzpomenuo. Ve věci tzv. mnichovské dohody se americká diplomacie (Berlín, Londýn a Paříž) podílela na svolání mnichovské konference a na jejím průběhu s představou, že se oběťmi na úkor Československa zachová mír. Na druhé straně americká vláda následně neuznala žádné změny, jež nastaly na základě mnichovského

38 Beneš, E.: Op. cit., s. 465.

diktátu a tento samotný akt prohlásil v květnu 1943 její státní tajemník Hull jako *null and void*, tedy jako nulitní.

3. *Kontinuita předmnichovského československého právního řádu se zahraničním československým právním řádem (v době nesvobody) a s obnoveným československým právním řádem v květnu 1945*

Kontinuita právního řádu předmnichovské republiky, založeném na československé ústavní listině z roku 1920, s právním řádem tvořeným dekrety presidenta republiky vydávanými v zahraničí v době nesvobody a v prvním poválečném období roku 1945 v Československu je otázkou relativně nepřetržité souvislosti právních předpisů vydávaných do určité doby v předmnichovském tuzemsku (29. 9. 1938) s právními předpisy vydávanými od určité pomnichovské doby (21. 7. 1940) a za určitých podmínek v cizozemsku. Nepřetržitá právní platnost obou částí těchto právních předpisů, resp. jejich vývoj ústavní cestou, tzn. podle týchž kompetenčních a postupových (procesních) pravidel, tak že tvoří vcelku jeden právní řád, bez ohledu na jeho obsahové změny, je kvalifikační formální právní kontinuity.

Myšlenka formální právní kontinuity vyplývá přímo i z některých důležitých aktů dekretální pravomoci prozatímního československého zahraničního státního zřízení. Ústavní dekret pres. rep. č. 2/1940 Úř. věst. čsl., o prozatímním výkonu moci zákonodárné mluví o dočasném zdroji práva, tedy jen pro nouzový právní řád zahraničního státního zřízení do doby jeho ratihabice v rámci zákonodárného řízení, vyhovujícím předmnichovskému právnímu řádu. Stejně tak ústavní dekret pres. rep. č. 11/1944 Úř. věst. čsl., o obnovení právního pořádku představoval v podstatě závěrečný ústavní akt „*v rámci nouzového dočasného revolučního právního řádu zahraničního státního zřízení, na jehož podkladě se pak legislativním aktem povolaných ústavních činitelů podle platné ústavy z roku 1920 měla v plném rozsahu uskutečniti zásada formální kontinuity*“.³⁹ Tento dekret zřetelně ustanovuje, že zahraniční zákonodárce se podrobují úplně svrchovanému zákonodárci. Ovšem v tomto smyslu vyznívá i řada dalších dekretů presidenta republiky, které upravují poměry pro celé státní území. Zvláště je to patrné ještě v preambuli ústavního dekretu pres. rep. č. 18/1944 Úř. věst. čsl., o národních výborech a Prozatímním Národním shromáždění,

39 Kórbel, P.: Op. cit., s. 6.

kteřá zní: „*Vycházejí ze základní zásady platné ústavní listiny Československé republiky, že lid je jediným zdrojem veškeré státní moci v republice Československé...*“⁴⁰ Pripomenout je nutné i první akt Prozatímního Národního shromáždění, tj. Resoluci o potvrzení presidenta republiky ze dne 28. října 1945: „*Prozatímní Národní shromáždění potvrzuje..., že prezident republiky dr Edvard Beneš, řádně zvolený Národním shromážděním dne 18. prosince 1935, zůstává ... ve své funkci až do nové volby presidenta republiky.*“⁴¹ Tento akt Prozatímního Národního shromáždění rovněž jasně potvrzuje kontinuitu Československé republiky a jejího právního řádu. Že předmnichovská republika a její právní řád stále trvaly, dosvědčuje konec konců i zákon č. 12/1946 Sb., jímž se schvalují, doplňují a mění předpisy o obnovení právního pořádku a ústavní zákon č. 57/1946 Sb., kterým se schvalují a prohlašují za zákon dekrety presidenta republiky.⁴² Jakkoli jsou právní předpisy ve formě dekretů presidenta republiky neznámé československé ústavní listině, tedy mají právně revoluční charakter, přesto tvoří vývojovou etapu československého právního řádu. Zvolenou formou právních předpisů totiž československý zahraniční odboj v podobě dočasných ústavních činitelů projevil vůli jednat pouze jako *negotiorum gestores* československého lidu, žijícího pod nepřátelskou okupací. Proto také dekrety platí podmíněně. Jejich ratihabice vede k tomu, že buď budou jako zákony znovu usneseny a vyhlášeny, nebo – nestane-li se tak a neučiní-li zákonodárce jiného opatření – pozbývají platnosti uplynutím šesti měsíců ode dne, kdy se sejde Národní shromáždění. Názor na otázku právní kontinuity se objevoval i v soudních rozhodnutích. Příkladem toho je rozsudek vrchního soudu v Praze č. j. Co IV 57/45-2 ze dne 26. 9. 1945 kde čteme: „*přerušení doby svrchovanosti Československé republiky zřízením t. zv. Protektorátu Čechy a Morava na jeho území nelze považovati za zánik této republiky, nýbrž jen za dočasné znemožnění plného uplatnění její suverenity po dobu nepřátelské okupace, a že tu nejen trvá právní kontinuita s právním stavem před okupací..., přičemž došlo nyní toliko po osvobození k úplnému uplatnění suverenity nepřetržitě trvajících státu Československého, který trval i za doby okupace...*“⁴³

40 Peška, Z.: Op. cit. s. 40.

41 Ibidem, s. 62.

42 Shodně viz Morávek, J.: Kontinuita čl. Právního řádu. In: Justiční listy č. 2/1947, s. 46.

43 Frydrych, J.: K otázce kontinuity právního řádu Československé republiky

K formální právní kontinuitě původního právního řádu první republiky s právním řádem osvobozené republiky navazujícího na právní řád vytvořený československým zahraničním odbojem se přihlašuje ještě profesor Jaroslav Pošvář.⁴⁴ Týmž směrem poukazuje rovněž prezident republiky Dr. Beneš ve svém díle z roku 1946 o světové krizi a kontinuitě práva.⁴⁵

4. Odchylný pohled normativní teorie právní na kontinuitu československého právního řádu a státu v době nsvobody

Zastánci vědecky vlivné školy normativně právní uplatňovali v prvních poválečných letech odchylný názor od tehdy většinového názoru československé právní teorie a praxe. Popírají zachování formální právní kontinuity mezi prvorepublikovým právním řádem a tzv. londýnským právním řádem, a to jednak tvrzením, že exilový prezident republiky vydáním ústavního dekretu o prozatímním výkonu moci zákonodárné v roce 1940 položil základy nového státního zřízení a jednak domněnkou, že násilný zásah okupační moci do dosavadního právního řádu byl trvalý nebo alespoň dlouhodobý. Tyto tragické trhliny ve vývoji československého práva jsou v pohledu právních normativistů hluboké a nezacelitelné. Prezident republiky jako orgán nejvyššího právotvůrce vytvořil svými dekrety podle tohoto názoru originární právní normy, které nejsou odvozeny z prvorepublikové ústavy, nýbrž ze zmíněného již ústavního dekretu jako nové státní ústavy. Představitelé této nauky se dále domnívají, že vznik československého zatímního státního zřízení v zahraničí odůvodňuje existenci nového československého státu jako normotvůrce a že ústavní dekret presidenta republiky z roku 1940 o prozatímním výkonu moci zákonodárné je novým ohniskem (zdrojem) československého práva, místo dosavadního normativního ohniska, tj. zákona z roku 1918 o zřízení samostatného státu československého. Respektive normativisté soudí, že vydáváním oněch dekretů prezident republiky vytvořil v zahraničí

s právním řádem bývalého Protektorátu Čechy a Morava. In: Právní praxe č. 7/1945, s. 284.

44 Pošvář, J.: Prozatímní státní zřízení Československé republiky. Napsal univ. docent JUDr. Josef Budník, vydal Československý Kompas v Praze 1947 (re-cense). In: Sborník věd právních a státních roč. XLVII/1947, s. 226 a 227.

45 V. Beneš, E.: Světová krise, kontinuita práva a nové právo revoluční. Praha: V. Linhart, 1946, 42 s.

novou Československou republiku. Koncentrace těchto právních názorů ze strany zastánců teorie normativní vrcholila v letech 1946–1947 (Dr. F. Weyr, univ. profesor PF MU v Brně; Dr. Z. Neubauer, univ. profesor PF MU v Brně a ředitel Všeobecného pensijního ústavu v Praze a Dr. J. Budník, univ. docent PF MU v Brně a vrchní odborový rada v Ministerstvu spravedlnosti).

Uvedené právní názory na otázku kontinuity či diskontinuity československého státu a práva, zastávané představiteli normativní právní školy, nauky jinak pregnantní, trpí nejednou vadou. Předně vychází z arci dubiosní představy o absolutní identitě práva a státu, jakoby neexistoval stát jako universální právnická osoba tvořená státním lidem na státním území pod jednotnou státní mocí. Ke vzniku státu je tudíž třeba nejen hlavy státu a vlády, ale i obyvatelstva a území. Taktéž je naprosto cizí československému právnímu řádu a v rozporu s československou ústavou, jakož i demokratickou idejí československého státu, aby definitivní právní předpisy vydával sám prezident republiky bez spolupůsobení lidu. Odporovalo by to i mezinárodnímu právu, které vznik československého státu v roce 1918 podmínilo demokratičností republiky, tzn. vydávání právních předpisů zástupci lidu. Dále je zřejmé, že československý zahraniční odboj šel „*důsledně cestou formální právní kontinuity. Neviděl v událostech let 1938 a 1939 překážku pro tento postup, ani takové trhliny, které by učinily ohnisko předmnichovského právního řádu...nadále nepotřebným. Byl naopak toho názoru, že bude lze provésti nutné změny poválečného československého právního řádu, kterých si vyžádá faktický a zejména politický vývoj, v rámci právního řádu, vzniklého z uvedeného ohniska.*“⁴⁶ Postoj československé zahraniční representace navíc zcela konvenoval mezinárodně-politickým i mezinárodně-právním požadavkům. Také počet právních předpisů vydaných prezidentem republiky na návrh vlády a vládou samotnou v exilu byl v kontextu celého československého právního řádu celkem nepatrný a neobsahoval jedinou právní normu, která by odporovala zásadě formální právní kontinuity. V jejich normativní činnosti nebyl žádný revoluční úmysl namířený proti právnímu řádu první republiky. Ostatně tento *animus resistendi* nenajdeme nejen v normativních právních aktech celé naší zahraniční akce, ale ani v státních aktech obnovené republiky Československé od května

46 Kórbel, P.: O právní kontinuitu. II. In: Právní praxe č. 1/1946, s. 23.

1945. Tedy soubor všech právních norem, tzn. prvorepublikových a tzv. londýnských a následujících, tvořil normativní jednotu. Tolik frekventovaná otázka tzv. ohniskové normy československého práva, tj. zdroje, resp. východiska právotvorby, které stojí na počátku každého právního řádu, je stěžejním pojmem, na němž bazíruje brněnská právní škola. Toto tzv. ohnisko právního řádu je pokládáno za nejvyšší a nejprvotnější právní normu příslušného hierarchicky uspořádaného právního řádu, za základní normu, která dodává právní relevanci všem nižším právním normám téhož normového souboru, které z ní vycházejí nebo které jsou do ní recipovány. Podle toho, které z normativních ohnisek se pokládá za platné pro určitý posuzovaný právní řád, se soudí, zda u takového právního řádu formální právní kontinuita trvá, nebo zda byla zásadním způsobem přerušena. Zároveň platí, že přerušeni formální právní kontinuity normativně znamená zánik dosavadního právního řádu i jeho dosavadního normativního ohniska a nastolení právního řádu nového. Uplatněním naznačeného principu dospěla normativní teorie právní k shora uvedenému právnímu názoru, totiž že vznikem tzv. londýnské ústavy z roku 1940 (ústavní dekret presidenta republiky č. 2/1940 Úř. věst. čsl., o prozatímním výkonu moci zákonodárné, spolu s ústavním dekretem presidenta republiky č. 1/1940 Úř. věst. čsl., o ustavení Státní rady jako poradního sboru prozatímního státního zřízení Československé republiky, vyhláškou vlády republiky Československé č. 3/1940 Úř. věst. čsl. a dekretem presidenta republiky č. 4/1940 Úř. věst. čsl.), došlo k vytvoření nového ohniska československého právního řádu a vydáváním právních předpisů z něho odvozených ke vzniku nového československého právního řádu. Tedy, že touto normotvorbou došlo k zásadnímu přetržení kontinuity předmnichovského právního řádu vycházejícího ze starého ohniska československého právního řádu (zákon č. 11/1918 Sb. zák. a nař., o zřízení samostatného státu československého a zákon č. 121/1920 Sb. zák. a nař., kterým se uvozuje ústavní listina Československé republiky) s právním řádem vytvořeným československým zahraničním odbojem a poté Prozatímním Národním shromážděním v osvobozené vlasti.

Jak se ukázalo, je vznik tzv. ohniskové normy určující pro zjištění, zda jistý nový právní řád z ní vycházející je dán a znamená zároveň přerušeni dřívějšího právního řádu a tedy přerušeni formální právní kontinuity. Nebo zda v tomto případě platí ohnisková norma původ-

ni a v průběhu vývoje téhož právního řádu došlo jen k obsahovým změnám, tzn. k porušení materiální právní kontinuity. Ovšem určení normativního ohniska právního řádu, tj. zda pro konkrétní právní řád ohnisková norma platí, není otázkou právní, nýbrž skutkovou. Posouzení, zda v nějakém případě jde o formální ohnisko práva je věcí politické úvahy. Tak usuzuje o existenci oné původní normy, tzv. pranormy – *Urnorm* i normativní teorie právní: „*Kdo právní platnost čili normativní existenci tohoto východiska uznává, resp. předpokládá (neboť dokázati ji nelze), tomu jeví se i celý právní řád, na něm spočívající, jako platný.*“⁴⁷ Určující vůlí pro uznání nového právního ohniska je vůle občanů, ke které státník musí přihlížet. Názor našeho zahraničního odboje se ohledně formální kontinuity československého práva plně opíral o vůli lidu, jak bylo patrné z jeho celkového postoje k okupantům. Povstání československého lidu bylo nespornou manifestací pro obnovenou Československou republiku, byť s obsahovými změnami, sledujícími pokrok zejména v sociální oblasti. Profesor J. Pošvář vlekou otázkou, zda dekrety presidenta republiky znamenaly zcela nový právní řád, anebo zda navazovaly na starý právní řád předmnichovský, uzavřel takto: „... se nám jeví náš nový právní řád jako formálně souvislý s právním řádem předmnichovským, vycházejícím z ohniskové normy z r. 1918, avšak obsahově je v některých částech rozdílný (porušení materiální kontinuity). Přechod z poměrů okupačních řeší dekret o právním pořádku, který se za nové ohnisko nepovažuje a jím také není. K souvislosti formální přispívá ještě okolnost, že i po dobu okupace byl náš právní řád uznáván mezinárodně.“⁴⁸

Kromě všech dosud uvedených důvodů pro akceptaci názoru o zachování formální právní kontinuity mezi republikou Československou předmnichovskou, československým zahraničním státním zřízením a novou osvobozenou Československou republikou a jejich právními předpisy je třeba ještě uvést důvody z hlediska ideje československé státnosti. Odmítnutím formální kontinuity československého státu a práva bylo by zpochybněno obnovení Československé republiky v původních předmnichovských hranicích. Dále by československý boj proti nacistickému Německu nemohl být chápán jako boj za osvobození a obnovení československého státu, zaniklého protiprávní oku-

47 Weyr, F.: Opět na právní thema. Svobodné noviny, 4. 1. 1946.

48 Pošvář, J.: Ještě o kontinuitě právního řádu. In: Právní praxe č. 2/1946, s. 81.

pací jen fakticky, nýbrž by byl vnímán jako boj za vytvoření a uplatnění státu jiného, nového. Konečně by potvrzení presidenta republiky Dr. Beneše v jeho presidentské funkci prvním aktem Prozatímního Národního shromáždění ze dne 28. října 1945 ztratilo popřením formální právní kontinuity mezinárodní význam symbolu kontinuity československé státnosti a jejího právního řádu.⁴⁹

VII. Vigilie (a dubitace) nad právní relevancí nařízení Slovenské národní rady vydávaných v letech 1944–1946

Zvláštní kapitolu v celkové problematice kontinuity československého státu a práva představuje jednak otázka kontinuity slovenské části osvobozené Československé republiky s československým zahraničním zřízením a osvobozenou Československou republikou jako takovou, jakož i s předmnichovskou republikou Československou a jednak problém kontinuity tzv. slovenského právního řádu tvořeného nařízením Slovenské národní rady s novým prozatímním československým právním řádem tvořeným dekrety presidenta republiky a pokračujícím právním řádem v osvobozené Československé republice, jakož i se starým předmnichovským československým právním řádem. Zodpovězení této otázky a vyřešení tohoto problému je přístupné jen z poznání státoprávních a politických postojů Slovenské národní rady v celém období její činnosti od roku 1944 do roku 1946. Obtíže v naznačeném smyslu jsou spojeny právě s posouzením právní relevance nařízení Slovenské národní rady vydávaných jednak v poměrně krátké době na dočasně osvobozeném území tzv. Slovenské republiky v roce 1944 a jednak v následující době na již postupně trvale osvobozovaném území tzv. Slovenské republiky v roce 1945 a ještě v prvním roce osvobozeného československého státu.

1. Idea československé státnosti na Slovensku v letech 1939–1946

Likvidace samostatného československého státu v březnu 1939 a vytvoření tří forem nacistické nadvlády na jeho území ohrozilo ideu československé státnosti. Odpor k této státotvorné myšlence a k teorii čechoslovakismu byl na Slovensku dlouhodobě pěstován fašisticky orientovanou klerikální Hlinkovou slovenskou ľudovou stranou.

⁴⁹ Viz Morávek, J.: Kontinuita čsl. právního řádu. In: Justiční listy č. 2/1947, s. 45 a 46.

Ideu Československé republiky po vzniku tzv. samostatné Slovenské republiky v březnu 1939 zastávala jen menší část slovenského lidu, především slovenská inteligence, čechoslovakistická opozice a do konce tohoto roku také ilegální Komunistická strana Slovenska. Na jaře 1940 tato strana přizpůsobila svůj postoj jiným okolnostem a přijala myšlenku sebeurčovacího práva a heslo „Za slobodné Slovensko“. Dokonce byl vytýčen program „Za sovietské Slovensko“.⁵⁰ Toto zcela nesprávné sektářské zaměření, které se vyskytovalo ještě v roce 1943, dostávalo v té době jejich nositele do izolace v rámci celého protinacistického odboje. Příznivější přístup ke koncepci obnovy československé státnosti nastal koncem roku 1943 v době tvoření ilegální Slovenské národní rady z různých politických směrů (armádní odbojové skupiny, skupiny bývalých sociálních demokratů, komunisté, skupiny občanského tábora, čechoslovakistická skupina Flóra, skupina dr. V. Šrobára, opoziční proudy v Hlinkově slovenské ľudové straně a další). Slovenská národní rada se koncipovala jako základ slovenské národní fronty a forma jednotného odbojového vedení. Jejím zakládajícím programovým dokumentem byla „Vianočná dohoda o Slovenskej národnej rade“ z prosince 1943, která proklamovala obnovení společné československé státnosti, avšak zdůrazňovala prioritu těch složek „které stáli na platforme svojbytnosti slovenského národa... vychádzajúc z existencie nacionálnej samobytnosti slovenského národa... rozhodnú... o ústavno-právnej úprave pomeru slovenského národa k národu českému – zo slovenskej strany výlučne – ... zástupci slovenského národa... svojprávne si spravovat svoje záležitosti.“ Některé proudy ve Slovenské národní radě usilovaly o likvidaci československého unitárního státu cestou jeho federalizace, jiné o ještě větší míru destrukce československé státnosti. Rozpory mezi londýnskou vládou a Slovenskou národní radou se projevovaly zejména v názorech na řešení tzv. slovenské otázky a jejího státoprávního vyjádření. Slovenská národní rada zásadně odmítala státoprávní teorii čechoslovakismu, tj. koncepci jednotného československého národa, myšlenku československé jednoty, jakož i zásadu kontinuity osvobozovaného Československa s předmnichovskou republikou. Přitom bylo známo, že platnost této zásady je zvláště důležitým mezinárodněprávním argumentem pro

50 Viz Jablonický, J.: Slovenské národné povstanie – nová fáza v riešení vzájomných vzťahov medzi Čechmi a Slovákmi. In: Historický časopis č. 3/1946.

zajištění plné obnovy Československé republiky. Teprve ujednáními mezi vládou Československé republiky a Předsednictvem Slovenské národní rady ze dne 2. 6. 1945 – První pražská dohoda, mezi vládou Československé republiky a Slovenské národní rady ze dne 11. 4. 1946 – Druhá pražská dohoda a mezi představiteli politických stran sdružených v české Národní frontě a představiteli politických stran sdružených ve slovenské Národní frontě ze dne 27. 6. 1946 – Třetí pražská dohoda, se dostalo československému státu nezbytných podmínek pro jednotné a řádné fungování celého jeho zákonodárného, vládního a výkonného, jakož i soudního mechanismu.

Na rozdíl od Slovenské národní rady se dostalo zahraniční československé vládě pod vedením presidenta Dr. E. Beneše uznání všemi spojeneckými a mnohými neutrálními státy jako jediné legální vládě československého lidu a plnoprávného representanta suverénního československého národa. A vzhledem k uznané právní kontinuitě československého státu zůstával v platnosti i jeho právní řád, tedy i československá ústava z roku 1920 a ostatní právní předpisy vydané do dne 29. 9. 1938 a na něj navazující právní řád tvořený v době nesvobody dekrety presidenta republiky v československém zahraničním zřízení.

2. Nařízení Slovenské národní rady

Prvním zákonným opatřením Slovenské národní rady bylo „nariadenie Slovenskej národnej rady č. 1/1944 Sb. n. SNR, o vykonávaní zákonodárnej, vládnej a výkonnej moci na Slovensku zo dňa 1. septembra 1944.“ Toto nařízení slovy „*Všetky zákony, nariadenia a opatrenia, ostávajú v platnosti, pokiaľ neodporujú duchu republikánsko-demokratickému.*“⁵¹ recipovalo nejen právní předpisy předmnichovské republiky, ale i pomnichovské „právo“ tzv. samostatné Slovenské republiky. Tato slovenská národní instituce, která na sebe stáhla kromě moci soudní veškerou státní moc na Slovensku, vydala v období povstání do 23. 10. 1944 celkem 38 nařízení a 2 vyhlášky. V době od 21. 2. 1945 do 9. 4. 1945 vydalo předsednictvo Slovenské národní rady celkem 28 nařízení. Od 11. 4. 1945 obnovilo plénum Slovenské národní rady neomezenou zákonodárnou činnost na Slovensku. Nařízením č. 30/1945 Sb. n. SNR, o zákonodárné moci na Slovensku připustila Rada, že ve věcech celostátní povahy vykonává zákonodár-

51 Peška, Z.: Op. cit., s. 135.

nou moc president republiky po dohodě se Slovenskou národní radou svými dekrety. Ve smyslu prvních dvou Pražských dohod pak byl stanoven výpočet tzv. společných věcí, v nichž pro celé území Československé republiky dočasně vykonává zákonodárnou moc president republiky na návrh vlády a po dohodě se Slovenskou národní radou, a to presidentskými dekrety. Prováděcími právními předpisy k dekretům presidenta republiky byla vládní nařízení.

V právní vědě, zejména na poli normativní teorie právní se v poválečných letech vedly disputace o teleologické povaze nařízení Slovenské národní rady, jakož i problému jejich právní relevance ve vztahu k oficiálnímu československému právnímu řádu. Jestliže svým charakterem byla nařízení Slovenské národní rady – jako vyjádření hnutí národa – revolučním aktem proti státnímu režimu tisovské tzv. samostatné Slovenské republiky, nikoli válkou proti Německé říši a jeho fikci samostatného státu v podobě klerikálně fašistickému slovenskému státu, pak se zdálo přirozeným, že slovenský národ musel usilovat opět o nějaký svůj, tj. pouze slovenský státoprávní útvar. Tomu také měla odpovídat právotvorba Slovenské národní rady, která se na rozdíl od dekretů presidenta republiky neoznačovala jako prozatímní právní řád, ani se nikde nedovolávala ústavní listiny Československé republiky, a navíc mj. hromadně recipovala i právo luďáckého státu.⁵² Československému právnímu řádu odvozenému od ústavního dekretu presidenta republiky č. 2/1940 Úř. věst. čl., o prozatímním výkonu moci zákonodárné nebyla normotvorba Slovenské národní rady známa až do jejího oficiálního převzetí v roce 1946. Teprve ústavní zákon č. 65/1946 Sb., o Ústavodárném Národním shromáždění recipoval do československého právního řádu dosavadní slovenské revoluční zákonodárství. Tím ovšem do tohoto řádu zakotvil jistou asymetrii a anomálii, neboť článek 9 citovaného ústavního zákona činil ze slovenských členů Ústavodárného Národného shromáždění nepřehlasovatelnou kurii tohoto sboru, tedy dílčí zákonodárny „sbor v jistém směru nepoměrně silnější, než byl např. senát podle dosavadní ústavní listiny“.⁵³

Naproti právních názorů zastávaných v české části československé

52 Viz Neubauer, Z.: Kontinuita a revoluce. In: Právní praxe č. 4/1946, s. 169.

53 Ibidem, s. 172.

právní vědy se v téže době objevovaly – byť ojedinele – jisté právní názory k otázce právní kontinuity a vztahu dekretů presidenta republiky k nařízením Slovenské národní rady také na Slovensku. Podle těchto názorů se Slovenská národní rada postavila vědomě proti principu právní kontinuity použitím „principu revoluce“, kterým útočila nejen proti luďáckému právnímu řádu, ale i proti československému právnímu řádu, a to jak předmnichovskému, tak i obnovenému v roce 1945.⁵⁴ Dokonce se zde prohlašuje, že formulace použité v usnesení Slovenské národní rady ze dne 24. 9. 1944 a ze dne 16. 10. 1944: „*Slovenská národná rada v záujme zaistenia medzinárodného postavenia Československej republiky (si) osvojila zásadu štátoprávnej kontinuity*“⁵⁵ nemá pro Slovensko žádný význam. Naopak se prý zákonodárná činnost Slovenské národní rady pokládá za tvorbu norem patřících od uzákonění Ústavodárného Národního shromáždění do československého právního řádu. Rovněž tak tento nesmírně svérázný právní názor tvrdí, že ani nařízení č. 30/1945 Sb. n. SNR, o zákonodárné moci na Slovensku, které již uznává zákonodárnou pravomoc presidenta republiky alespoň ve věcech celostátní působnosti, neznamená jakékoli omezení zákonodárné pravomoci Slovenské národní rady, ba právě naopak, že jí přísluší, tak neomezeně jak ji stanoví první akt Slovenské národní rady, tj. nařízení č. 1/1944 Sb. n. SNR, o vykonávání zákonodárné, vládní a výkonné moci na Slovensku. Tedy se dále proklamuje nedotknutelná existence zvláštního slovenského právního řádu jakkoliv nezávislého na celostátním právním řádu. Slovenská národní rada se prezentovala jako zcela samostatný a na československém státu absolutně nezávislý regionální činitel. Pokud bychom nahlíželi na věc z tohoto extrémního slovenského hlediska, neexistovala by od osvobození Československa do ustavení Prozatímního Národního shromáždění koncem srpna 1945 v našem státě jednotná republika Československá, nýbrž pouze jakási personální unie, jako nejradikálnější stupeň územního i státoprávního dělení, resp. spojení dvou cizích států pouze v osobě panovníka.

Celkově tu dále jde o známou spornou otázku té doby, totiž otázku platnosti v československém právním řádu právních předpisů vydaných Slovenskou národní radou a jejím předsednictvem v době

54 Viz Luby, Š.: Kontinuita. In: Právní obzor č. 7–8/1946, s. 204.

55 Ibidem, s. 206.

od 1. 9. 1944 do 18. 4. 1946. Je právně nemyslitelné, aby jeden a týž stát měl dva samostatné zdroje práva – *Rechtsquelle*, tj. dvě různá normativní ohniska, tzn. zákon o zřízení samostatného státu československého z roku 1918 spolu s československou ústavou z roku 1920 na straně jedné a nařízení Slovenské národní rady o vykonávání zákonodárné, vládní a výkonné moci na Slovensku z roku 1944 na straně druhé. A v konsekvenci na to dva různé právní řády, jeden celostátní československý a jeden separátní slovenský. Státoprávní nauka nezná stát s více vzájemně nekoordinovanými právními řády. Buď jeden (první) zdroj práva recipuje právní řád odvozený od druhého právního zdroje, takže vznikne formálně jednotný právní řád odvoditelný od prvního právního ohniska. Nebo v případě jejich slučitelnosti dojde k splynutí obou právních řádů nějakým právním aktem, který se tak stane společným právním základem státu. Z hlediska dogmaticko-právního již ústavní dekret presidenta republiky č. 11/1944 Úř. věst. čsl., o obnovení právního pořádku zrušil nařízení č. 1/1944 Sb. n. SNR, o vykonávání zákonodárné, vládní a výkonné moci na Slovensku. Normativní teorie právní podržela navíc jednoznačné stanovisko o protiústavnosti celého právního řádu vytvořeného citovaným nařízením Slovenské národní rady. Lid v okupovaných zemích Československa i československá zahraniční emigrace vycházela právem z předpokladu, že Slovenské národní povstání směřuje výlučně proti kolaborantskému režimu tisoovského státu a proti německým a maďarským okupantům a má za účel docílit osvobození Slovenska jako součásti Československé republiky. Ostatně dá se předpokládat, že široké lidové vrstvy na Slovensku netoužily po zachování fašistické diktatury pod patronací Třetí říše, nýbrž po obnovení samostatné československé státnosti. Proto československý zahraniční odboj z pohledu státoprávního zřejmě oprávněně očekával, že zákonodárná činnost Slovenské národní rady v době slovenského povstání bude mít revoluční, výhradně protiokupační charakter, a že jde o vydávání právních norem, jejichž prostřednictvím v nepřítomnosti československých ústavních činitelů na státním území Slovenská národní rada dočasně převzala výkon celé zákonodárné, vládní a výkonné moci na Slovensku. Z těchto důvodů se předpokládalo, že Slovenská národní rada bude reprezentovat na osvobozeném území Československé republiky, nejen slovenský národ, ale všechnu československou státní moc. „*Přítom... mělo snad býti všem účastníkům za předpokladu obnovení Čes-*

*koslovenské republiky jako jednotného státu jasné, že Slovenská národní rada není a nemůže být oprávněna, aby otázku výkonu zákonodárné, vládní a výkonné moci na kterékoli části státního území upravila i pro dobu, kdy v Československu zase bude působiti president republiky jako hlava státu, celostátní vláda a po případě i celostátní zákonodárny sbor. Bylo by ovšem stejně samozřejmé, že by obdobně nemohla ani nějaká Česká národní rada nebo jakýkoliv podobný sbor v zemích České a Moravskoslezské stanoviti úpravu zákonodárné, vládní a výkonné moci v jakékoliv části státního území, tedy ani v českých zemích, s účinkem i pro dobu, kdy se president republiky a vláda ujmou na dotyčném území svých ústavních funkcí.*⁵⁶ Jestliže v oblasti československého právního řádu v době nesvobody vznikla vedle celostátní větve převážně zahraničního zákonodárství dekretálního také ryze partikulární větve zákonodárství slovenského, pak bylo třeba se s touto právní anomálií vypořádat při obnovení právního pořádku. V případě slučitelnosti tohoto slovenského partikulárního práva s československým právním řádem, by bývala přicházela v úvahu ratihabice. Bylo ovšem dobře známo, „že normotvorná činnost Slovenské národní rady *jak před dohodou ze dne 2. června 1945, tak po ní dosti často vybočovala z rámce stanoveného dohodou*“.⁵⁷ Proto celostátní zákonodárce vyhradil řešení zmíněného legislativního problému *pro futuro* zvláštní úpravě Ústavního Národního shromáždění. Únosné odstranění tohoto zdroje právní nejistoty nastalo až po Třetí pražské dohodě ze dne 27. 6. 1946, která zároveň pro řešení nastalých ústavněprávních nesnází ustanovovala unifikační komisi právníků při úřadu předsednictva vlády. Pro období po slovenském povstání a po osvobození Československa bylo příznačné, že residua autonomisticko-separátních tendencí tradiční luďácké provenience se na Slovensku přestěhovaly pod jiné výkladní politické štíty. Definitivní ustání legislativního konfliktu založeného z hlediska teoreticko-právního i prakticko-právního svéráznou normotvorbou Slovenské národní rady nastalo až vydáním Ústavy 9.

56 Kőrbel, P.: Kontinuita a československý právní řád. In: Právní praxe č. 1/1947, s. 7. Značné nesnáze působila i odlišnost československých právních předpisů o potrestání nacistických zločinců, zrádců a jejich pomahačů (dekret presidenta republiky č. 6/1945 Úř. věst. čsl.) od slovenských právních předpisů o potrestání fašistických zločinců, okupantů, zrádců a kolaborantů (nař. č. 33/1945 Sb. n. SNR).

57 Ibidem, s. 12.

května, avšak státoprávní prvek asymetričnosti v podobě zvláštních slovenských národních orgánů přetrvával.

VIII. Závěr

V rozpětí let 1938–1948, tj. v době nesvobody (29. 9. 1938–4. 5. 1945) a v prvních poválečných letech po osvobození Československa vzniklo v jednotlivých obdobích na území bývalé první republiky Československé jedenáct různých právních řádů. V zásadě neměly tyto tzv. autonomní, státně samostatné, protektorátní a okupační právní řády platnost. Vůči československému právnímu řádu zde platila formálně právní diskontinuita i materiálně právní diskontinuita *sui generis*. Z důvodu právní jistoty byly po osvobození republiky některé právní předpisy tohoto období dočasně recipovány československým právním řádem a některá rozhodnutí výslovně zrušena, ostatní podrobená přezkoumání.

Po mnichovském diktátu a po nacistické okupaci zbytku republiky Československé dne 15. března 1939 vznikl na tomto území tzv. Protektorátu Čechy a Morava sociální útvar bez ústavního zřízení, resp. fragment státu bez názvu. Československému odboji v zahraničí i doma, jakož i naprosté většině československého lidu šlo o obnovení samostatného československého státu, který je dočasně potlačen, ač nepřestal po právu existovat. „*To, že československý stát v právním smyslu přežil invasi a rozdělení z března 1939, bylo správně a bez nesnázi přiznáno všemi velmocemi ještě před tím, než vstoupily do války*“.⁵⁸ Proto londýnská exilová vláda vytvořila revolučním způsobem nové státní zřízení a podle nových poměrů i nový právní řád navazující na československou prvorepublikovou státnost a na československý právní řád předmnichovský. Cesta k znovuzískání samostatné státnosti a obnovení vlastního právního řádu měla dvě fáze. Přípravné období bylo ve znamení ustavení prozatímního státního zřízení v zahraničí. Následné období spočívalo v zavedení tohoto zřízení na osvobozeném území Československé republiky a jeho další výstavbě. Právním základem přitom byla tzv. londýnská ústava (ústavní dekrety presidenta republiky z roku 1940 a 1944) v kontextu s ústavou z roku 1920.

Mezi první republikou Československou a jejím právním řádem na straně jedné a prozatímním československým státním zřízením

58 Cassin, R.: Předmluva. In: Táborský, E.: Op. cit., s. 16.

v zahraničí a jeho právním řádem, jakož i obnoveným československým státním zřízením na osvobozeném území a jeho právním řádem na straně druhé existovala formální právní kontinuita doprovázená určitou mírou materiálně právní diskontinuity. Významná byla rovněž osobní kontinuita prezidenta republiky. A také mravní kontinuita československé ideje. Na druhé straně této státotvorné snaze československého odboje překážela vědomá formálně právní diskontinuita zastávaná od roku 1944 Slovenskou národní radou s tendencí dualistického řešení státu, v níž se zrcadlil dávný sen Andreje Hlinky. V té době, ale i daleko později se tato původní klerofašistická idea formálně projevovala důsledným označováním československého státu názvem Česko-Slovensko.

Ad vocem Dr. E. Beneš

Při návratu do vlasti prohlásil prezident republiky Dr. Edvard Beneš dne 16. května 1945 na Staroměstském náměstí: *„Vracíme se do vlasti – vláda a já – po jedné z nejstrašnějších válek historie... Byli jsme do velké míry nositelem, symbolem i obětí této strašné války... My, vedeni Vaší vírou, odvahou a silou ideje, ujali jsme se ve jméno kontinuity státu svých úkolů... a vracíme se nyní domů, abychom vložili demokraticky do rukou československého lidu mandát... a postupovali pak doma tak, jak vůle lidu ve vlasti sama rozhodne... Vzpomínáme si všichni na ten strašný rok 1938! Jak demokratická Evropa soustavně ustupovala útokům nacismu a fašismu... jak naše politika míru a spojení se Sovětským svazem a soustavného odporu proti fašismu a nacismu byla přibíjena na pranýř, postavený evropskou reakcí... po těžkých obtížích jsme docílili nejdříve v listopadu 1939 organizace a uznání Národního výboru pařížsko-londýnského a pak v červenci roku 1940 uznání první provisorní vlády a založení naší zahraniční armády, nejdříve ve Francii a pak v Anglii. Zároveň jsme vytvořili své zahraniční státní zřízení, založené na principu právní a politické kontinuity první republiky, celistvosti našeho předmnichovského území a na respektování hlavních zásad naší původní státní konstituce, jejíž nutnou změnu doma jsme ovšem všichni od počátku bezesporně uznávali a přijali... že také poměr Čechů a Slováků teprve doma... v budoucím státě bude vyřešena a že se to stane svobodnou demokratickou cestou... Proti Mnichovu jsme pozdvihli prapor kontinuity státu... Odčinění Mnichova bylo ovšem pro nás za války otázkou zásadní a celonárodní... Mezinárodně nám svět západní v roce*

*1938 těžce ukřivdil... Ustavením vlády na našem domácím osvobozeném území jsme skončili formálně období svého boje v exilu.*⁵⁹

Vytvoření zatímního československého státního zřízení prezidentem Benešem v zahraničí bylo vynuceno celkovou mezinárodní i vnitrostátní situací po německé, polské a maďarské válečné agresi proti samostatné republice Československé, zejména pak skutečností, že regulérní zákonodárny orgán, Národní shromáždění nemohlo postupovat ve své činnosti plně podle československé ústavy z roku 1920. Obdobně byl odůvodněn vznik dekretální pravomoci presidenta republiky. Nositelem této pravomoci, a to až do dubna 1945 byla hlava státu jako výlučný subjekt nouzového zákonodárství. Přesto nebyl prezident republiky ten, který rozhodujícím způsobem ovlivňoval obsah dekretů. Iniciativním orgánem v této věci byla obligatorně vláda, která na základě svého usnesení a po slyšení Státní rady a po odborném vyjádření Právní rady navrhovala prezidentu republiky vydání příslušného dekretu. Spoluúčast Státní rady a Právní rady na vydávání dekretů trvala až do jejich zrušení v únoru 1945 v souvislosti s vytvořením domácí československé vlády. V omezeném počtu případů, tj. od října 1945, byly dekrety vydávány v dohodě se Slovenskou národní radou, avšak právě jen v těch řídkých případech, kdy se tato rada uvolila, že dekrety budou výjimečně platit i na Slovensku. Případné výhrady k obsahu návrhu dekretu sděloval prezident republiky navrhovateli písemně. Tato stanoviska presidenta republiky nebyla pro navrhovatele závazná.⁶⁰ Vydání presidentských dekretů předcházela podpis hlavy státu jako promulgační akt ve smyslu prvorepublikové ústavněprávní nauky, tzn. jako osvědčení, že podepsaný dekret vznikl z hlediska právního řádu regulérně.

Již počátkem války předvídal prezident Dr. Beneš řadu událostí, které v tomto posléze světovém konfliktu nastanou. V samotném jejím průběhu se zabýval také nebezpečím recidivy nacismu a fašismu, které nastanou za určitých podmínek v době po skončení světové války. A k těmto otázkám se z hlediska naší současnosti velmi předvídatě znovu vracel ve svých projevech v osvobozené vlasti: „*My víme docela*

59 Beneš, E.: Speech delivered by President Ed. Beneš on the Old Town Square, Prague, on his return of Czechoslovakia, May, 16th, 1945. Prague: Orbis, 1945, s. 3–5, 9, 10, 12 a 15.

60 V této souvislosti je třeba kriticky poukázat na frekventovaný žurnalistický název „Benešovy dekrety“, který je označením laickým, hrubě neodborným.

*dobře, s kým sousedíme geograficky na východě a s kým sousedíme geograficky na západě. Zotaví-li se opět Německo, nebudeme svou polohou mezi žádným západem a východem. Budeme míti před sebou znovu Německo... a proto musíme jíti společně s ostatními Slovany...*⁶¹ „Nebude však trvat dlouho a budeme slyšet různé, všelijak formulované a systémy vypracované omluvy, výmluvy a omývání všeho toho, čeho se Němci v této válce tak neslýchaně nelidsky dopouštěli.“⁶² Nejtěžším břemenem pro presidenta Dr. Beneše však byla zrada západních spojenců v období Mnichova a po něm. Stala se pro něj vpravdě osudovým největším celoživotním zklamáním.⁶³ Nebyla to ani tak tradičně lavírující Anglie, která vlastně první odmítla vojenskou pomoc Francii a tím zahájila evropskou katastrofu,⁶⁴ jako to bylo cynické zrazení spojeneckých závazků ze strany Francie. Právě postoj Francie, které president Beneš tolik

61 Z projevu presidenta republiky v Kroměříži dne 14. července 1946. In: Op. cit. s. 48 a 49.

62 Z projevu na smuteční tryzně v Lidicích dne 10. června 1945. In: Op. cit., s. 57. Pohledem na dnešní tendence v České republice (omlouvání nebo bagatelizování nacistických a fašistických zvěstev a naopak hanobení protiokupantského odboje, soudní legalizace ohniska německého revanšismu působícího ve Spolkové republice od roku 1948 – Sudetendeutsche Landsmannschaft, vysílání podobných televizní pořadů – tzv. historická témata a vydávání obdobné literatury – srov. např. hrubě protičeskoslovenská tiskovina Mandler, E.: Benešovy dekrety. Praha: Libri, 2002, 126 s.) je nesporné, že se president Beneš nemýlil.

63 Také řada informací o jisté spolupráci tzv. západních demokracií s nacistickým Německem již v letech před Mnichovem působila traumaticky. Například francouzský zbrojní průmysl poskytoval Německu velké zakázky. Americké banky půjčovaly Německu horentní sumy dolarů, za něž Německo zbrojilo. Obsazení Rakouska a zničení kvalitní válečné moci Československa přijaly francouzské a britské finanční kruhy s největším klidem, ba uspokojením. Přitom ministr zahraničí Joachim von Ribbentrop na adresu ustrašených anglických vyjednávačů a usmiřovačů s Hitlerem poznamenal: „Angličané jsou demoralizováni a degenerováni.“ Sám A. Hitler byl přesvědčen, že Anglie, „tato nejplutokratičtější a nejdegenerovanější země má armádu, která bude bojovat do posledního Francouze“. Viz Palkovský, K. B.: Londýnské epístoly. Praha: V. Petr, 1946, s. 16, 23, 24 a 38.

64 V korespondenci s ministrem zahraničních věcí J. Masarykem se zkušenost s Anglií formulovala takto: „Hluboce ctíme Winstona Churchilla, jsme mu nesmírně vděční za jeho sliby...ale on ví stejně dobře jako my, že jsme se už jednou zklamali.“ Palkovský, K. B.: Op. cit., s. 88.

důvěřoval, byl pro něj ranou největší a nejcitelnější.⁶⁵ *Sic eunt fata hominum*. Proto také zasvětil celý zbytek života napravení této zdrcující události: „*Odčinění Mnichova a jeho důsledků stalo se mi od posledních čtyř let snad už jediným cílem života.*“⁶⁶ Celou organizací zahraničního odboje a nesmírnou diplomatickou a státnickou činností spolu se svou mezinárodní autoritou pracoval Dr. Beneš na osvobození a obnově samostatného československého státu. Československému národu se stal v nejtěžších dějinných zkouškách za posledních dvanáct set let oporou. Patří mu obdiv a plné uznání jako vůdčí postavě zahraničního odboje a přednímu československému státníku pro jeho neúnavnou houževnatost a obratnost, kterou ukázal v celé jeho státoprávní pětileté kampani za Československou republiku. Doktor Edvard Beneš, prezident Budovatel, se zasloužil o československý stát.

Ad marginem Das dritte Reich

Ministr exilové vlády a pozdější první vlády domácí dr. Hubert Ripka, hlásící se k syntetické politické koncepci T. G. Masaryka se

65 Ke zklamáním presidenta Beneše patřil i postoj státního presidenta E. Háchy. V prvním období po okupaci tzv. druhé republiky existovala jistá dohoda, že dr. Hácha krátce po nastoupení své „presidentské“ funkce odejde do ciziny. Svůj slib ovšem nesplnil a stal se z něho věrný lokaj hitlerovské říše. K prvnímu výročí vzniku tzv. Protektorátu Čechy a Morava píše A. Hitlerovi: „... nemohu tedy jinak, než přátí dnes slavným německým zbráním, které chrání i český národ Sieg-Heil. Státní president Dr. Emil Hácha“ Telegram státního presidenta dr. Emila Háchy Vůdci a říšskému kancléři. In: Výročí Protektorátu Čechy a Morava. Praha: Výbor Národního souručenství, 1940, s. 14. V projevu do českého rozhlasu dne 30. 5. 1942 E. Hácha uvedl: „... Jestliže dnes prohlásím lžipresidenta Beneše za veřejného nepřítele číslo jedna, zjišťuji jen skutečnost... Ti však, co neuposlechnou mých slov jako svého jediného zákonného presidenta... budou zcela zaslouženě potrestáni... Místo českého národa je v tomto velikém boji jediné po boku Velkoněmecké říše.“ Projev státního presidenta Dr. Emila Háchy. In: V hodině dvanácté. Praha: Orbis, 1942, s. 8 a 9. V telegramu A. Hitlerovi ze dne 4. 6. 1942 Emil Hácha píše: „... z našeho upřímného srdce prýští jediná touha, abychom nyní s ještě větším napětím všech sil přispěli k tomu, aby definitivní pád Anglie a jí placečných uprchnuvších zrádců národa se stal odplatou... oddané ujištění naší nezlomné věrnosti Vám a Říši.“ Telegram státního presidenta Dr. Emila Háchy Vůdci Adolfu Hitlerovi. In: Op. cit., s. 26.

66 Hajšman, J.: Dr. Edvard Beneš. Hlubina bezpečnosti. Soubor statí a úvah. Praha: F. Šmid, 1947, s. 40.

zamýšlel ještě v Londýně nad otázkou agresivního pangermanismu po zániku nacistické Třetí říše. Perspektivní obranu proti věčné německé snaze ovládat jiné země a vyhladit malé, zejména slovanské národy spatřoval v možnosti aliance malých států Evropy. O podmínkách funkčnosti takového evropského soustátí uváděl: „je třeba znovu a znovu připomínat – federalisace Evropy by snadno mohla vést ke germanisaci Evropy... Evropská federace je myslitelná jen tehdy, zúčastní-li se jí i Velká Británie a Sovětský svaz přímo jako její členové... Ve východní Evropě jen Sovětský svaz je dostatečnou protiváhou proti Německu, a proto státy střední a východní Evropy musí s Ruskem přátelsky spolupracovat, chtějí-li se vyvarovat nebezpečí nových německých výbojů a obnovení ‚Mitteleuropy‘ věčného to německého snu... A tak čím obšírněji a konkrétněji uvažujeme o možnostech konfederace ve střední Evropě, tím jasněji zjišťujeme, že její podstatná podmínka... je v pokračování pevného spojení mezi Sovětským svazem a velkými západními demokraciemi. Kdyby se toto spojení rozpadlo... Není třeba připomínat, že by z toho nejvíce těžilo Německo... Němci mohou a budou těžit ze svého centrálního položení v Evropě, tak jako vždy činili... xa že z rozporu mezi Západem a Východem budou užitečně těžit pro sebe... Němci všechno vynaloží a o všechno se pokusí, jen aby... se zase vzhopily k důležitému mocenskému postavení... Federace nebo konfederace... znamenalo by to... že by se... Evropa dostala neodvratně pod nadvládu Německa, daleko nejsilnějšího ze všech ostatních evropských národů, počítajíc v to i Francii... pangermanism nemá jen formu brutálního hitlerovského ‚nového řádu‘, může se představovati i v roušce nějaké ‚Pan-Evropy‘ nebo evropské federace.“⁶⁷ Míra reálnosti prognostických úvah ministra a poslance Československé strany národně socialistické PhDr. Huberta Ripky je měřitelná pohledem na vývoj Evropské unie a postavení sjednoceného Německa v ní.

Kontakt na autora: jan.pinz@centrum.cz

67 Ripka, H.: Československo v nové Evropě. London: Lincolns-Prager, 1945, s. 25, 96 a 135.

Benešova koncepcia právnej kontinuity Československej republiky a slovenská demokratická štátnosť

Beneš' concept of legal continuity of Czechoslovak Republic and Slovak democratic statehood

Martin Skaloš¹

Anotácia: Cieľom príspevku je analýza prezidentom Benešom proklamovanej koncepcie právnej kontinuity predmníchovskej Československej republiky a predstáv štátoprávneho postavenia Slovenska v povojnovom Československu.

Abstract: The aim of the article is the analysis of the concept proclaimed by President Beneš of legal continuity of the pre-Munich Czechoslovak Republic, and constitutional position of Slovakia in the post-war Czechoslovakia.

I. Úvod

Reakciou na okupáciu českých krajín a vytvorenie tzv. Slovenského štátu boli snahy českého a slovenského národa o obnovenie národnej a štátnej samostatnosti. Odboj bol organizovaný z rôznych odbojových centier doma i v zahraničí. Taktiež bola vytvorená koncepcia, podľa ktorej mníchovská dohoda a všetko, čo po nej nasledovalo, je právne irelevantné. Konkrétne to znamenalo, že Mníchovská dohoda právne neexistuje, že právne opodstatnenie chýba tiež tzv. II. republike, Slovenskému štátu a Protektorátu Čechy a Morava. Dôsledne preto proklamovala táto teória existenciu Československej republiky vo svojej kontinuálnej podobe z obdobia pred Mníchovom.²

1 JUDr. PhDr. Martin Skaloš, PhD., odborný asistent, Katedra dejín štátu a práva, Právnická fakulta Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici.

2 Edvard Beneš je predstaviteľom československej koncepcie obnovy predmníchovskej ČSR. Základom jeho činnosti sa stala teória právnej a politickej kontinuity, podľa ktorej Československo nikdy neprestalo právne existovať ako subjekt medzinárodného práva, nemalo však žiadne vládne orgány, ktoré by ho v medzinárodných vzťahoch zastupovali. Podľa jeho predstáv sa obnova Československa mala realizovať v rozsahu predmníchovskej republiky a usiloval sa o to, aby bola mníchovská dohoda vyhlásená za neplatnú od samého začiatku.

Revolučný charakter ozbrojeného vystúpenia na Slovensku poznačil diferenciaciu a štrukturalizáciu predstáv o povojnovom štátoprávnom usporiadaní doma. Názory domácich slovenských odbojových síl sa v mnohých smeroch nestotožňovali s koncepciami československej štátnej reprezentácie v Londýne, ktorá naďalej zotrvala na stanovisku dôslednej štátoprávnej kontinuity s predmníchovským Československom.³ Do povstania zapojené slovenské hnutie odporu nemohlo objektívne akceptovať niektoré aspekty E. Benešom nezmieriteľne prebojovanej teórie predstavujúce anachronizmus už v čase ich uplatňovania v rokoch 1918 – 1938. V tomto smere išlo predovšetkým o čechoslovakistické zadelenie slovenského národa a s tým súvisiacu aktuálnu nutnosť všestranného zlepšenia postavenia Slovákov a Slovenska v povojnovej republike. V programových stanoviskách a vyhláseniach Slovenskej národnej rady ako i jednotlivých politických zoskupení sa počas Slovenského národného povstania, no ani potom neprejavili iné zamerania ako na jednoznačne novú povojnovú československú orientáciu.⁴

II. Teória právnej a politickej kontinuity Československej republiky po II. svetovej vojne

Po uznaní československej exilovej vlády v Londýne mocnosťami protifašistickej koalície (1941–1942) a po uzavretí spojeneckej zmluvy medzi ČSR a ZSSR v decembri 1943 sa fakticky rozhodlo aj o osude slovenského štátu. Ten vznikol a existoval z vôle nacistického Nemecka a s jeho porážkou aj zanikol. Nádeje vládnucich kruhov Slovenskej republiky, že sa nejakým zázrakom podarí preplávať so slovenským člnom na druhý breh a vstúpiť do povojnového života so slovenským štátom sa napokon ukázali ako nereálne. Žiadna z víťazných veľmocí nemala záujem o jeho záchranu.

3 E. Beneš bol známym zástancom teórie jednotného československého národa, pričom L. Hubenák pripomína, že toto presvedčenie neopustil ani po roku 1938, jeho koncepcia obnovy ČSR počítala s jej pôvodnou administratívnou formou krajinského zriadenia aj na Slovensku, samozrejme, pri zachovaní jednotného unitárneho štátu. Hubenák, L.: Zápas o nové Československo. In: Právny obzor č. 5/1985, s. 464.

4 Mosný, P.: České a slovenské dejiny štátu a práva po roku 1918. II. časť. Košice: UPJŠ, 1991, s. 124.

Slovenskej štátnosti nepriali ani vnútorné pomery. Myšlienka národného štátu nebola síce mŕtva, ale nemala zázemie, tradície, chýbalo štátne povedomie. Pribinova dŕžava bola príliš vzdialená, Slovenská republika vznikla náhle a trvala krátko. Okrem toho charakter režimu, oklieštené územie Slovenska v dôsledku Viedenskej arbitráže z 2. novembra 1938 a perspektíva porazeného štátu, že by sa zachovala nezávislosť Slovenska, neboli príliš lákavou perspektívou. Napokon nechýbali obavy z toho, že samostatné Slovensko by sa skôr či neskôr stalo korisťou niektorého suseda. Edvard Beneš ešte v roku 1947 zahral na túto strunu, keď zdôraznil, že Československo by novú krízu neprežilo. Slovensko by nebolo samostatným štátom v žiadnom prípade, najpravdepodobnejšie by pripadlo Rusku.⁵

To všetko ovplyvňovalo postoje vtedajších politických aktérov a súčasníkov. Obnova ČSR sa ukazovala ako jediná reálna alternatíva. Z nej vychádzala a v praxi ju uplatňovala nová slovenská politická reprezentácia zrodená v Slovenskom národnom povstaní 1944. Pre ňu bolo kľúčovou otázkou to, aké postavenie bude mať Slovensko v obnovenej ČSR. V tomto bode sa Slovenská národná rada dostala do sporu s Benešom a jeho stúpenkami už počas povstania, ba dokonca už pri svojom zrode. Prezident Beneš trval na princípe právnej kontinuity Československej republiky⁶ a platnosti ústavy z roku 1920 v celom

5 Benešov vzťah k Slovensku určovala jeho predstava o existencii jednotného česko-slovenského národa, ktorej sa nikdy nezbavil.

6 Princíp právnej kontinuity Československej republiky sformoval Dr. Beneš v emigrácii. Rozlišoval právnú kontinuitu v dvoch formách, medzinárodnoprávnu a vnútropolitickú. Podľa neho medzinárodnoprávnu kontinuitu uplatňovala vláda na nespravodlivosti všetkého toho, čo sa stalo v Mníchove a po Mníchove. Odmietla existenciu pomníčavskej Československej republiky, teda II. ČSR. Čo sa týka vnútro politickej kontinuity, odvodzovala sa z normatívnej interpretácie pojmu kontinuity a diskontinuity, ktorý bol chápaný v zmysle brnianskej normatívnej školy. Brnianska právna (normativistická) škola chápala túto problematiku v zmysle definície prof. Dr. F. Weyra, ktorý rozlišoval materiálnu a formálnu kontinuitu. Beneš chápal otázku kontinuity v materiálnom zmysle. Materiálna kontinuita bola chápaná ako skutočnosť, že určité zásady ako právne inštitúty trvajú v priebehu doby a cez zmeny, ktoré sa v tejto dobe odohrávajú, nedotknuté, nezmenené a pritom v právnom poriadku ďalej alebo organicky, t. j. bez nijakej časovej diskontinuity sa vyvíjajú. V tomto zmysle sa kontinuita uskutočňovala recepciou, teda obsah právnych noriem jedného právneho poriadku bol prevzatý druhým, časovo neskorším právnym poriadkom.

rozsahu. Zdráhal sa uznať Slovenskú národnú radu za vrcholný orgán odboja a moci na Slovensku. Chcel ju degradovať na úroveň krajinského výboru a po vojne obnoviť predmnichovské pomery s jednotným československým národom, unitárnym štátom, krajinským zriadením a pod. Slovenská národná rada, ktorá na povstaleckom území prevzala všetku štátnu moc a londýnskej exilovej vláde uprela vnútropolitickú zvrchovanosť na Slovensku, odmietla čechoslovakizmus, predmnichovské štátoprávne usporiadanie a nastolila novú koncepciu riešenia slovenskej otázky, založenú na princípe „rovný s rovným“.⁷

Odlíšnosť názorov na postavenie Slovenska v obnovenej ČSR sa naplno prejavila v roku 1945 počas rokovaní o vládnom programe i neskôr. Slovenská národná rada začiatkom roku 1945 spresnila svoju predstavu o česko-slovenských vzťahoch v štátoprávnej oblasti. Najmä slovenskí komunisti vyvíjali v tomto smere značnú iniciatívu a neskrývali, že ich cieľom je federácia. Povzbudzoval ich aj postoj Moskvy, ktorá sa ústami Georga Dimitrova, vtedajšieho vedúceho medzinárodného oddelenia ÚV Všeľvazovej komunistickej strany (boľševikov), v decembri 1944 vyslovila za federatívne usporiadanie Československej republiky.

Už v prvom dokumente SNR – delegácie pre oslobodené územie – Manifeste SNR zo 4. februára 1945 sa naznačila táto forma štátoprávneho usporiadania. O tri týždne neskôr Gustáv Husák, podpredseda KSS, na snemovaní slovenských komunistov v Košiciach 28. februára 1945 požiadavku federácie prezentoval celkom jednoznačne: „...želáme si federatívny štát, štát jednotný a spoločný...“ Na Slovensku má mať slovenský národ svoju slovenskú demokratickú vládu a svoj slobodne volený parlament, ktoré by rozhodovali o všetkom, čo sa nedotýka spoločného záujmu oboch národov. O veciach spoločných má rozhodovať spoločná vláda a spoločný parlament.“⁸

Slovenská národná rada 2. marca 1945 prerokovala a jednomyseľne schválila zásady postavenia Slovenska v oslobodenej republike ako smernicu pre delegáciu SNR na moskovské rokovania o vládnom programe a o zostavení prvej vlády Národného frontu Čechov a Slovákov.

7 Skaloš, M.: Slovenské a československé dejiny štátu a práva v rokoch 1945–1989. Banská Bystrica: PrF UMB, 2011, s. 11–12.

8 Barnovský, M. a kol.: Od vojnovej katastrofy po Ústavu 9. mája. In: Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti II. Bratislava: NLC, 1998, s. 385–386.

V uznesení sa žiadalo, aby nová vláda pred príchodom na Slovensko deklarovala úplnú rovnoprávnosť slovenského a českého národa a dala prísľub, že sa budúce ústavné riešenie vzťahov medzi obidvoma národmi uskutoční na základe rovnosti a dohody obidvoch národov. Ďalej sa rámcovo vymedzila deľba moci. Taxatívne sa vymenovalo, ktoré rezorty majú patriť do výlučnej kompetencie vlády, ktoré do právomoci výkonných orgánov SNR a ktoré sú spoločné. Súčasne sa žiadalo primerané zastúpenie Slovenska v ústredných orgánoch.

Požiadavky SNR sa stretli s nepochopením českých nekomunistických strán. Ani predstavitelia KSČ neboli nadšení, ale v zásadných otázkach stanovisko SNR podporili. Pravda, iba do tej miery, pokiaľ korešpondovalo s ich predstavami a cieľmi. Svojou politikou voči Slovensku tiež nemienili strácať zázemie v českom voličskom prostredí. Klement Gottwald⁹ požiadal delegáciu SNR, aby sa podkladom rokovania stal návrh KSČ, ktorý sa od návrhu SNR odlišoval predovšetkým v tom, že v ňom neboli vyznačené kompetencie celoštátnych a slovenských národných orgánov a neobsahoval dočasné hospodárske opatrenia. Aby delegácia SNR získala podporu zástupcov KSČ, vyhovela Gottwaldovej požiadavke. Žiadala však garanciu, záväzok vlády do budúcnosti, že existujúci stav nie je provizórny, že slovenské národné orgány budú ústavne konštituované. Túto požiadavku odmietali národní socialisti s tvrdením, že vláda nie je kompetentná prevziať taký záväzok. Ustúpili až po dlhých rokovaniach.¹⁰

Výsledkom moskovských rokovaní zástupcov českých politických strán a delegácie SNR v dňoch 22. – 29. marca 1945, z ktorých vzišiel Košický vládny program, bol kompromis. Prejavil sa aj v tom, že sa neprijala pôvodná Benešova koncepcia o obnove ČSR na základe úplnej platnosti ústavy z roku 1920, ani koncepcia SNR o konštituovaní novej, spoločnej ČSR. Ústava zostala v platnosti, ale len do jej zmeny. Česko-slovenská republika sa vyhlásila za štát dvoch rovnoprávných národov. SNR sa uznala za nositeľku národnej suverenity a štátnej moci na Slovensku. Na území Slovenska sa mali utvárať slovenské vojenské útvary

9 Na V. zjazde KSČ vo februári 1929 bol Klement Gottwald zvolený za generálneho tajomníka KSČ. V rokoch 1929 – 1938 bol poslancom Národného zhromaždenia. Dňa 14. júna 1948 bol Klement Gottwald po abdikácii Edvarda Beneša zvolený do funkcie československého prezidenta.

10 Skaloš, M.: Slovenské a československé dejiny štátu a práva v rokoch 1945–1989. Banská Bystrica: PrF UMB, 2011, s. 12–13.

a vláda prisľúbila, že sa bude starať o ústavné zakotvenie slovenských národných orgánov. Košický vládny program formuloval všeobecné zásady slovensko-českých vzťahov, ale neriešil konkrétne štátoprávne otázky. Neobsahoval federatívnu formu štátoprávneho usporiadania, lebo v ňom nebola ani zmienka o českých národných orgánoch, ale ju ani nevylučoval. Otázka štátoprávneho postavenia Slovenska v ČSR a vymedzenia kompetencií a vzťahov medzi SNR a ústrednými štátnymi orgánmi zostala otvorená.¹¹

III. Košický vládny program a slovenská otázka

Ústavnoprávne pomery sa až v obnovenej Československej republike usporiadali v zmysle ideí Slovenského národného povstania. Neskôr bolo prijatých niekoľko potrebných právnych dokumentov, v ktorých sa oficiálne uznala zákonodarná právomoc Slovenskej národnej rady a samotná jej existencia a tým aj ďalšie formovanie slovenských národných orgánov.

Názory na vytvorenie federatívneho česko-slovenského štátu sa vykrýštalizovali v roku 1945, keď Slovenská národná rada vyhlasuje požiadavku vytvorenia česko-slovenskej federácie vo svojom manifeste zo 4. februára 1945, v ktorom sa okrem iného hovorí: „V dorozumení s predstaviteľmi českého národa upravíme v novom Československu pomer Slováci a Čechov na základe úplnej rovnosti tak, aby na Slovensku Slováci a v Čechách Česi si spravovali svoje veci, kým ústredný snem a ústredná vláda budú spravovať len spoločné veci jednotného a nedeliteľného štátu.“¹² Preto delegácia Slovenskej národnej rady, ktorá sa zúčastnila moskovských rokovaní v marci 1945 o vládnom programe a zložení novej vlády Národného frontu Čechov a Slovákov s predstaviteľmi českých politických strán, prišla na tieto rokovania už s konkrétnym návrhom na riešenie štátoprávnych vzťahov Čechov a Slovákov, sformulovaným v uznesení Slovenskej národnej rady o zásadách postavenia Slovenska v obnovenej Československej republike, ktoré bolo prijaté na plenárnom zasadnutí 2. marca 1945 v Košiciach. SNR v uznesení vyjadrila požiadavku, aby nová československá vlá-

11 Barnovský, M. a kol.: Od vojnovej katastrofy po Ústavu 9. mája. In: Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti II. Bratislava: NLC, 1998, s. 386–388.

12 Bližšie pozri: Hubenák, L.: Dokumenty k dejinám štátu a práva na území Slovenska II. Banská Bystrica: PrF UMB, 1997, s. 223–224.

da deklarovala, že uznáva svojbytnosť slovenského národa a nesúhlasí s vyhlásením exilovej londýnskej vlády zo dňa 30. júna 1943 o jednotnom československom národe.¹³ Zároveň mala potvrdiť platnosť nariadenia SNR č. 1/1944 Zb. n. SNR – a tým potvrdiť, že SNR je nositeľkou zákonodarnej, vládnej a výkonnej moci na Slovensku.

Aj keď zásady, uvedené v uznesení SNR z 2. marca 1945,¹⁴ mali byť základom pri rokovaní delegácie SNR v Moskve s predstaviteľmi londýnskej vlády, ktorá sa spolu s prezidentom Benešom vracala do vlasti cez ZSSR, nakoniec to tak nebolo, pretože s týmito požiadavkami už na predbežných poradách nesúhlasili predstavitelia Československej národnosocialistickej strany a Lidovej strany, najmä so šiestym bodom, ktorý sa týkal riešenia slovenskej otázky, a ôsmym bodom memoranda o prechodných hospodárskych opatreniach.¹⁵ Keďže si K. Gottwald uvedomoval možnosť blížiaceho sa konfliktu pri prijímaní návrhu vládneho programu, presvedčil delegáciu SNR, aby sa podkladom rokovania stal návrh KSČ, ktorý neupravoval kompetencie celoštátnych a slovenských národných orgánov a neobsahoval dočasné hospodárske opatrenia. Z dôvodu získania podpory zástupcov KSČ pristúpila SNR na Gottwaldov návrh.

Moskovské rokovania, ktoré sa konali v dňoch 22. – 29. marca 1945, predstavujú dôležité miesto vo formovaní novej česko-slovenskej štátnosti. Zúčastnili sa ich predstavitelia českých politických strán (KSČ, národní socialisti, sociálni demokrati a lidovci) a delegácia SNR. Výsledkom rokovaní bol vládny program, ktorý sa však pre rozdielne názory medzi českými nekomunistickými stranami a SNR nerodil ľahko, ale bol kompromisom medzi snahou riešiť vzťah Čechov a Slovákov na federatívnom princípe, o čo žiadala slovenská delegácia, a presadzovaním návrhu čechoslovakistov, reprezentovaných Benešovými prívržencami, budovať obnovené Československo na základe koncepcie jednotného československého národa.

13 Názor československej exilovej vlády o postavení Slovenska, okrem iného jasne proklamoval, že Slovensko nedostane nijakú politickú autonómiu. Pozri tiež Ústavu ČSR z roku 1920 – úvodné vyhlásenie.

14 Bližšie pozri: Hubenák, L.: Dokumenty k dejinám štátu a práva na území Slovenska II. Banská Bystrica: PrF UMB, 1997, s. 225.

15 Slovensko sa podľa tohto bodu malo stať samostatnou hospodárskou, colnou a menovou jednotkou, dovedty, kým nebude možné vzájomné vzťahy jednotne upraviť.

Prezident republiky Edvard Beneš vymenoval 4. apríla 1945 novú vládu Československej republiky.¹⁶ Nasledujúci deň vláda schválila na svojom prvom zasadnutí v Košiciach vládny program, dohodnutý na moskovských rokovaníach, ktorý bol zároveň aj vyhlásený na slávnostnom zasadnutí Slovenskej národnej rady; preto sa označuje ako Košický vládny program. Košický vládny program obsahoval 16 kapitol, ktoré sa dotýkali všetkých základných problémov spoločenského, politického, hospodárskeho, kultúrneho života a medzinárodného postavenia ČSR a jej povojnového vývoja. V Košickom vládnom programe sa vláda zaviazala, že verejný život bude budovať na širokom demokratickom základe s vybudovaním nových orgánov štátnej správy – ľudom volených, kontrolovaných a odvolateľných národných výborov.¹⁷

Azda najvýznamnejšou sa javí šiesta kapitola programu, ktorá hovorí o obnovení spoločného štátu Čechov a Slovákov (na zásade rovný s rovným) a súčasne rieši aj uznanie SNR ako predstaviteľky štátnej moci na Slovensku, opierajúcu sa o národné výbory.¹⁸

Pri prijímaní Košického vládneho programu, predovšetkým jeho šiestej – najdiskutovanejšej časti, si svoje požiadavky, ako už bolo uvedené, úplne nepresadila ani jedna strana a prijalo sa kompromisné riešenie. Úspechom pre Slovákov bolo uznanie samobytnosti a rovnoprávnosti slovenského národa s českým národom, ako aj uznanie právomoci SNR ako nositeľky národnej suverenity a štátnej moci na Slovensku. Košický vládny program z hľadiska štátoprávneho usporiadania povojnovej Československej republiky predurčoval riešenie vzťahov medzi Slovákami a Čechmi. Keďže vládny program neriešil dôležitú otázku kompetencií, ani v ňom nebola zmienka o potrebe vytvorenia českých národných orgánov a česká strana ich vznik ani nepredpokladala, tým vlastne vznikli „základy“ asymetrického štátoprávneho modelu usporiadania republiky. Na druhej strane vládny

16 Národný front vystupoval ako vládna koalícia, ktorého súčasťou mohli byť len schválené politické strany. Vláda mala 25 členov, z nich 9 Slovákov – 6 ministri a 3 štátni tajomníci. Predsedom vlády sa stal Z. Fierlinger. Prezident E. Beneš zároveň rozpustil Štátnu radu.

17 Bližšie pozri: Gronský, J.: Komentované dokumenty k ústavným dejinám Československa II. (1945–1960). Praha: Karolinum, 2006, s. 21–33.

18 Skaloš, M.: Historickoprávne aspekty slovensko-českých vzťahov. Rozdelenie ČSFR a ďalšia spolupráca. Banská Bystrica: PrF UMB, 2008, s. 69–72.

program nevylučoval ani iné možnosti riešenia slovensko-českých vzťahov. Tým, že nenaznačoval jasné predstavy, ako sa bude realizovať princíp rovný s rovným, umožňoval SNR stále počítať s možnosťou federatívneho usporiadania republiky v duchu uznesenia pléna SNR z 2. marca 1945.

Otázka kompetencie, vzťahov medzi centrálnymi orgánmi a SNR zostala otvorená, pretože to umožňovala šiesta kapitola, ktorá ustanovila: „O budúcom rozdelení kompetencie medzi orgány ústredné a slovenské dohodnú sa legitímni zástupcovia národa českého a slovenského. V ústredných štátnych úradoch, inštitúciách a v hospodárskych orgánoch celoštátneho významu bude Slovákom zabezpečené primerané zastúpenie čo do počtu, ako aj čo do významu.“¹⁹ Ako sa však neskôr ukázalo, zásadnú požiadavku federatívneho usporiadania sa SNR hneď po skončení vojny nepodarilo, napriek vynaloženému úsiliu, presadiť.²⁰

IV. Štátoprávna a politická asymetria po roku 1945

Devízy povstania, vyjadrené v požiadavke vzťahov Čechov a Slovákov slovami „rovný s rovným“, vydržali iba krátko po roku 1945.²¹ Žiaľ, povojnový vývoj opätovného budovania unitárneho československého štátu nesporne preukázal, že česká politika demokratického razenia do februára 1948, i česká komunistická politika po ňom, nechceli vidieť a rešpektovať zreteľne sa prejavujúcu štátnu identitu slovenského národa. O tom sa mohli presvedčiť aj sami zástupcovia Slovenskej národnej rady, keď predložili ústrednej vláde v Prahe koncom mája 1945 koncepciu federalizácie republiky a československá vláda sa odmietla o tom čo i len baviť.²² Znovu v povojnovom období sa za myšlienku federatívneho štátoprávneho usporiadania slovenského a českého národa vyslovila aj Slovenská liga v Amerike,²³ ktorá na svojom XXIX.

19 Barnovský, M. a kol.: Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti II. Bratislava: NLC, 1998, s. 408.

20 Až ústavný zákon č. 143/1968 Zb. o československej federácii znamenal koniec asymetrického modelu štátoprávneho usporiadania ČSR.

21 Vodička, K.: Dělení Československa. Deset let poté. Praha: Volvox Globator, 2003, s. 26.

22 Lipták, L.: Storočie dlhšie ako sto rokov. Bratislava: Kalligram, 1999, s. 123.

23 Slovenská liga, od roku 1907 najvyšší orgán starej emigrácie v Spojených štátoch.

zjazdu v Clevelande 21. októbra 1947 prijala rezolúciu týkajúcu sa politickej situácie slovenského národa po roku 1945.

V bode IV. 1. tejto rezolúcie sa uvádza, že „Slovenská liga v Amerike v mene Američanov slovenského pôvodu i v mene slovenského národa zásadne víta myšlienku federatívneho zväzku európskych štátov, lebo v takejto iniciatíve vidí vážnu snahu o spravodlivé usporiadanie medzinárodných vzťahov, ktoré by mohli zabezpečiť trvalý pokoj a podmienky nového života v rozvrátenej Európe.“ Ďalej sa v bode IV. 3. rezolúcie uvádza, že „Slovenská liga je presvedčená, že takúto federáciu možno budovať len na základe úplnej rovnoprávnosti všetkých národov, ktoré tento priestor Európy obývajú, a že teda každý národ, ktorý v tomto priestore žije, bez ohľadu na rozlohu svojho územia a svoju početnú veľkosť vo vlastnom štáte, vstúpi do federatívneho zväzku štátov.“ „Slovenský národ len vo vlastnom slovenskom štáte môže byť rovnocenným členom vo federatívnom zväze štátov strednej Európy, lebo len takto bude mať zaistené všetky svoje práva a len takto bude môcť plniť povinnosti, ktoré naň v novej organizácii európskeho života pripadnú.“ (IV. 7.).

Slovenská liga v Kanade prijala rovnaký program na svojom zjazde 25. a 27. júla 1949. Obe spomínané organizácie odvtedy ešte viac ráz zopakovali a potvrdili tento postoj v sérii vyhlásení.²⁴

Ľhneď po skončení vojny bolo potrebné ústavnoprávne zakotviť postavenie Slovenska v nových pomeroch, Slovensko si v Slovenskom národnom povstaní upevnilo svoju štátnosť, dostatočne sa osamostatnilo. Po roku 1945 a najmä po roku 1948 sa ale postupne celkové pomery menili a zmeny vyplývali z celkového postavenia Československa a z jeho zapájania do systému socialistickej ekonomiky na báze jednotného národohospodárskeho plánovania.

Keďže si nastupujúca ekonomická štruktúra vyžadovala koncentráciu právomoci do rúk ústrednej vlády v Prahe, z tohto hľadiska a z týchto dôvodov sa postupne posilňovali centrálné orgány a slovenské národné orgány sa oslabovali, odoberali sa im právomoci. Bezprostredné problémy spravovania a riadenia štátu sa riešili politickými cestami a napokon dohodami, ktoré uzavierali medzi sebou vláda Československej republiky a predsedníctvo Slovenskej národnej rady.

24 Mikuš, J. A.: Slovensko v dráme Európy. Martin: Matica Slovenská, 2002, s. 323.

Z tohto hľadiska sú dôležité tzv. tri pražské dohody, ktoré sa týkali postavenia slovenských orgánov a nimi sa koncentrovala moc do rúk ústrednej vlády v Prahe a oslabovali výdobytky Slovenského národného povstania.²⁵

Proces unitarizácie sa začal už prvou pražskou dohodou z 2. júna 1945 a úplne sa presadil druhou pražskou dohodou z 11. apríla 1946, pričom prvok federalizmu zostal len v ustanovení ústavného zákona č. 65/1946 Zb. Tento federatívny prvok však už nevyplýval z tretej pražskej dohody, ktorá zakotvila len obmedzenú, vládou kontrolovanú a jej podriadenú zákonnú a administratívnu autonómiu postavenia Slovenska.²⁶ Uvedené tri pražské dohody boli predstupňom zafixovania postavenia Slovenska v pripravovanej ústave, ktorá bola potom prijatá v máji 1948.²⁷

Aj keď ústava, známa ako Ústava 9. mája z roku 1948,²⁸ deklarovala v konečnom dôsledku základné postuláty svojbytnosti slovenského národa, nevyužila dôsledne možnosti upraviť postavenie oboch národov rovnakým spôsobom. Vyúsťujúcou výsledkovou podobou sa stalo atypické asymetrické štátoprávne usporiadanie. Uvedený model označovaný aj ako „*sui generis*“ nemohol vytvoriť stabilný základ riešenia vzťahov medzi českým a slovenským národom, pretože – i napriek tomu, že vychádzal z rovnoprávnosti obidvoch národov v republike – túto rovnosť inštitucionálne nezakotvoval a kompetenciu slovenských národných orgánov upravoval, žiaľ, takým spôsobom, že v mnohých prípadoch neumožňoval realizáciu národnej suverenity. I keď na druhej strane nemožno poprieť, že v ústave spoločného štátu bolo po prvý raz ústavnoprávne zakotvené ich postavenie.²⁹

25 Štefanovič, M.: Zrod slovenskej štátnosti a zánik česko-slovenskej federácie. Bratislava: Iris, 1999, s. 81–82.

26 Bližšie pozri: Beňa, J.: Vývoj slovenského právneho poriadku. Banská Bystrica: PrF UMB, 2001, s. 271–272.

27 Ústavný zákon č. 150/1948 Zb. zo dňa 9. mája 1948.

28 Bližšie pozri: Měchýř, J.: Slovensko v Československu. Slovensko-české vzťahy 1918–1991. Dokumenty, názory, komentáre. Praha: Práce, 1991, s. 70 a nasl., resp. Gronský, J.: Komentované dokumenty k ústavným dejinám Československa II. (1945–1960). Praha: Karolinum, 2006, s. 329 a nasl.

29 Varšová, M.: Vývoj slovenskej štátnosti v historickom priereze v nadväznosti na vstup do Európskej únie a slovensko-české vzťahy v tomto dejinnom procese. In: K 75. narodeninám profesora Hubenáka. Zborník z medzinárodnej právno-historickej konferencie konanej pri tejto príležitosti. Banská Bystrica:

Kurióznym je dôvod neexistencie českých zastupiteľských zborov, reprezentujúcich vyslovene iba české záujmy, ktorý v r. 1960 uviedol napr. S. Matoušek, že „...pre české krajiny takéto orgány objektívne neboli potrebné“, pričom sám autor sa odvoláva na výrok K. Gottwalda, že „...v českých zemích nikdo nechce českou národní radu nebo český sbor pověřenců. Nejsou pro to politické předpoklady, a proto tyto instituce nebudou utvořeny.“³⁰ Vzhľadom na známe vyjadrenie E. Beneša: „... Mne nikdy nedostanete k tomu, abych uznal slovenský národ. Je to mé vědecké přesvědčení, které nezměním... Zastávám neochvějně názor, že Slováci jsou Češi a že slovenský jazyk jest len jedním z nářečí českého jazyka, tak jako tomu je s hanačtinou.“³¹ M. Varšová sa vo svojom príspevku³² správne domnieva, že „je viac než logické, že „české země“ naozaj „svoje“ ústavné orgány ani nepotrebovali. Niet sa preto čo čudovať, keď spomínaná asymetria spôsobovala problémy nielen pri výkone právomocí slovenských národných orgánov, už aj tak značne oklieštených {ktoré sa väčšinou riešili so súhlasom právomocí ústrednej československej vlády}, ale negatívne pôsobila i na vývoj česko-slovenských vzťahov“. Zároveň tiež konštatuje, že „pražská komunistická vláda akékoľvek slovenské osobitosti prijímala ako rušivé a nebezpečné. Predstava, že vyrovnaním životných podmienok medzi oboma časťami krajiny prestane „slovenská otázka“ existovať, bola povrchná a pomýlená. Slováci už od roku 1918 vstupovali do nového štátu ako uvedomelý národ, a tak ani kultúrny, hospodársky a sociálny vývoj po roku 1945 nemohol tento trend zmeniť.“³³

Po februárovom prevrate sa všetka moc sústredila do rúk KSČ, prijal sa politický diktát Moskvy a nastolil sa sovietsky model riešenia národnostných vzťahov, navonok vyzerajúci bezkonfliktne a harmónicky, vnútri však neriešiaci žiadny akútny problém.

PrF UMB, 2004, s. 206.

30 Matoušek, S.: Slovenské národné orgány do ústavy 9. mája. Bratislava: SAV, 1960, s. 298.

31 Klimeš, M. – Lesjuk, P. – Malá, I. – Prečan, V.: Cesta ke květnu. 1. svazok. Praha: ČSAV, 1965, s. 53.

32 Varšová, M.: Vývoj slovenskej štátnosti v historickom priereze v nadväznosti na vstup do Európskej únie a slovensko-české vzťahy v tomto dejinnom procese. In: K 75. narodeninám profesora Hubenáka. Zborník z medzinárodnej právno-historickej konferencie konanej pri tejto príležitosti. Banská Bystrica: PrF UMB, 2004, s. 207.

33 Skaloš, M.: Historikoprávne aspekty slovensko-českých vzťahov. Rozdelenie ČSFR a ďalšia spolupráca. Banská Bystrica: PrF UMB, 2008, s. 75–79.

Vyvrcholením centralizmu bolo prijatie tzv. socialistickej ústavy z 11. júla 1960. Nová ústava, prijatá ako úst. zák. č. 100/1960 Zb.,³⁴ deklarovala vybudovanie socializmu, čo sa prejavilo i v zmene názvu štátu na ČSSR – Československá socialistická republika. Jej formálnym následkom bola degradácia SNR, eliminácia autonómneho postavenia Slovenska garantovaná Košickým vládnym programom z roku 1945 a podriadenie všetkej administratívy priamo Prahe.

Hoci asymetrické riešenie v rokoch 1945–1948 bolo produktom zložitej triednej situácie a odzrkadlením politickej reality Česko-Slovenska, od začiatku trpelo závažným nedostatkom: na slovenskej strane vyvolávalo pocit, že je nedôsledným riešením, že zásada rovnoprávnosti nebola dovedená do konca – k vytvoreniu symetrického riešenia (federácie). Na českej strane od začiatku asymetrické riešenie vyvolávalo pocity, že tu ide o privilegované postavenie Slovákov, pretože majú zvláštne orgány. Asymetrické riešenie tak neuspokojovalo ani jednu ani druhú stranu, pôsobilo negatívne na vzťahy oboch národov, bránilo ich vzájomnému zblížovaniu, vzájomnému pochopeniu a nastoleniu vzťahov vzájomnej dôvery. V ďalšom vývine po roku 1948 sa asymetrické riešenie v očiach slovenského národa celkom zdiskreditovalo a v demokratickom procese v roku 1968 sa na program dňa opäť dostala otázka federatívneho riešenia, ktorú Slovensko vyzdvihlo ako svoj cieľ v rokoch 1944–1945.³⁵

V. Záver

Aby mohlo Československo aj po 2. svetovej vojne naďalej existovať a aby mohlo aj v rokoch 1940–1945 dekrétmi vytvárať svoj právny poriadok, muselo dosiahnuť medzinárodno-právne uznanie svojho exilového štátneho zriadenia. Tomu mala pomôcť teória právnej a politickej continuity, ktorá bola podľa dr. Beneša vytvorená aj preto, aby mohla exilová vláda používať predmníchovský právny poriadok, z ktorého dekréty čiastočne vychádzali. Súčasťou tejto teórie je aj deklarované neprerušené prezidentovanie dr. Beneša, ako promulgátora

34 Měchýř, J.: Slovensko v Československu. Slovensko-české vzťahy 1918–1991. Dokumenty, názory, komentáre. Praha: Práce, 1991, s. 80 a nasl., resp. Gronský, J.: Komentované dokumenty k ústavným dejinám Československa III. (1960–1989). Praha: Karolinum, 2007, s. 20 a nasl.

35 Barto, J.: Riešenie vzťahu Čechov a Slovákov (1944–1948). Bratislava: Epoque, 1968, s. 236–237.

dekrétov, a problematika nulity Mníchovskej dohody, ktorá mala znamenať aj obnovu Československa v predmníchovských hraniciach, čo malo neskôr vplyv aj na územnú platnosť dekrétov po vojne.

Od rozbitia Česko-Slovenskej republiky do chvíle vypuknutia Slovenského národného povstania prekonala slovenská, ale i česká spoločnosť významné vnútorné zmeny v otázke štátoprávneho postavenia Slovenska, najmä v oblasti formovania názorov a postojov k slovenskej a česko-slovenskej štátnosti. V tomto období sa sformovali rôzne názory na štátoprávne postavenie Slovenska v povojnovej ČSR. Po negatívnych skúsenostiach z rokov predmníchovskej ČSR a predovšetkým po vyhlásení samostatnosti slovenského štátu sa myšlienka začleniť Slovensko do novej Československej republiky, ktorú presadzoval E. Beneš, stala nepopulárnou predovšetkým na Slovensku. Kým Komunistická strana Československa požadovala rovnoprávnosť národov v obnovenej republike, Benešova koncepcia požadovala začleniť Slovensko a Slovákov do republiky ako nerovnoprávny element. Vyskytli sa však aj krajné názory na riešenie povojnového štátoprávneho postavenia Slovenska, ako napr. v komunistickom hnutí „za úplne slobodné a samostatné Slovensko“, ale aj v českom odboji vznikli určité „protislovenské“ postoje. Tieto zásadné názorové rozdiely a tiež medzinárodná situácia a záujmy mocností sťažovali koordináciu národnoslobodzovacieho zápasu českého a slovenského národa a presadzovanie myšlienky obnovy ČSR na nových základoch, predovšetkým v prvých rokoch druhej svetovej vojny. V konečnom dôsledku však prevládla koncepcia obnovy Československej republiky.

Kontakt na autora: martin.skalos@umb.sk

Štátne občianstvo osôb maďarskej národnosti a ich nábor i presídlenie na verejné práce do Čiech v kontexte dekrétov prezidenta Československej republiky

The citizenship of people of Hungarian national-
ity and their recruitment and relocation on public
works in the Czech land in the context of the Decree
of the President of the Czechoslovak Republic

Ján Štefanica¹

Anotace: Na základe prezidentského dekrétu č. 71/1945 Sb. o pracovnej povinnosti osôb, ktoré stratili československé občianstvo, bola zavedená všeobecná pracovná povinnosť osôb nemeckej a maďarskej národnosti, ktoré na základe ústavného dekrétu prezidenta republiky č. 33/1945 Sb. z 2. augusta 1945 stratili československé štátne občianstvo. Pracovná povinnosť sa týkala aj tých osôb českej, slovenskej alebo slovanskej príslušnosti, ktoré sa v období zvýšeného ohrozenia ČSR uchádzali o udelenie nemeckej alebo maďarskej štátnej príslušnosti bez toho, aby boli k tomu donútené nátlakom. V rámci nevyhnutnej potreby na zabezpečenie chodu hospodárstva štátu tak boli presídlené na verejné práce do Čiech aj desaťtisíce osôb maďarskej národnosti čo následne spôsobilo komplikácie v majetkovoprávných a občianskoprávných vzťahoch.

Abstract: Based on Presidential Decree No. 71/1945 Coll. about labor duty of persons who lost their Czechoslovak citizenship, universal labor duty was introduced to persons of German and Hungarian nationality which under the Constitutional Presidential Decree No. 33/1945 Coll. issued on 2 August 1945 lost Czechoslovak citizenship. Labor duty was also applied to those persons of Czech, Slovak and Slavic nationality, which in times of increased threat for Czechoslovakia opted for German or Hungarian nationality without the fact of forced coercion. Within strict necessity to ensure the operation of the economy and the state for public works in the Czech land tens of thousands of persons of Hungarian nationality have been displaced which resulted in complications in pecuniary and civil relations.

1 JUDr. Ján Štefanica, PhD., katedra právnych dejín a právnej komparatistiky, Právnická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave.

I. Úvod

Proces náboru a presídlenia osôb maďarskej národnosti za účelom všeobecnej pracovnej povinnosti do Čiech patrí k často diskutovaným problematikám vo vzťahu k právnemu postaveniu maďarskej menšiny. A to aj napriek tomu, že jeho právny základ nebol postavený na etnickom princípe.

Po skončení druhej svetovej vojny sa promptne začala povojnová obnova postihnutých štátov. V dotknutých krajinách nariadili vlády verejné práce, zahrňujúce všetkých dospelých a práceschopných obyvateľov. Rovnako aj na našom území sa ihneď po prechode frontu začali odstraňovať vzniknuté škody a rekonštruovať infraštruktúra, čo si však vyžadovalo organizované verejné práce. V rámci povojnového nasadenia na odstránenie škôd a zabezpečenie výživy obyvateľstva, ktoré prebiehali na celom území Slovenska, boli využité aj sily osôb maďarskej národnosti. Obzvlášť na rekonštrukčné a poľnohospodárske práce v okolí ich bydlísk na južnom Slovensku. Presun toho obyvateľstva, ktoré nemalo v povojnovom období dostatočné pracovné uplatnenie, bol zvyčajným javom a uskutočňoval sa na báze dobrovoľnosti. Týkalo sa to najmä obyvateľov východného Slovenska. Citelný nedostatok pracovníkov bol zreteľný hlavne v poľnohospodárstve, kde na konci roku 1945 chýbalo 200 000 pracovných síl. Potreba robotníkov však narastala aj v súvislosti s vysídlením Nemcov z Československa. Podľa prieskumu z februára 1946 chýbalo 192 145 pracovných síl, ale po odsune 62 175 nemeckých robotníkov, ktorí ešte boli v pracovnom pomere, nedostatok vzrástol na 254 320 potrebných pracovníkov. Vzhľadom na vzniknutú situáciu inister pôdohospodárstva upozorňoval vládu, že v porovnaní s rokom 1930 treba obrobiť viac ako poldruha milióna hektárov pôdy a preto je potrebné mobilizovať „pracovné sily skryté po dedinách“, rodinných príslušníkov roľníkov, ktorých odhadoval na 40 000.²

Vo všeobecnosti je možné proces náboru a presídlenia na práce rozdeliť na 3 základné okruhy, pričom každý z nich prebiehal v odlišných politických a právnych podmienkach. V prvej fáze, prebiehajúcej v období bezprostredne po ukončení vojny, sa vyskytli snahy využiť osoby maďarskej národnosti na povojnové nasadenie pre nevyhnut-

2 Viz bližšie Vadkerty, K.: Maďarská otázka v Československu 1945–1948. Bratislava: Kalligram, 2002, s. 43.

né rekonštrukčné či poľnohospodárske práce. Následne sa v druhej časti uskutočnil nábor pracovných síl v rámci akcie pomoci Slovenska českým krajinám pri poľnohospodárskych prácach. Poslednou etapou náboru a presídlenia bol plánovaný odsun časti osôb maďarskej národnosti na práce do Čiech.³

II. Pracovná povinnosť určených osôb v dekrétach prezidenta, ich nábor a komplikácie uvedenia do praxe

Dňa 19. septembra 1945 bol publikovaný prezidentský dekrét č. 71/1945 Sb. o pracovnej povinnosti osôb ktoré stratili československé občianstvo. Na jeho základe bola zavedená všeobecná pracovná povinnosť osôb nemeckej a maďarskej národnosti⁴, ktoré na základe ústavného dekrétu prezidenta Československej republiky č. 33/1945 Sb. z 2. augusta 1945 stratili československé štátne občianstvo. Pracovná povinnosť sa týkala aj osôb českej, slovenskej respektíve inej slovanskej príslušnosti, ktoré sa v období zvýšeného ohrozenia Československej republiky uchádzali o udelenie nemeckej, alebo maďarskej štátnej príslušnosti bez toho, aby k tomu boli donútené nátlakom. Pracovná povinnosť im bola uložená na „odstránenie a odčinenie škôd spôsobených vojnou a leteckým bombardovaním, taktiež aj na obnovenie hospodárskeho života rozrušeného vojnou“⁵. Podľa nariadenia prezidentského dekrétu patrila týmto osobám mzda za vykonanú prácu. V horizonte septembra až decembra 1945 bolo z vyššie uvedeného právneho titulu presunutých do Čiech približne 12 000 osôb maďarskej národnosti. Pochádzali z okresov južného Slovenska. Samotné vysídlenie malo charakter využitia pracovnej povinnosti produktívnych osôb, preto bolo vysídľované predovšetkým pričeschné obyvateľstvo. Kritický nedostatok pracovných síl si však vynútil dňa 1. októbra 1945 vydanie dekrétu prezidenta republiky č. 88/1945 Sb.

3 Počas prvej fázy, bolo v období septembra až decembra 1945, odsunutých do Čiech približne 12 000 osôb maďarskej národnosti, v druhej etape organizovanej na báze dobrovoľnosti sa práca v Čechách zúčastnilo 1932 osôb maďarskej národnosti (pre porovnanie, v tomto období bolo na prácach v Čechách zamestnaných 43 000 Slovákov) posledná fáza sa dotkla približne 45 000 osôb maďarskej národnosti. Viz bližšie Šutaj, Š., Mosný, P., Olejník, M.: Prezidentské dekréty Edvarda Beneša v povojnovom Slovensku. Bratislava: VEDA, 2002, s. 47–51.

4 Pre mužov vo veku od 14 do 60 a pre ženy vo veku od 15 do 50 rokov.

5 Dekrét prezidenta republiky č. 71/1945 Sb.

Podľa tohto dekrétu je možné vyslať na vykonanie prác dôležitých z hospodárskeho hľadiska práceschopných mužov od 16 rokov do 55 rokov a ženy od 18 rokov do 45 rokov, žijúcich v Československej republike.⁶ Oslobodení mohli byť vojaci, vysokoškooláci, stredoškooláci, žiaci odborných škôl, pracovníci veľvyslanectiev a členovia ich rodín. Boli oslobodené aj tehotné ženy od tretieho mesiaca ťarchavosti do konca tretieho mesiaca po pôrode, ďalej aj ženy ktoré viedli svoju domácnosť osamotene a starali sa aspoň o jedno dieťa mladšie ako pätnásťročné. Ženatých mužov či vydaté ženy mohli vyslať na verejné práce len za podmienky, ak nebol dostatok slobodných mužov, respektíve slobodných žien. Podľa prezidentského dekrétu bolo potrebné vyslať na verejné práce predovšetkým nezamestnaných. Náležitý zdravotný stav robotníkov posudzoval lekár. Samotné verejné práce mali trvať rok, pričom v odôvodnených prípadoch ich bolo možné predĺžiť o dobu šiestich mesiacov. Cestovné výdavky hradil nový zamestnávateľ. Mobilizáciu pracovných síl zabezpečovalo Ministerstvo ochrany práce a sociálnej starostlivosti po dohode so zainteresovanými ministerstvami a inštitúciami.

Náborom osôb maďarskej národnosti na práce do Čiech bol poverený Osídľovací úrad pre Slovensko. Na základe rokovania Osídľovacieho úradu s príslušnými ministerstvami dostali súhlas na pracovný nábor a odsun do Česka pre približne 30 000 až 40 000 rodín maďarských roľníkov z južného Slovenska. Celkovo išlo o počet medzi 120 000 až 140 000 osôb.⁷ Na ich miesta mali byť umiestnení slovenskí reemigranti a kolonisti zo zahraničia. Na základe Smerníc Osídľovacieho úradu č. 13 zo 16. novembra 1945 bolo možné v rámci pracovného náboru odsunúť maďarské obyvateľstvo, ktoré stratilo československé občianstvo na základe prezidentského dekrétu č. 33/1945 Sb., ale ktoré mu mohlo byť na základe dekrétu ponechané. Pracovný nábor sa týkal tých roľníkov, ktorí nedostatočne obrábali svoje pozemky, alebo odmietli vykonávať potrebné poľnohospodárske práce. Mali pracovať v poľnohospodárstve i v priemysle. Nábor sa týkal aj obchodníkov a vlastníkov živností, avšak za toho predpokladu, že v Česku budú pracovať v podobných profesiách. Samotný nábor sa však netýkal osôb, ktoré

6 Viz bližšie Bobák, J.: Maďarská otázka v Česko-Slovensku (1944–1948). Bratislava: Matica Slovenská, 1996, s. 124–125.

7 Viz bližšie Bobák, J.: Maďarská otázka v Česko-Slovensku (1944–1948). Bratislava: Matica Slovenská, 1996, s. 125.

bolo nutné ponechať na južnom Slovensku z hospodárskych dôvodov.

Už na základe prebiehajúceho náboru sa začali vyostrovať diplomatické spory medzi Maďarskom a Československom. Dovtedy pasívna maďarská vláda, ignorujúca požiadavky Československa na rokovania a riešenia problému, prejavila zrazu ochotu rokovať. Maďarská vláda však podmieňovala uskutočnenie plánovanej medzištátnej výmeny obyvateľstva, zastavením odsun osôb maďarskej národnosti do českých krajín.⁸ Hlavne z týchto dôvodov sa v decembri roku 1945 a na začiatku roka 1946 neuskutočňovali žiadne náboru na presídlenie. Akútny nedostatok pracovných síl sa však naplno prejavil v lete 1946, a znovu najmä v poľnohospodárstve. Podľa štatistík Ministerstva práce a sociálnej starostlivosti chýbalo v tomto období 300 000 pracovných síl. Po ďalšej náborovej akcii sa prihlásilo do Čiech 200 000 slovenských roľníkov, čo však naopak začalo komplikovať prácu na Slovensku. Osôb maďarskej národnosti sa prihlásilo 1919. V tomto kontexte pokračovali aj diplomatické spory medzi československou a maďarskou stranou. Vladimír Clementis vyčítal maďarskej strane, že jej vládny komisár vedie propagandu proti presídleniu. V mene maďarských demokratov vyjadril svoj postoj k presídleniu a povinným prácam Béla Zsolt: „Vyhánajú z domovov Maďarov žijúcich na uzavretom maďarskom etnickom území, nútia ich na nútené práce fašistického typu, a to nielen mužov, ale aj ženy, deti ba aj starcov. Táto národnostná politika mnohonásobne prevyšuje aj národnostnú politiku grófskeho Maďarska, ktorú medzinárodne preslávil Scotus Viator. Československá národnostná politika po roku 1945 je fašistická nielen v prostriedkoch, ale aj v jej konečnom celi...“⁹ Z uvedeného postoja je zrejماً snaha o účelové zavádzanie bez záujmu o zistenie skutočného stavu a priebehu udalostí.

V období 6. až 7. augusta 1946 sa na Povereníctve sociálnej starostlivosti v Bratislave konala pracovná porada zástupcov českých a slovenských rezortov a inštitúcií pod patronátom Júliusa Ďuriša. Vzhľadom na veľký počet občanov z iných regiónov Slovenska, prihlásených na povinné práce do Čiech, a na minimum prihlásených osôb pochádz-

8 Viz bližšie Ivaničková, E. – Brandes, D. – Pešek, J. (eds.): Vynútený rozchod. Vyhnanie a vysídlenie z Československa 1938–1947 v porovnaní s Poľskom, Maďarskom a Juhosláviou. Bratislava: VEDA, 1999, s. 211.

9 Vadkerty, K.: Maďarská otázka v Československu 1945–1948. Bratislava: Kalligram, 2002, s. 95.

zajúcich z južnej časti Slovenska, bolo na porade prijaté rozhodnutie, že pri budúcom pracovnom náboře z radov maďarských roľníkov budú použité donucovacie predpisy dekrétu prezidenta republiky č. 88/1945 Zb.. O tri mesiace neskôr, dňa 14. novembra komisia „Pre čiastočné presídlenie maďarského obyvateľstva a jeho zaradení poľnohospodárskych prác“ vypracovala poradnú správu určenú predsedovi vlády K. Gottwaldovi a predsedníctvu KSČ. Komisia na porade „O zaradení maďarských pracovných síl do poľnohospodárstva v českých krajinách,“ odporúčala predsedníctvu strany schváliť plán čiastočného presídlenia do Čiech a ich zaradenie na poľnohospodárske práce. V ňom boli stanovené podstatné priority samotných prác a s nimi spojeného presídlenia za hlavný účel sa pokladalo získanie pracovných síl pre poľnohospodárstvo v českých krajinách, získanie predpokladaného výmeru 30 000 ha až 40 000 ha pôdy na južnom Slovensku určenej pre bezzemkov a chudobných roľníkov, zmarenie revizionistických plánov Maďarska, ktoré sa zameriavali prostredníctvom osôb maďarskej národnosti na získanie slovenského územia obývaného maďarskou menšinou v blízkosti hraníc, pri rozptýlení osôb ich nemohli použiť k toľto účelu. Predpokladalo sa, že sekundárne by tento proces mohol zabrániť Maďarsku v bezdôvodnom zdržiavaní výmeny obyvateľstva.

Následne na to, boli komisiou navrhnuté základne opatrenia týkajúce sa rozsahu a realizácie konkrétneho spôsobu náboru osôb a ich presídlenia. Tie sa navrhovali s prihliadnutím na medzinárodnú situáciu, keďže sa neustále ozývali protesty maďarskej strany a vzhľadom na to, že osoby maďarskej národnosti mali byť presunuté za účelom pracovného zaradenia do oblastí hospodársky nevyhnutne potrebných pre zabezpečenie ekonomického fungovania vtedajšieho Československa, kde však hrozil kolaps výroby najmä kvôli chýbajúcej pracovnej sile. Podľa materiálu KSS z dňa 6. 12. 1946 o problémoch presťahovania maďarského obyvateľstva zo Slovenska do českých krajov sa urgentne navrhovali nasledovné opatrenia: pristúpiť urýchlene k presťahovaniu na základe prezidentského dekrétu č. 88/1945 Zb. o pracovnej povinnosti, prezidentský dekrét ukladá pracovnú povinnosť len otcom rodín, ale komisia navrhuje presťahovať aj ostatných rodinných príslušníkov. Napriek nie celkom právnej jednoznačnosti tohto kroku sa navrhovalo doručiť pracovný výmer aj manželkám. V prípade, že by bolo predsedníctvom strany vzhľadom na obavy z protiprávnosti tohto postupu, odmietnuté presídlenie kompletných rodín do Čiech,

bolo by nutné vo vtedajšom právnom stave použiť právne predpisy o pobyte osôb bez štátnej príslušnosti a cudzích štátnych príslušníkov, ktoré dávali ministromi vnútra právomoc zakázať osobám bez štátnej príslušnosti pobyt v niektorých častiach štátu a určiť im oné miesto pobytu v Československu. To všetko v záujme bezpečnosti a obrany štátu.¹⁰ Vzhľadom na medzinárodnoprávne záväzky sa nepredpokladala konfiškácia uvoľneného nehnuteľného majetku zanechaného presídlencami, podobne ako to bolo s opusteným nehnuteľným majetkom v českom a moravskom pohraničí, navrhovalo sa, že na jeho správu budú dosadení bezzemkovia z iných častí Slovenska, keďže právne predpisy v tom čase platné na Slovensku neprípúšťali dosadenie správy poľnohospodárskych majetkov osôb maďarskej národnosti, navrhovalo sa prijatie uznesenia Zboru povereníkov, ktorým by sa rozšírila platnosť uznesení z českých krajín aj na Slovensko, z právneho hľadiska sa považovalo za prijateľnejšie rozšírenie jeho pôsobnosti oproti priamej konfiškácii majetku presídlencov. Predpokladalo sa, že týmto spôsobom by mohlo byť do českého pohraničia presídlených približne 50 000 rodín osôb maďarskej národnosti s uloženou pracovnou povinnosťou.¹¹

Tieto opatrenie mali mať mimo iného aj zahraničnopolitický aspekt donútenia maďarskej vlády, aby začala plniť dohodu o medzištátnej výmene obyvateľstva. Vnútroštátnym aspektom bola snaha rovnomerne rozložiť oslabenie práceschopných síl na celé územie Slovenska a neoslabiť jednotlivé regióny na úkor druhých. Do 19. novembra 1946 sa nábor a presídlenie osôb maďarskej národnosti vykonával na základe formálnej dobrovolnosti a v termíne od 19. novembra 1946 až do dňa 30. septembra 1948 na základe donucovacích nariadení dekrétu prezidenta republiky č. 88/1945 Sb.¹² Zároveň sa vykonávali aj pracovné náborové pre slovenské vnútrozemie, hlavne pre banské oblasti Spiša a Handlovej. Vládnym uznesením zo dňa 19. marca 1948 sa rozhodlo o konfiškácii pôdy osôb maďarskej národnosti presídlených

10 Zákon č. 51/1935 Sb. o pobyte cudzincov.

11 Podľa dokumentu KSS z dňa 6. 12. 1946: O problémoch presťahovania maďarského obyvateľstva zo Slovenska do českých krajov in ČNA Praha, fond ÚVKSS, zv. 45, a. j. 856.

12 Ivaničková, E. – Brandes, D. – Pešek, J. (eds.): Vynútený rozchod. Vyhnanie a vysídlenie z Československa 1938–1947 v porovnaní s Poľskom, Maďarskom a Juhoslávou. Bratislava: VEDA, 1999, s. 210.

do Čiech v rámci náboru pracovných síl. Zároveň sa vláda uzniesla že tí, ktorí sa rozhodli natrvalo usadiť v českých krajinách, môžu nadobudnúť na základe vládneho nariadenia č. 76/1948 Sb. československé občianstvo a za ich majetok zanechaný na Slovensku im má byť vyplatená finančná náhrada.

Na základe uznesenia vlády vykonalo v dňoch od 14. do 30. júna 1948 Povereníctvo poľnohospodárstva konfiškácie majetku náboristov a jeho následné pridelenie do vlastníctva dôverníkom. Všetko prostredníctvom konfiškačných komisií. Konfiškácia sa vykonávala na základe nariadenia č. 104/1945 Sb. nar. SNR v úprave vyhlášky č. 1/1948 Sb. nar. SNR, ako aj na základe dekrétu prezidenta republiky č. 108/1945 Sb. Vlastnícke dekréty sa dôverníkom vydávali iba na tie hospodárske jednotky, ktorých majitelia boli do Čiech presídľovaní natrvalo. Vo väčšine prípadov išlo o konfiškáty. Vymenovanie dôverníkov bolo zdôvodnené prezidentským dekrétom č. 27/1945 Sb. o jednotnom vnútornom osídlení Čechov a Slovákov, respektíve dekrétom prezidenta č. 28/1945 Sb. o slovanskom osídlení gazdovstiev odsunutých Nemcov a Maďarov v hraničnom pásme. Prídelovú akciu pre náboristov vykonávali pracovné skupiny pre pozemkovú reformu podľa platných zákonov a nariadení. Pracovný nábor a osídlenie osôb maďarskej národnosti v Čechách sa považovalo v mnohých prípadoch ako trvalé a v ďalšom období sa nepočítalo s ich návratom na Slovensko. Bolo to však v zásadnom rozpore s dekrétmi prezidenta republiky č. 33/1945 Sb. a č. 88/1945 Sb.

Častým a aktuálnym problémom, ktorý sa riešil do konca roka 1948, sa stal návrat náboristov, ktorí z pracovných miest v Čechách utekali späť na Slovensko. Problém udržania osôb maďarskej národnosti v Čechách sa riešil vládny návrhom na novelizáciu dekrétu prezidenta republiky č. 88/1945 Sb., ktorý zjednodušil pridelenie pracovných síl na prácu do Čiech skráteným podaním a predĺžil pridelenie na prácu, ktoré bolo pôvodne stanovené podľa § 4 dekrétu prezidenta republiky č. 88/1945 Sb. na jeden rok s možným predĺžením dvakrát, a to vždy o jeden rok. Po návratoch náboristov vznikalo hlavne na južnom Slovensku mimoriadne spoločenské napätie. Na jednej strane stáli obyvatelia maďarskej národnosti na strane druhej kolonisti, presídlenci a reemigranti zo zahraničia. Návrat náboristov z českého územia vrcholil v októbri 1948 v súvislosti s udeľovaním štátneho občianstva osobám maďarskej národnosti v Československu.

Pri presídľovaní náboristov späť na Slovensko sa uplatňovala zásada presídľovania najskôr roľníkov, aby neodkladne začali s prípravami na jarné práce.

Odsun osôb maďarskej národnosti do Čiech bol realizovaný najmä ako opatrenie súvisiace s presunom pracovných síl a zamedzenie hospodárskeho poklesu štátu. Z tohto dôvodu presun pracovných síl v žiadnom prípade neodporoval zásadám prijatým v protokole Dohody o výmene obyvateľstva. Akcia náboru pracovných síl sa dotkla celého Slovenska a dokonca prevažná väčšina osôb do nej zapojených bola slovenskej národnosti. Takýmto spôsobom bolo od januára do konca augusta 1946 v Čechách a na Morave zamestnaných približne 43 000 Slovákov. Odhad počtu Slovákov pracujúcich v Čechách v priebehu roka 1946 bol okolo 200 000 avšak v prvej polovici nasledujúceho roku to už bolo množstvo zhruba 250 000 pracujúcich Slovákov.¹³ Z celkového počtu 44 129 náboristov maďarskej národnosti odsunutých v rámci pracovnej mobilizácie do Čiech, svojvoľne opustilo prikázané pracoviská 18 536 osôb a vrátili sa na Slovensko. Na začiatku roka 1949 prichádzalo do úvahy ešte 25 593 možných náboristov maďarskej národnosti na spätné presídlenie. Z týchto sa však rozhodlo 1 028 osôb zostať natrvalo v Čechách. Ďalších 5 381 osôb sa svojvoľne vrátilo na Slovensko a posledných 19 184 osôb maďarskej národnosti bolo z Čiech presídlených organizovaným spôsobom.¹⁴

III. Návrat časti náboristov na Slovensko a ich prípadné odškodnenie

Podobne ako odsun osôb maďarskej národnosti na práce do Čiech, tak aj návraty náboristov a ich odškodnenie môžeme rozdeliť do troch etáp počas ktorých sa postupne vrátili na Slovensko a boli im kompenzované prípadné spôsobené škody. Za prvú etapu je možné považovať samostatné úteky osôb maďarskej národnosti počas obdobia ich odsunu na konci roka 1946 až do konca roku 1948. Pod druhou etapou už rozumieme organizovaný návrat náboristov maďarskej národnosti na Slovensko, v období januára až apríla roku 1949. Za tretiu etapu

13 Viz bližšie Šutaj, Š., Mosný, P., Olejník, M.: Prezidentské dekréty Edvarda Beneša v povojnovom Slovensku. Bratislava: VEDA, 2002, s. 49.

14 Viz bližšie Bobák, J.: Maďarská otázka v Česko-Slovensku (1944–1948). Bratislava: Matica Slovenská, 1996, s. 140.

sa pokladajú kompenzácie a odškodnenie osôb maďarskej národnosti, ktoré prebiehalo v rámci tzv. Akcie Juh¹⁵ v období od septembra 1949. Na rozdiel od obyvateľstva nemeckej národnosti, ktorého sa nemohli týkať žiadne kompenzácie, pretože bolo vysídlené mimo územia Československa, obyvateľom maďarskej národnosti bolo v roku 1948 vrátené československé štátne občianstvo, mnohým boli majetky vrátené najmä pokiaľ ide o nehnuteľný majetok, ktorý nespadal pod „komunistické“ konfiškácie po 25. februári 1948, ale aj pokiaľ ide o poľnohospodársky majetok, konfiškovaný obyvateľom maďarskej národnosti na základe nariadení SNR. Osobitne bolo v rokoch 1949 až 1950 odškodňované obyvateľstvo odsunuté do českých krajín. Dokonca štátny tajomník ministerstva zahraničných vecí ČSR Vladimír Clementis požadoval, aby poverenictvo pre veci vnútorné a príslušné úrady vyšetrili osobitne každý prípad porušenia práv uvádzaný maďarskou tlačou i rozhlasom. Zároveň požadoval, aby boli štátnym orgánom vydané „písomné inštrukcie proti ľubovoľnému šikanovaniu a zbytočným tvrdoším pri vykazovaní Maďarov“.¹⁶ Náboristi odsunutí do Čiech na základe dekrétu prezidenta republiky č. 88/1945 Sb. o pracovnej povinnosti mali zákonne pobyt obmedzený na trvanie jedného roka, avšak ešte pred uplynutím tejto doby sa začali vyskytovať prípady opustenia pracovných miest náboristami maďarskej národnosti a ich návratu domov na Slovensko. Domov sa snažili vrátiť individuálne, bez pomoci úradov aj napriek uisťovaniu, že dôjde k ich návratu. V priebehu mesiacov jún až december roku 1948 došlo k zníženiu ich počtu v Čechách z pôvodných 32 000 na 24 000 osôb. Propagačné kampane na získanie odsunutých náboristov sa javili ako neúčinné.

V druhej polovici roku 1948 došlo aj pod diplomatickým vplyvom ZSSR k zmene postoja vlády Československa v otázke postavenia osôb maďarskej národnosti. Ako jedna z hlavných otázok bol prezentovaný záujem riešenia situácie odsunutých Maďarov do Čiech. Poverenictvo pôdohospodárstva a pozemkovej reformy vyhodnotilo situáciu a začalo sa zaoberať organizovaným návratom osôb maďarskej národnosti na Slovensko. Pripravilo pre Zbor povereníkov návrh uznesení, ktoré vychádzali z uznesení vlády. Návrat náboristov naspäť na Slovensko

15 Bližšie k tejto téme Šutaj, Š.: „Akcia Juh“ – odsun Maďarov zo Slovenska do Čiech v roku 1949. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1993.

16 Viz bližšie Šutaj, Š. (ed.): Dekréty Edvarda Beneša v povojnovom období. Prešov: Universum, 2004, s. 42.

uskutočňovalo Ministerstvo sociálnej starostlivosti podľa smerníc vládnej komisie. Umiestňovanie osôb po príchode na Slovensko sa realizovalo podľa smerníc trojčlennej komisie ustanovenej na základe uznesenia Zboru povereníkov z 3. decembra 1948. Návrat osôb maďarskej národnosti bol rozvrhnutý na obdobie 4 mesiacov. Osoby maďarskej národnosti mali teda možnosť a právo vrátiť sa z Čiech na Slovensko, či už do svojho príbytku, ak nebol obsadený iným osídlencom, ktorý mal na tento majetok dekrét od úradov, alebo do iného príbytku, čo zas zabezpečovali orgány miestnej štátnej správy. Návrat majetkov osobám maďarskej národnosti bol však pomerne komplikovaný. Vo väčšine prípadov noví správcovia, menovaní Povereníctvom sociálnej starostlivosti nemohli ihneď prevziať majetok. Vlastnícke výmery, ktoré dostávali dôverníci, neobsahovali čísla parciel, ale pridelený bol len dom s príslušenstvom. Mapy častokrát neboli k dispozícii a miestne obyvateľstvo nie vždy určilo správne parcely.¹⁷ V rokoch 1949 až 1950 bola ďalšou fázou v riešení dôsledkov presunu obyvateľstva maďarskej národnosti do pohraničných oblastí Československa snaha o majetkovú kompenzáciu, teda odškodnenie náborencov v rámci tzv. Akcie Juh. Návrh na odškodnenie z roku 1950 konštatoval, že iba 171 zo známych poškodených Maďarov nedostalo zatiaľ naspäť svoju pôdu a 258 rodín nemalo svoj vlastný príbytok, týmto osobám však bolo ponúknuté a zabezpečené náhradné ubytovanie prípadne žili u príbuzných. Pre neodškodnené osoby maďarskej národnosti mala byť z pozemkovej reformy vyčlenená pôda v takej výmere, akú vlastnili a v prípade, že vstúpia do založených JRD pôda do výmery 5 ha. V konečnej etape bol záujem zabezpečiť náhradu majetku všetkým sociálne slabším osobám maďarskej národnosti. Povereníctvo poľnohospodárstva tak uvoľnilo 15 miliónov československých korún pre postihnuté rodiny, ktorým sa mala kúpiť ako náhrada strateného inventáru príbytkov jedna krava a maximálne dva kusy mladého dobytká. O ich pridelení rozhodovali miestne orgány.¹⁸

17 Viz bližšie Šutaj, Š., Mosný, P., Olejník, M.: Prezidentské dekréty Edvarda Beneša v povojnovom Slovensku. Bratislava: VEDA, 2002, s. 69–74.

18 Tamže, s. 82.

IV. Následná úprava právnych vzťahov

Zostatkové otázky súvisiace najmä s nehnuteľným majetkom týchto osôb sa riešili v nasledujúcich rokoch viacerými dohodami medzi Československom a Maďarskom. Dňa 10. februára 1947 uzavreli Československo a Maďarsko mierovú dohodu. Dňa 16. apríla 1949 Československo a Maďarsko uzavreli Dohodu o priateľstve spolupráci a vzájomnej pomoci a dňa 25. júla 1949 Československo a Maďarsko uzavreli na Štrbskom Plese tzv. „Protokol o konečnej úprave niektorých nerozriešených finančných a hospodárskych otázok“. Za Československo protokol podpísal Vladimír Clementis. Dňa 3. februára 1964 bol podpísaný „Protokol medzi vládou Československej socialistickej republiky a vládou Maďarskej ľudovej republiky o úprave niektorých majetkovo-právnych otázok“, týkajúci sa nehnuteľného majetku. Podľa čl. 3 tohto protokolu, Československo zaplatilo Maďarsku 20 miliónov Kčs na usporiadanie všetkých nárokov maďarských občanov bývajúcich na území Maďarskej ľudovej republiky proti Československému štátu a československým právnickým a fyzickým osobám, pokiaľ tieto nároky sa týkali majetku podľa protokolu. Protokol je uverejnený v Zbierke inštrukcií a oznámení ministerstva spravodlivosti v čiaske 4/1965.

Právne normy, postihujúce kolaborujúcich občanov maďarskej národnosti, boli neskôr čiastočne zmenené. Zákon č. 245/1948 Sb. o štátnom občianstve osôb maďarskej národnosti týmto osobám vrátil československé štátne občianstvo. Nariadenie SNR č. 26/1948 Sb. nar. SNR, ktorým sa upravuje vyňatie pôdohospodárskeho majetku osôb maďarskej národnosti z konfiškácie, vrátilo týmto osobám pôdohospodársky majetok vo výmere do 50 ha. K tejto norme treba uviesť, že sa v nej už prejavili následné kolektívizačné koncepcie. Platné rehabilitačné zákony sa vzťahujú na rozhodnutia súdov alebo iných štátnych orgánov, vynesené po 25. februári 1948. Tento dátum bol zvolený ako začiatok nastolenia socialistického systému v bývalom Československu. Časová hranica je obsiahnutá v zákone č. 119/1990 Zb. o súdnej rehabilitácii, v zákone č. 87/1991 Zb. o mimosúdnej rehabilitácii, ako aj v zákone č. 229/1991 Zb. o poľnohospodárskej pôde. Uvedenú časovú hranicu prekračuje smerom dozadu zákon č. 282/1993 Zb. o zmierení majetkových krívd cirkvám pre reštitúciu cirkevného majetku a majetku židovských náboženských obcí.

Po získaní moci Komunistickou stranou Československa, vo februári 1948, nastala nová situácia a korigovala sa politická línia voči osobám maďarskej národnosti. Národné zhromaždenie Československej republiky schválilo dňa 25. októbra 1948 zákon č. 245 o menšinách, podľa ktorého mohlo byť osobám maďarskej národnosti udelené československé štátne občianstvo, ak boli občanmi ČSR k 1. novembru 1938. Udelenie štátneho občianstva sa netýkalo osôb, ktoré sa ťažko previnili proti Československu alebo jej ľudovodemokratickému zriadeniu. Na základe vládneho uznesenia z 27. septembra 1948 prestali voči Maďarom, ktorým bolo vrátené štátne občianstvo, platiť represívne opatrenia. Napríklad ich poľnohospodársky majetok do výmery 50 ha, ak na ňom hospodárili, bol vyňatý z konfiškácie. Mohli sa legálne stať členmi existujúcich politických strán, spoločenských organizácií, záujmových spolkov a podobne. Bolo im umožnené v materinskom jazyku vydávať tlač, knihy, ako aj vyučovať na školách. Zbor povereníkov schválil v novembri 1948 opatrenia o zrušení konfiškácie poľnohospodárskej pôdy občanom maďarskej národnosti. Situáciu však komplikoval návrat vyše 44 000 osôb maďarskej národnosti z Čiech, ktorí tam boli odsunutí na povinné práce. Vznikali veľmi zložité situácie v majetkových pomeroch, lebo časť majetku "navrátilcov" bola pridelená iným občanom v rámci výmeny obyvateľstva s Maďarskom, ako aj osadníkom zo severnejších okresov Slovenska. S navrátením štátneho občianstva však súviselo aj vydávanie osvedčení o štátnej spoľahlivosti. Naštartovali sa dva protichodné a ťažko kontrolovateľné procesy. V reslovakizácii sa asi 410 000 osôb maďarskej národnosti prihlásilo k slovenskej národnosti, a udelením štátneho občianstva týmto osobám v októbri 1948, nastal opačný proces. Aj nepochopenie reslovakizácie prispelo k tomu, že vzťahy medzi Maďarskom a Československou republikou boli v povojnových rokoch 1945 až 1948 značne napäté. Dňa 16. apríla 1949 bola podpísaná *Československo – maďarská zmluva o priateľstve, pomoci a spolupráci*, na ktorú nadväzovali ďalšie medzištátne dohody. Podľa nich maďarská a československá vláda konštatovali všetky vzájomné pohľadávky a nároky svojich štátov za vyrovnané a zriekli sa ich.

Na základe všetkých uvedených skutočností a pri záujme o komplexný pohľad, vyznievajú rozpačito niektoré aktuálne hodnotenia právneho postavenia osôb maďarskej národnosti z rokov 1945 – 1948 ako: „...cieľavedomá a chladnokrvná realizácia plánu dôslednej et-

nickej čistky na území Slovenska vo vtedajšom čerstvo povojnovom Československu.“¹⁹ Takéto radikálne, ba až tendenčne účelové pohľady sú zrejme zapríčinené neznalosťou situácie právneho stavu a konkrétnej doby. Totiž tak ,ako každý iný štát, aj Československo sa snažilo brániť svojich obyvateľov legálnym spôsobom a všetkými možnými právnymi prostriedkami vyjadriť svoj postoj voči narušiteľom celistvosti štátu. Zároveň sa štát prostredníctvom svojich zákonodarcov snažil odstrániť škody napáchané vojnovým konfliktom a zabezpečiť nepretržité fungovanie hospodársky významných oblastí najmä českého pohraničia. Aj keď uvedené procesy patria minulosti, je možné konštatovať, že právne vzťahy vytvorené v tom období boli legálnym a legitímnym prostriedkom zo strany Československej republiky. Vzťahy s Maďarskou republikou sa uviedli do normálnych koľají aj kvôli temer identickému politickému systému, ktorý pretrvával štyri desaťročia v obidvoch krajinách.

V. Záver

Po skončení druhej svetovej vojny začali postihnuté štáty urýchlene obnovovať zničené hospodárstvo čomu mali napomôcť verejné práce práceschopných obyvateľov. Na našom území boli v rámci povojnového nasadenia na odstránenie škôd a zabezpečenie výživy obyvateľstva využité aj sily osôb maďarskej národnosti. Obzvlášť sa zamierovali na rekonštrukčné a poľnohospodárske práce na južnom Slovensku. Presun obyvateľstva, ktoré nemalo v povojnovom období dostatočné pracovné uplatnenie, bol zvyčajným javom, obvykle prebiehajúcim na báze dobrovoľnosti. Na základe prezidentského dekrétu č. 71/1945 Sb. o pracovnej povinnosti osôb, ktoré stratili československé občianstvo, bola zavedená všeobecná pracovná povinnosť osôb nemeckej a maďarskej národnosti, ktoré na základe ústavného dekrétu prezidenta republiky č. 33/1945 Sb. z 2. augusta 1945 stratili československé štátne občianstvo. Pracovná povinnosť sa netýkala len osôb s maďarskou či nemeckou národnosťou, ale na všetky osoby, bez rozdielu ich národnosti, ktoré sa v období zvýšeného ohrozenia Československej republiky dobrovoľne uchádzali o udelenie nemeckej alebo maďarskej štátnej príslušnosti. V rámci nevyhnutnej potreby

19 Kusý, M.: „... ved' sa oni stratia, Slováci ožijú“ In: Mesačník OS – Fórum občianskej spoločnosti, č. 05/2003, s. 2.

na zabezpečenie chodu hospodárstva štátu boli presídlené na verejné práce do Čiech aj desiatitisíce osôb maďarskej národnosti, čo následne spôsobilo komplikácie v majetkovoprávných a občianskoprávných vzťahoch. V prvej časti procesu náboru a presídlenia, prebiehajúcej bezprostredne po ukončení vojny, sa vyskytli snahy využiť osoby maďarskej národnosti na povojnové nasadenie pre nevyhnutné rekonštrukčné či poľnohospodárske práce. Následne sa uskutočnil nábor pracovných síl v rámci akcie pomoci Slovenska českým krajinám pri poľnohospodárskych prácach, ktorý mal byť zavŕšený plánovaným odsunom časti osôb maďarskej národnosti na práce do Čiech. Napriek úspešnému sanovaniu štátneho hospodárstva dochádzalo k útekom osôb maďarskej národnosti počas obdobia ich odsunu na konci roka 1946 až do konca roku 1948. Po stabilizovaní pracovných síl nasledoval organizovaný návrat náboristov maďarskej národnosti na Slovensko, v období januára až apríla roku 1949. Za poslednú etapu môžeme pokladať kompenzácie a odškodnenie osôb maďarskej národnosti, ktoré prebiehali v rámci tzv. Akcie Juh v období od septembra 1949. Na rozdiel od obyvateľstva nemeckej národnosti, ktorého sa nemohli týkať žiadne kompenzácie, pretože bolo vysídlené mimo územia Československa, obyvateľom maďarskej národnosti bolo v roku 1948 vrátené československé štátne občianstvo, mnohým boli majetky vrátené najmä pokiaľ ide o nehnuteľný majetok.

Na záver je potrebné skonštatovať, že len budovanie dobrého susedstva a spolunažívania na báze vzájomnej úcty a rešpektu mohlo a môže zaručiť dobré vzťahy medzi menšinami i susedskými krajinami navzájom. To je však podmienené dôkladným poznaním dejín štátov a práva na našom území, bez ktorého nebolo a ani nebude možné pochopiť jednotlivé zákonné reakcie, napríklad aj vo vzťahu k vývoju právneho postavenia osôb maďarskej národnosti na našom území po skončení druhej svetovej vojny.

Kontakt na autora: jan.stefanica@gmail.com

Dopad dekretů na německojazyčné církevní struktury – případ německé evangelické a starokatolické církve

The Impact of the Decrees of the President of the Republic on the German-speaking Church Structures – The Case of the German Evangelical and the Old Catholic Church

Petr Jan Vinš¹

Anotace: Příspěvek popisuje situaci německé evangelické a starokatolické církve po skončení druhé světové války. Obě církve vykazovaly velkou většinu německojazyčných věřících (kolem 95 %) a jejich struktura byla těžce zasažena dekrety prezidenta republiky. Jeji rozdílný osud – německá evangelická církev byla zrušena, zatímco starokatolická církev mohla po fiktivní reorganizaci na českou církevní organizaci nadále fungovat i se svým starým majetkem – ukazuje nesystematičnost aplikace represivních právních norem, při níž hrály roli i neprávní, např. osobní nebo politické vlivy.

Abstract: The paper describes the situation of the German Evangelical and the Old Catholic Church immediately after the end of Second World War. Both churches were composed of a large majority of German-speaking believers (around 95 %) and their structure was heavily damaged by the Decrees of the President of the Republic. Their different fate – the German Evangelical Church was abolished, but the Old Catholic Church was allowed to continue after a fictive reorganization as a Czech church with most of its original possessions – proves that the repressive legal norms were not applied systematically and in the degree of application also non-legal influences played a role, like personal contacts and political influences.

1 ThDr. Petr Jan Vinš, katedra církevních dějin a církevního práva, Husitská teologická fakulta Univerzity Karlovy v Praze. Tato studie vznikla v rámci řešení výzkumného projektu Grantové agentury Univerzity Karlovy v Praze (GA UK), projekt č. 1822214 „Starokatolická církev v Československu (1968 – 1989)“, a vychází s jeho finanční podporou.

I. Úvod

Dekrety prezidenta republiky a s nimi spojené další legislativní opatření bezprostředně po skončení 2. světové války měly hluboký dopad na všechny společenství německojazyčného obyvatelstva na území znovukonstituované Československé republiky. Tento příspěvek se soustředí na specifickou a v bádání dosud často opomíjenou otázku vztahu státu a církevních společenství s německojazyčnou majoritou. Na pomezí konfesního práva a církevních dějin přináší komparaci historické situace dvou státem uznaných církevních útvarů – německé evangelické církve a starokatolické církve. Obě tato církevní společenství vykazovala ve velké majoritě německojazyčné věřící. Na základě archivních materiálů uložených ve státních i církevních archívech podává příspěvek nástin situace německé evangelické a starokatolické církve bezprostředně po skončení 2. světové války a pokouší se zodpovědět otázku proč byl jejich poválečný osud sice na jedné straně shodný na rovině personální – tedy poznamenaný odsunem drtivé většiny věřících, ale na rovině institucionální radikálně odlišný – v případě německé evangelické církve znamenal její zrušení, konfiskace majetku a jeho převedení na jiné církevní subjekty, v případě starokatolické církve naopak potvrzení církevních orgánů, popřípadě jejich rekonstituce, zachování státního uznání i majetku a dokonce i náprava majetkových křivd z doby tzv. „divokého“ odsunu.

II. Konfesní situace českých Němců

Konfesní situace českých Němců byla pestřejší než situace českojazyčného obyvatelstva.² V tom hrálo roli několik skutečností – jednak

2 Velká část českých Němců zůstala katolická, ale i v rámci této tradice lze vysledovat nejméně tři zásadní proudy. Proud konzervativní, který se soustřeďuje na venkově a v menších městech a je zastáncem ultramontánních postojů, proud liberální, který sice zpochybňuje některé věroučné aspekty, ale klade důraz na zachování formálních úkonů víry (tzv. böhmisch-katholisch) a proud radikálně reformní, který požaduje strukturální reformy ve věrouce i církevní organizaci. Zejména z třetí skupiny se rekrutují příznivci hnutí Los von Rom a po roce 1870 i zastánci nově vznikající starokatolické církve. Evangelická církev byla mezi německým obyvatelstvem od 60. let 19. století čím dál tím viditelněji přítomna, což souvisí s její téměř úplnou legislativní rovnoprávností. V rámci hnutí Los von Rom došlo v 90. letech 19. století k rozsáhlejší přestupové akci, z které na úkor římskokatolické církve profitovala právě

historický původ německojazyčného osídlení zejména tzv. Sudet, dále historicky a kulturně podmíněné kontakty s různými oblastmi Německa – katolickým Bavorskem a Rakouskem, převážně protestantským Saskem a v neposlední řadě i vnitřní dynamika a původní konfesní hnutí v rámci německojazyčného obyvatelstva samotného (hnutí Los von Rom,³ starokatolictví,⁴ apod.).⁵

Majorita českých Němců byla před 2. světovou válkou římskokatolického vyznání. Vzhledem k tomu, že římskokatolická církev-

především německá evangelická církev a částečně i církev starokatolická. Ta je pak specificky německým fenoménem, protože na našem území českojazyčné starokatolictví – jakkoli sehrálo prostřednictvím několika výrazných osobností důležitou roli v intelektuálních diskuzích a církevních krizích počátku Československé republiky – nikdy nepřekročilo pozici naprosté minority. Zejména v severních Čechách ale německojazyčné starokatolictví hrálo společensky i politicky důležitou roli a přispívalo tak k ještě větší variabilitě konfesní situace v Sudetech. Srov. Kaiserová, K.: Konfesní myšlení českých Němců. Úvaly u Prahy: Nakladatelství Ve Stráni, 2003, s. 5–7; Vinš, P. J.: Starokatolická obec v Praze a její vztah k vznikající Církvi československé. In: Theologická revue, č. 1–2/2008, s. 101–215.

- 3 Hnutí Los von Rom (hin zum Evangelium) bylo protikatolické reformní hnutí aktivní od konce 70. let 19. století, které vykazovalo silné německonacionální znaky. Kromě boje proti (římsko)katolické církvi a konfesně orientovaným politickým stranám vykazovalo toto hnutí mnohdy také výrazný antisemitismus. Jak antisemitská, tak německonacionální rovina hnutí Los von Rom připravila půdu pro pozdější recepci národně socialistických myšlenek v německojazyčném církevním prostředí. Kaiserová, K.: Konfesní myšlení českých Němců. Úvaly u Prahy: Nakladatelství Ve Stráni, 2003, s. 79.
- 4 Protože starokatolická a německá evangelická církev byly fakticky v konkurenční pozici, pokud jde o přijímání nespokojených konvertitů z římskokatolické církve, byl tím jejich vzájemný vztah částečně narušen. Bräunlich, H. P.: Das Fortschreiten der Los von Rom Bewegung in Österreich. München 1900, s. 54. Tím je možné vysvětlit, proč i v době silného německého nacionalismu a národního socialismu probíhal vývoj v německé evangelické a starokatolické církvi sice paralelně, ale bez vzájemných kontaktů, které by byly na úrovni přesahující formální a zdvořilostní.
- 5 Kromě zkušenosti s kulturním bojem (hnutí Los von Rom) byla konfesní situace zejména v katolickém prostředí formována spolkovou činností. Mezi nejznámější spolky duchovní obnovy patřily Staffelstein, Quickborn nebo Reichbund der deutschen katholischen Jugend – posledně jmenovaný se věnoval zejména dělnické mládeži a všiml si sociálních otázek, které v oblasti Sudet byly velmi aktuální. Hanuš, J.: Tradice českého katolicismu ve 20. století. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2005, s. 124–125.

disponovala rozsáhlými nad-národnostními strukturami, byl dopad dekretů prezidenta republiky na ni odlišný od jiných, národnostně homogenních konfesních skupin. Byť i zde se vyskytují zajímavá dílčí témata (například osud německojazyčných řeholních společenství⁶ nebo otázka dopadu odsunu na teologickou práci v římskokatolické církvi⁷), soustředíme se v tomto příspěvku na dvě konfesní skupiny, uznané státem za samostatné církve, které vykazovaly podíl německého obyvatelstva přes 90 % a které i svou velikostí a částečně diasporní strukturou mohou být dobře vzájemně porovnatelné. Jsou to německá evangelická církev a starokatolická církev.

III. Německá evangelická církev

Německá evangelická církev v Čechách, na Moravě a ve Slezsku (něm. Deutsche Evangelische Kirche in Böhmen, Mähren und Schlesien) byla produktem reorganizace českých evangeliků po vzniku Československé republiky v roce 1918.⁸ Po rozpadu Evangelické církev augšburského a helvétského vyznání v královstvích a zemích na říšské radě zastoupených se českojazyčné sbory luterského a (převážně) kalvínského pozadí spojily v Českobratrskou církev evangelickou (generální sněm v prosinci 1918)⁹ a německojazyčné sbory vytvořily vlastní

-
- 6 Typickým příkladem může být například odsun broumovských benediktýnů. Viz. Opasek, A.: Dvanáct zastavení. Vzpomínky opata břevnovského kláštera. Praha: Ústav pro soudobé dějiny ČSAV, 1992, s. 124–127; Velká část těchto událostí není dosud adekvátně historicky zpracovaná a jejich poznání je možné pouze na základě archivních materiálů, např. SOkA Náchod, ONV Broumov, Odsunutí Benediktýnů a jejich příbuzných, kart. 101.
 - 7 Německojazyčné duchovenstvo bylo z velké části nositelkou teologických i liturgických novinek, zatímco českojazyčné duchovenstvo mělo – částečně pro menší možnost mezinárodních kontaktů – omezenější potenciál. Balík, S., Hanuš, J.: Katolická církev v Československu 1945–1989. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2013, s. 231–232.
 - 8 V současnosti nejuplněnější pojednání o dějinách německé evangelické církve představuje studie Heinke-Probst, M. Die Deutsche Evangelische Kirche in Böhmen, Mähren und Schlesien 1918–1938 (1946). Identitätssuche zwischen Nationalität und Bekenntnis. Berlin: Kirchhof & Franke, 2012; v češtině pak Piškula, J. Německá evangelická církev v Čechách, na Moravě a ve Slezsku v letech 1945–1948: boj o budoucnost církve či o její majetek? Praha: Českobratrská církev evangelická, 2009.
 - 9 Ustavující generální sněm českobratrské církve evangelické konaný v Praze

nezávislou církevní organizaci na sněmu v Trnovanech 26. října 1919. Němečtí evangelíci zaujímali mezi celkovou německy mluvící populací v Československé republice podíl asi 5 %. Ve své přijaté ústavě definovala německá evangelická církev němčinu jako jazyk kultu a vyučování. Protože v Československé republice nebyla němčina uznána za (druhý) státní jazyk, nebylo možno ji učinit přímo úředním jazykem církve. Státní úřady potvrdily ústavu německé evangelické církve v roce 1920.¹⁰ Členskou základnu měla Německá evangelická církev – stejně jako církev starokatolická – ve velkých průmyslových městech.¹¹ Sídlo církevního prezidia bylo v Jablonci nad Nisou a za prvního (a jediného) předsedu byl zvolen dr. Erich Wehrenfennig.¹²

Německá evangelická církev sdružovala ve svých sborech i českou a polskou minoritu, ale její národnostní charakter byl výslovně chráněn (§ 2 církevního zřízení, vyhlášeného pod č. 209/1924 Sb. z. a n.).¹³

17. a 18. prosince 1918. Praha: Synodní výbor ČCE, 1919, srov. Peroutka, F.: Sloučení protestantských církví. In: Budování státu. Praha: Borový, 1933, s. 420–433.

- 10 Ke státnímu uznání německé evangelické církve nebylo přistupováno jako k novému církevnímu společenství, protože se na německojazyčné evangelické sbory vztáhlo uznání tolerančním patentem z roku 1781 pro evangelickou církev helvétského a evangelickou církev augsburského vyznání a jejich následně zrovnoprávnění protestantským patentem z roku 1861. Státní uznání německé evangelické církve se ovšem omezovalo pouze na Čechy, Moravu a Slezsko, pro Slovensko a Podkarpatskou Rus neplatilo a v těchto oblastech nemohla německá evangelická církev legálně působit.
- 11 Srov. Verzeichnis der Pfarrgemeinden, Zweiggemeinden und Predigtstellen der Deutschen Evangelischen Kirche in Böhmen, Mähren und Schlesien [online] dostupné z <http://mujweb.cz/mathesius/053n.shtml> [navštívené dne 3. 9. 2015].
- 12 Erich Wehrenfennig (1872–1968) pocházel z rakouského Slezska a evangelickým farářem byl ordinován v roce 1896. Celé dějiny německé evangelické církve v Československu (a později jejich zbytků v Německu) jsou prakticky spjaty s jeho osobou, což je nejlépe vidět na skutečnosti, že po odsunu existovala formálně ještě organizace (někdejší) německé evangelické církve a byla církevně-politicky činná v Německu jako Deutsche Evangelische Kirche in Böhmen, Mähren und Schlesien in der Zerstreung až do jeho smrti a teprve poté definitivně zanikla. Cenným primárním pramenem jsou Wehrenfennigovy paměti Wehrenfennig, E.: *Mein Leben und Wirken*. Melsungen: Gemeinschaft evangelischer Sudetendeutscher, 1956.
- 13 Nařízení vlády o vyhlášení církevního zřízení Německé evangelické církve v Čechách, na Moravě a ve Slezsku

V roce 1930 vykazovala tato církev asi 130 000 věřících, z nichž zhruba 6 000 bylo české a 3 000 polské národnosti. Věřící německé národnosti tedy tvořili cca. 95 % církve.¹⁴

IV. Starokatolická církev

Starokatolická církev na našem území vznikla po roce 1870 stejně jako v Německu, Rakousku a Švýcarsku jako protestní hnutí katolických věřících, kteří odmítli přijmout na I. vatikánském koncilu vyhlášená dogmata o papežské neomylnosti a universálním jurisdikčním primátu římského biskupa.¹⁵ Její centrum se nacházelo v severních Čechách, převážně v průmyslových městech. Sídlem biskupství se stal Varnsdorf.¹⁶ Státního uznání v Rakousku dosáhla starokatolická církev v roce 1877 nařízením č. 99 říšského zákona ze dne 18. 10. 1877. Až do začátku 20. století nebyl ani ve vnitřních právních předpisech církve nijak upraven její národnostní charakter. Teprve v roce 1901, kdy v Praze vzniká českojazyčná starokatolická obec, která z důvodu nemožnosti samostatného dosažení státního uznání požádala o inkorporaci do rakouské starokatolické církve,¹⁷ byl národnostní charakter

14 V roce 1930 vykazovala německá evangelická církev ve sčítání lidu 130 981 věřících. Pro srovnání v roce 1950, tedy již po její formální likvidaci, se k ní přihlásilo ještě 6401 věřících. Vnitrocírkevní údaje hovoří pro rok 1930 až o 160.000 věřících, ale tento údaj je obtížné verifikovat.

15 Kaiserová, K.: *Konfesiční myšlení českých Němců*. Úvaly u Prahy: Nakladatelství Ve Stráni, 2003, s. 21–25; Halama, Ch.: *Alt Katholiken in Österreich*. Wien: Böhlau, 2004, s. 231–240.

16 Původním sídlem biskupství měla být Vídeň, ale vzhledem k tomu, že drtivá většina starokatolíků v Rakousku se nadázela v severních Čechách, byl zvolen Varnsdorf jako centrum biskupství. Po rozparu rakouské monarchie zůstal Varnsdorf jako biskupství pro starokatolickou církev v Československu. Po záboru Sudet v roce 1938 se většina severočeských starokatolických obcí včetně Varnsdorfu dostala na území Říše, kde tak byly současně tři starokatolické diecéze – německá, rakouská a sudetoněmecká. Pro českojazyčné věřící v Protektorátu byl zřízen v Praze generální vikariát, který podléhal varnsdorfskému biskupovi. Po osvobození Československa byla struktura církve navrátna do předválečné podoby, tedy s jurisdikcí pro celou republiku, se sídlem ve Varnsdorfu. Ring, M.: *Katholisch und deutsch. Die alt-katholische Kirche Deutschlands und der Nationalsozialismus*. Bonn: Alt-Katholischer Bistumsverlag, 2008, s. 653–657.

17 Českojazyční starokatolíci chtěli původně budovat vlastní organizaci, nezávislou na německojazyčném varnsdorfském biskupství, ale tlak úřadů, které od-

stanoven – v případě, že by čeští věřící dosáhli 1/3 církve, bude církev rozdělena na dvě samostatná biskupství.¹⁸ K tomu ale nikdy nedošlo a českojazyční věřící vždy tvořili jen malou minoritu v rámci církve.

V roce 1930 vykázala církev necelých 23 000 věřících. Počet Čechů – v pražské obci a částečně rozptýleně i v německojazyčných obcích – je obtížné jednoznačně stanovit, ale dobové diskuze synodní rady vycházejí z čísla přibližně 800.¹⁹ Podíl starokatolíků německé národnosti tedy mohl tvořit rovněž zhruba 95 %.

mítaly malé společenství českých starokatolíků uzнат za církevní organizaci, si vynutil spolupráci s německojazyčnými starokatolíky. František Iška, český starokatolický kněz to shrnul v následujícím prohlášení věřícím: „Podrobili jsme se na čas státním předpisům ohledně náboženských společností soukromých... Vzhledem na naše věroučné a církevně samosprávné stanovisko musí stát na nás pohlízet jako na příslušníky, jako na součástku starokatolické církve, jež ministerským nařízením od 18. 10. 1877 číslo 99 státem uznána byla a tak dle zákona jest s církví římskou stejnoprávnou a má tudíž úplného práva veřejnosti, vede své matriky, oddává platně snoubence, vystavuje veřejně listiny (křestní, úmrtní, oddávací) atd.; rozumí se samo sebou, že může též vždy a všude odbývatí bohoslužbu veřejnou, každému přístupnou. Tohoto svého práva užijeme. Již o svatodušních svátcích odbývatí budeme svou veřejnou bohoslužbu (i mši svatou v jazyce českém) a nic nepřekáží, aby i na venkově, kde více stoupců k nám se připojí, odbývána byla.“ Národní Katolík, Praha 24. 5. 1900, s. 50.

18 20. synoda Starokatolické církve Rakouska 8.–10. září 1900 stanovila, že němečtí starokatolíci mají být do církve přijímáni a mají pro ně být vytvářeny jednojazyčné obce a filiálky. Prvním krokem tímto směrem mělo být vytvoření filiální obce pro české starokatolíky v Praze. Zároveň bylo stanoveno, že pokud by počet českých věřících dosáhl 1/3 počtu věřících celé církve, mělo by být bezodkladně přikročeno k rozdělení církve na dvě nezávislé a národně vymezené církevní organizace. Tím se znovu k životu vyvolala idea nadnesená ve Vídni na 4. mezinárodním starokatolickém kongresu 2. 9. 1897 prof. Josefem Bendelem o paralelní existenci dvou starokatolických církví v jednom státě, které by byly vymezeny na základě národnosti. Bericht über den vierten Internationalen Altkatholiken-Kongress in Wien 31. 8.–3. 9. 1897. Bern: Stämpfli und Cie, 1898, s. 21.

19 Podobný údaj přináší již v roce 1905 list Freie Kirchenstimmen, který uvádí, že celá starokatolická obec v Praze má toliko 800 členů. Freie Kirchenstimmen, Varnsdorf 25. 3. 1905, s. 46 a podle výkazů, matrik a protokolů synodních rad tento počet členů stagnoval. V celém protektorátu udávají církevní statistiky v roce 1940 2267 věřících, ale v tom jsou započítáni i německojazyční žijící mimo zabrané Sudety.

V. Chování za války a dekrety

Obě církve, německá evangelická i starokatolická, se vůči německé okupační moci chovaly v zásadě loajalisticky.²⁰ Vyskutují se zde případy vyhoceně pro-nacistické agitace, ale zároveň i případy disidentského působení. V pražské starokatolické obci docházelo například k vydávání falešných křestních listů židovským obyvatelům,²¹ protinacisticky smýšlející kruhy v německé evangelické církvi udržovala kontakty s tzv. „vyznavačskou církví“ v Německu.²² Jeden významný rozdíl mezi oběma církvemi zde ale byl, a to na rovině personální – v čele Německé evangelické církve stál etnický Němec dr. Erich Wehrenfennig, zatímco starokatolickou církev vedl etnický (byť plně bilingvní) Čech Alois Pašek.²³ Další vývoj ukázal, že právě

20 Tak například hned 20. října 1938 otiskl starokatolický list *Alt-katholische Kirchen-Zeitung* na titulní stránce velkou fotografii Hitlera s titulkem „Heil unserem Führer!“

21 Vikář kostela sv. Máří Magdalény v Praze Martin Jan Vochoč spolu s laikem JUDr. Rudolfem Štursou zřejmě vydávali starokatolické křestní listy osobám židovského původu. Dilem i za tuto činnost byl Vochoč později zatčen a internován v pracovním táboře v bavorském Coburgu. Tisíc pět set zachráněných životů – Schindler nebyl sám. In: *Denní telegraf Praha*, 27. 6. 1995, s. 5. Je třeba poznamenat, že tato kapitola válečných dějin pražské obce nebyla dosud spolehlivě historicky zdokumentována a líčení událostí kolem falešných křestních listů (včetně kontroverzních otázek zda se tak dělo za úplaty a podobně) stojí jen na několika částečně rozporných osobních výpovědích pamětníků.

22 Je však třeba říci, že německá evangelická církev byla v pozitivním přístupu k národnímu socialismu o něco homogennější než církev starokatolická, což souviselo jednak s nacionálním pozadím německojazyčného evangelictví (dědictví hnutí *Los von Rom*) a jednak zřejmě s absencí jiné tradice, která by nacionálnímu proudu mohla u relativně nově vytvořené církevní organizace konkurovat. Dobrým příkladem politické angažovanosti německých evangelíků je skutečnost, že mezi poslanci Reichstagu za říšskou župu Sudety jsou výrazně nadproporčně zastoupeny právě osoby evangelického vyznání.

23 Alois Pašek (v době německé okupace se důsledně píše Paschek) se narodil v roce 1869 ve Štěkni u Strakoníc a byl vysvěcen na kněze v římskokatolické církvi. V roce 1897 přestoupil do starokatolické církve a působil ve Štýrsku a posléze ve Varnsdorfu a Krásné Lípě. V roce 1924 byl zvolen starokatolickým biskupem. Během války se projevoval formálně loajálně vůči okupační moci (např. gratulační telegram biskupa a synodní rady Konrádu Henleinovi, různé projevy a pastýřské listy svolávající Boží požehnání Vůdci, apod.), v česky vedené soukromé korespondenci ale vyjadřuje značnou nevoli vůči

tato personální situace v čele církve byla pro poválečnou situaci kritická.

Ústavní dekret prezidenta republiky o úpravě československého státního občanství osob národnosti německé a maďarské 33/1945 Sb. odňal většině věřících jak německé evangelické, tak starokatolické církve státní občanství. Ten byl jedním z legislativních základů odsunu německojazyčného obyvatelstva. Odsun sám byl fakticky umožněn Postupimskou dohodou, podepsanou 2. srpna 1945. Na církevní struktury dopadly i další dekrety, zejména 5/1945 Sb. o neplatnosti některých majetkově-právních jednání z doby nesvobody a o národní správě majetkových hodnot Němců, Maďarů, zrádců a kolaborantů a některých organizací a ústavů, 12/1945 Sb. o konfiskaci a urychleném rozdělení zemědělského majetku Němců, Maďarů, jakož i zrádců a nepřátel českého a slovenského národa, 16/1945 Sb. o potrestání nacistických zločinců, zrádců a jejich pomahačů a o mimořádných lidových soudech, které v jednotlivých konkrétních případech postihovaly buď konkrétní církevní obce, nebo jednotlivce z církevní samosprávy.

VI. Eliminace Německé evangelické církve

Německá evangelická církev i starokatolická církev provedením odsunu většiny německojazyčného obyvatelstva de facto ve většině svého někdejšího působiště přestala existovat. Její církevní majetek zabraly – částečně „divoce“ – jiné křesťanské konfece. V případě Německé evangelické církve to byla většinou Českobratrská církev evangelická, v případě starokatolické církve byl podniknut pokus o zabránění některých kostelů a far zejména ze strany pravoslavné církve.²⁴ Další vývoj se ale již mezi oběma církvemi radikálně lišil.

Německá evangelická církev formálně zanikla zákonem č. 113/1948 Sb. a to retroaktivně k 4. květnu 1945. Matriky církve byly předány národním výborům,²⁵ veškerý majetek přešel na československý stát

národnímu nacionalismu a těžce nese rozporuplnou situaci, do které ho jeho funkce uvedla. Srov. König, J. Korespondence biskupa Paška 1945 – 1946. Praha: Starokatolická církev v ČR, 2004.

24 Zde se výrazně angažoval bývalý starokatolík Karel Hanf, který udržoval blízké kontakty např. s arcibiskupem Savatijem (Antonín Vrabec) a dalšími pravoslavnými osobnostmi.

25 § 2 zákona č. 113/1948 Sb.

a byl následně z nemalé části svěřen českým církevním institucím, které jím již reálně disponovaly.²⁶ Výslovně se v tomto zákoně stanoví, že na konfiskaci majetku Německé evangelické církve se vztahují ustanovení částí II až IV dekretu prezidenta republiky ze dne 25. října 1945, č. 108 Sb., o konfiskaci nepřátelského majetku a Fondch národní obnovy.

V důvodové zprávě k tomuto zákonu se výslovně praví: „Pozbytím státního občanství ústavních činitelů, jakož i odsunem většiny příslušníků, kteří byli národnosti i státní příslušnosti vesměs německé, byla úplně rozrušena organizace německé evangelické církve v Čechách, na Moravě a ve Slezsku a tato nemajíc jediné existující náboženské obce ztratila schopnost tvořit řádně organisovanou náboženskou společnost. Německá evangelická církev v Čechách, na Moravě a ve Slezsku nemůže a nikdy již v budoucnosti nebude moci plnit úkoly jí dané jejím církevním zřízením a splnit poslání, k němuž byla založena.“²⁷

26 Podle důvodové zprávy šlo v případě nemovitého majetku o 110 kostelů a kaplí, 16 modliteben, 5 církevních domů, 68 farních budov, 7 obytných domů, 6 školních budov, 42 hřbitovů, 5 sociálních útavů a 1 statek. O využití bohoslužebných prostor se v důvodové zprávě uvádí: „Majetek německé evangelické církve, pokud má sloužit k účelům kulturním, církevně administrativním a podobným účelům, zachovává se tomuto účelu. Tento majetek [tj. bohoslužebné prostory] je převážně pohraniční, kde v přítomné době kromě katolické církve intenzivně nábožensky pracují i tyto nekatolické české církve: československá, československá evangelická, pravoslavná, metodistická, Jednota bratrská a náboženská společnost čs. unitářů. Všechny tyto církve používají, resp. spoluzžívají již nyní většiny kostelů a far německé evangelické církve.“ Je zajímavé si povšimnout, že ve výčtu církví působících v pohraničí je vynechána církev starokatolická. Majetek, který nebyl bohoslužebného nebo výslovně církevního charakteru byl rozdělován žadatelům podle rozhodnutí Osidlovacího úřadu, Fondu národní obnovy a Ministerstva školství a osvěty.

27 Důvodová zpráva k zákonu č. 131/1948 Sb. o likvidaci právních poměrů německé evangelické církve v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. [online] dostupné z sccp.prf.cuni.cz/lex/zp131-48.htm [navštívené dne 3. 9. 2015]. Zajímavá je otázka příslušníků německé evangelické církve, kteří zůstali i po odsunu v Československu. Důvodová zpráva vzhledem k nim říká: „Pokud na území československého státu zůstanou ještě příslušníci německé evangelické církve, mají možnost vstoupit, pokud již tak neučinili, jako jednotlivci do některé evangelické či jiné církve v ČSR, resp. zůstat bez vyznání.“ V roce 1950 se k německé evangelické církvi ve sčítání lidu stále ještě hlásilo 6401 věřících.

VII. Starokatolická diplomacie

V důvodové zprávě k zákonu č. 113/1948 Sb. uváděné zdůvodnění pro zrušení Německé evangelické církve, tj. že pozbytím státního občanství a odsunem většiny příslušníků byla úplně rozrušena organizace církve, by bylo lze aplikovat bez dalšího i na starokatolickou církev. Plných 90–95 % věřících bylo odsunuto, všechny církevní samosprávné orgány přestávaly postupně fungovat a v činnosti zůstal v podstatě pouze úřad biskupa ve Varnsdorfu, protože biskup Pašek sám jako etnický Čech mohl zůstat.

V tento moment se naplno projevila Paškova politická prozíravost a politické nadání – a to navzdory jeho vysokému věku a velmi špatnému zdravotnímu stavu. Postup jeho jednání a státní reakce lze rekonstruovat díky unikátním archivním fondům, které se dochovaly v archivu varnsdorfského biskupství a nyní jsou uloženy převážně v Národním archivu v Praze.

Jakmile to bylo možné, vstoupil Pašek do korespondenčního styku s představiteli pražské starokatolické obce a spolu s nimi připravil plán, jak zamezit naprosté likvidaci starokatolické církve. Významný je v tomto ohledu dopis Václava Jaromíra Rába, generálního vikáře pro české starokatolíky, který ve svém dopisu biskupu Paškovi ze dne 7. 6. 1945 navrhuje strategii jak obejít již realizované nebo očekávané represivní akce proti německému obyvatelstvu a majetku.²⁸

Biskup Pašek ze své iniciativy několikrát kontaktoval kancelář prezidenta republiky, například s gratulacemi u příležitosti návratu do vlasti, na což prezident reaguje pozitivně (poděkování z 16. 7. 1945),²⁹ následuje výslovný projev věrnosti a oddanosti prezidentovy,

28 Ráb Paška vyzývá: „abyste ministerstvu školství ihned laskavě oznámil, že majetek německých církevních obcí starokatolických přechází automaticky na Českou církev starokatolickou v Praze II, Hálkova 4; že jako Čech rodem i příslušník republiky zůstáváte biskupem české církve starokatolické; z bývalých obcí německých starokatolických, že tvoříte českou farní obec starokatolickou pro severní Čechy se sídlem se Warnsdorfě, kde biskupem i farářem byste byl sám; českou farní obec starokatolickou pro Krkonoše a Podkrkonoší v Desné, kam budete jmenovati českého faráře; zatím bychom tam vypomáhali odtud; že svolujete k vytvoření české synodní rady zde v Praze, jejímž předsedou byste byl sám a mne jmenoval místopředsedou.“ Národní archiv v Praze fond č. 122 Starokatolické biskupství a fara Varnsdorf, karton 8.

29 Národní archiv v Praze fond č. 122 Starokatolické biskupství a fara Varnsdorf, karton 8. Provizorně editováno v König, J. Korespondence biskupa Paška

který Pašek jménem starokatolických věřících Československé republiky prezidentovi zaslál (a opět následuje poděkování z 2. 8. 1945).³⁰ Podobné projevy loajality jsou směřovány také k dr. Šrámkovi (např. osobní gratulace k 75. narozeninám).³¹

Paralelně s tím bylo požádáno o potvrzení úřadu biskupa (a tedy *de facto* i o potvrzení další existence církve). Ministerstvo se ale toto potvrzení zdráhalo vydat. Korespondence se státními úřady se tedy vedla jménem generálního vikariátu v Praze, který byl v době protektorátu odpovědný za pražskou farnost. 25. 6. 1945 se biskup Pašek navzdory svému vážnému zdravotnímu stavu vydal do Prahy, kde byl přijat Msgre. Šrámkem. Pasáž z dopisu, který po této audienci napsal ještě setrvávající (německým) členům synodní rady zcela vystihuje panující situaci: „Bylo mi sděleno, že majetek německé Evangelické církve a německých starokatolických obcí bude zabaven a rezervován pro církevní účely, jinými slovy dán k dispozici jiným českým náboženským společenstvím. Existuje pouze, jak jsem se mohl dozvědět, jediná cesta, jak naše církevní budovy zachránit, a sice když budou vytvořeny české církevní obce, které převzou dědictví německých obcí.“³²

Tento postup, který je ostatně ve shodě s řešením navrhovaným V. J. Rábem, byl následně uplatněn – s vědomím státních orgánů byly

1945–1946. Praha: Starokatolická církev v ČR, 2004.

30 Tamtéž.

31 Tamtéž.

32 Orig: „Anläßlich der Audienz, in der ich am 25. 6. des laufenden Jahres von dem Vertreter der Regierung, Herrn Minister Dr. J. Šrámek empfangen wurde und der am folgenden Tage stattgefundenen Vorsprache im Ministerium für Schulwesen und Volksaufklärung wurde mir mitgeteilt, daß der Besitz (vor allem der unbeweglicher Besitz) der deutschen evangelischen Kirche und der deutschen altkatholischen Kirchengemeinden beschlagnahmt und für kirchliche Zwecke reserviert wird, mit anderen Worten, anderen českischen Religionsgesellschaften zur Verfügung gestellt wird. Es gibt, so weit ich erfahren habe, nur einen Weg, unsere kirchlichen Gebäude zu retten, wenn českische Kirchengemeinden gebildet werden und das Erbe der deutschen Gemeinden übernehmen. Allerdings wird dies nur da möglich sein, wo es eine Zahl von českischen Glaubensgenossen gibt, die für die Gründung einer, wenn auch kleiner Gemeinde genügen und wo die seelsorgerische Betreuung durch českische Priester vorausgesetzt werden kann.“ [překlad do češtiny Josef König] Národní archiv v Praze fond č. 122 Starokatolické biskupství a fara Varnsdorf, karton 8. Provizorně editováno v König, J. Korespondence biskupa Paška 1945–1946. Praha: Starokatolická církev v ČR, 2004.

vytvořeny v zásadě fiktivní české církevní obce na místě někdejších obcí německých. Biskup Pašek byl 15. 1. 1946 ministerstvem znovupotvrzen biskupem církve³³ a na místo zrušené (německé) synodní rady byla jmenována čistě česká národní správa církve. Přestože biskup Pašek již v červnu téhož roku umírá, je zcela nepochybná jeho hlavní zásluha na uchování církve, která zůstává pod vedením národní správy až do roku 1968 – nejprve z praktických, posléze z politických důvodů.

VIII. Závěr

Dekrety prezidenta republiky, odsun a další legislativní kroky vůči německému obyvatelstvu a německým organizacím měly výrazný dopad i na církevní struktury zejména v tzv. Sudetech. Tyto legislativní kroky ale nebyly vždy důsledně a rovně aplikovány vůči všem organizacím stejným způsobem a ve stejné míře. Dobře to dokládá příklad německé evangelické a starokatolické církve. Obě se organizačně i národnostně nacházely ve zcela srovnatelné pozici, přesto jedna byla bez jakékoliv diskuze zrušena, zatímco druhá byla pomocí (z velké části fiktivní) reorganizace zachována i s drtivou většinou svého nemovitého a movitého majetku. Tato kauza, v které hraje velkou roli osobnost a politická obratnost starokatolického biskupa Paška dobře ilustruje poválečnou situaci kdy i v otázkách aplikace represivních právních norem (ať již dekretů nebo dalších legislativních kroků) vůči jednotlivým subjektům často hrály roli i ohledy zcela neprávni – například osobní a politické.

Kontakt na autora: religio@post.cz

33 „Ministerstvo školství a národní osvěty potvrzuje Vás znovu biskupem starokatolické církve v zemích České a Moravskoslezské pro výkon vrchního církevního dozoru nad příslušníky starokatolické církve. Zároveň bere ministerstvo školství a národní osvěty na vědomí zřízení pětičlenné národní správy církve starokatolické, jejímiž členy jsou: Alois Pašek, biskup, Varnsdorf, jako předseda, Václav Jaromír Ráb, generální vikář, Praha II, jako místopředseda, Jan Říha, ředitel, Praha II, Rudolf Kupka, univerzitní asistent, Praha-Strašnice, Jiří Židlický, úředník, Praha-Smíchov. Účelem národní správy je bezodkladně provést organizační úpravu poměrů starokatolické církve, která se projeví v nově přepracované ústavě, dále spravovati záležitosti starokatolické církve do doby zvolení a ustanovení nového církevního vedení podle přepracované a státně schválené církevní ústavy.“ Starokatolická církev v ČR – Archiv Josefa Königa, Farní archiv Brno. Dopis ministerstva školství a národní osvěty biskupu Paškovi ze dne 15. 1. 1946.

